

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ULRIK ADOLF HOLSTEIN

(1731—1789)

STUDIER OVER DEN OPLYSTE
ENEVÆLDES FØRSTE DAGE
I DANMARK

AF

C. A. TRIER

KØBENHAVN
HOS C. A. REITZEL
1916

Denne Afhandling er af det filosofiske Fakultet antaget til at forsvares offentlig for den filosofiske Doktorgrad.

Kbhvn., d. 7. Juni 1916.

*DINES ANDERSEN,
d. A. Decanus.*

TRYKT HOS J. JØRGENSEN & Co. (IVAR JANTZEN) KØBENHAVN.

INDHOLD.

Indledning: Kilderne til U. A. Holsteins Historie	1
I. Barndom og Ungdom	7
II. Sendelse til Schwerin 1762—63	22
III. Generalkrigsdirektoriet 1763—66	35
1. Holsteins Optagelse i Generalkrigsdirektoriet S. 35. — 2. St.-Ger- mains Hærreformplaner S. 37. — 3. Kampen for Reformernes Gen- nemførelse S. 49. — 4. Reaktionen 1766. Holsteins personlige Oplevelser 1764—66 S. 75.	
IV. Tønder Amt 1767—70	83
1. Retsvæsen S. 85. — 2. Skolevæsen S. 90. — 3. Fattigvæsen S. 97. — 4. Handel og Industri S. 103. — 5. Landbrug S. 108. — 6. Forfattervirksomhed og Privatliv S. 125.	
V: Struenseetiden 1770—72	130
1. De første Maaneder efter Ankomsten S. 130. — 2. Overpræsi- dent i København S. 132. — 3. Provisor for Vallø S. 142. — 4. Deputeret i Finanskollegiet S. 146. — 5. Hoffet S. 156. — 6. Katastrofen S. 162.	
VI. Holstein efter 1772.	166
Slægttavle	175
Noter og Henvisninger	177
Fortegnelse over Personnavne	208

INDLEDNING.

Kilderne til U. A. Holsteins Historie.

Den Ulrik Adolf Holstein, der i Midten af det 18. Aarhundrede kom til at spille en ret fremtrædende, ikke altid lige stærkt paaskønnet Rolle i dansk Embeds- og Hofverden, og som for de følgende Slægtled nærmest har været kendt som Caroline Mathildes smukke Hofdames Ægtefælle, har selv et Sted skrevet om den Lyst, han lige fra sin Ungdom havde til at smøre ned paa Papiret alt, hvad der faldt ham ind¹). Denne Lyst holdt sig saa at sige gennem 40 Aar, og han forenede hermed en udpræget Sans for at ordne og opbevare, ikke blot hvad han selv skrev, men ogsaa hvad han kom i Besiddelse af andensteds fra. Han har som Følge deraf efterladt sig en større Samling Haandskrifter, der trods de enkelte Deles meget forskellige Værd indeholder en Fylde af Oplysninger om Personer og Administration, om Hof og Politik, om Tanke- og Følelsesliv paa hin Tid. Ved testamentarisk Bestemmelse skænkede han hele Samlingen til Forfatteren og Bibliofilen Heinrich Wilhelm Lawaetz, hans Omgangsfælle i Altona, hvor Holstein tilbragte sine sidste 17 Aar indtil sin Død 1789.

Lawaetz havde tidligere været Sekretær ved Kancelliet i Kiel og oppebar derfra en Pension paa 150 Rdlr., men kunde nok ønske at forøge sine faste Indtægter og indgav derfor i Marts 1797 en Ansøgning til Kongen om at faa Sæde i Direktionen for det kgl. Handels- og Fiskeriinstitut i Altona. Denne Ansøgning benyttede Kronprinsen og Regeringen sig af til at komme i Besiddelse af de Holsteinske Papirer. Lawaetz forstod, som han selv skrev, et ham givet »naadigt Vink« rigtig

ved at indlede Forhandlinger med Regeringen om Papirernes Afstaaelse, og han benyttede sig med Kløgt af Regeringens Iver i Sagen til at opnaa en Række Gunstbevisninger, hvoraf den vigtigste var en aarlig Understøttelse paa 200 Rdlr. af Kongens Kasse til hans to Børns Opdragelse. Derimod blev der ikke noget af den attraaede Plads i Fiskeridirektionen — der var ingen Plads ledig, og Regeringen var ikke til Sinds at øge Antallet af Direktører. Den 24. Marts 1798 afsendte han Kostbarhederne og havde saaledes solgt de ham betroede Papirer, for hvis mulige Misbrug i Fremtiden han ved Overdragelsen fralagde sig ethvert Ansvar²⁾. I saa Henseende kunde han imidlertid være ganske rolig. Naar Regeringen ønskede at faa disse Papirer under Laas og Lukke, var det netop for at forebygge en Fortsættelse af en allerede i Holsteins levende Live paa-begyndt Udgivelse af dem og derved hindre flere og maaske værre Afsløringer. De offentliggjorte Stykker var fremkommet under Titelen »*Urkunden und Materialien zur nähern Kenntniss der Geschichte und Staatsverwaltung Nordischer Reiche*« (Hamborg 1786, 1789, 1790). Navnlige 1ste Bind, der bl. a. indeholdt en Del Papirer fra Bedstefaderens, Storkansler U. A. Holsteins Tid, havde vakt pinlig Opsigt. Saaledes gengav Charlotte Dorothea Biehl³⁾ sikkert en paa højere Steder udbredt Opfattelse, naar hun skrev, at Offentliggørelsen for nogle af Papirernes Vedkommende grænsede til crimen læsæ majestatis⁴⁾. Holstein, om hvis Ansvar for Bogen ingen tvivlede, skønt intet Udgivernavn fandtes paa den, fik sig en alvorlig Tilrettevisning fra København. Han undskyldte sig med, at hans Sekretær havde stjaalet hele Materialet fra ham og imod hans Vidende ordnet og udgivet det, og at Forordet ogsaa var af denne. »Der er ikke et Ord sandt heri,« tilføjer vor Hjemmelsmand,⁵⁾ og Holstein har selv bevist Rigtigheden heraf ved i sine Memoirer at skrive, at han overgav de velordnede Papirer til sin Søns Guvernør, A. C. Gaspari, til Udgivelse. Først havde han bestemt, at kun Papirerne fra de tidligere Kongers Tid skulde udgives, mens han selv var i Live; senere var han gaaet videre og havde ønsket, at man ved Læsningen af hans maaske senere udgivne Memoirer altid kunde have Dokument-samlingen ved Haanden for at kunne slaa efter⁶⁾. Det er

saaledes alt andet end tiltalende Udflugter, han har benyttet sig af for at kaste Ansvaret for Udgivelsen fra sig, og det er derfor kun til en vis Grad berettiget, naar »Urkunden und Materialien« sædvanlig gaar under Gasparis Navn.

Adam Christian Gaspari var født i Schleusingen (ved Erfurt) 1752 og levede et uroligt og omflakkende Liv. Allerede i 1779 havde han vist sit moderne Stade ved at skrive Afhandlinger om det fysiokratiske System, var i 1783 Hovmester for den attenaarige Adam Gottlob Ditlev Moltke paa Noer og kom sikkert derfra som Huslærer til Holsteins i 1775 fødte Søn. I 1790 blev han Magister i Filosofi og var senere Professor i Jena, Oldenburg, Königsberg og Dorpat, levede i Tiden mellem disse Ansættelser som Privatmand rundt omkring, mest i tyske Byer, og udfoldede til Stadighed en stor Virksomhed som Udgiver og Forfatter bl. a. af Haandbøger og Lærebøger i Historie, Statistik og Geografi⁷⁾. — Som rimeligt er, tilfredsstillende Udgaven af Holsteins Papirer ikke Nutidens Krav. Er Gengivelsen efter de foretagne Stikprøver at dømme end paalidelig nok (de mange Trykfejl og andre typografiske Mangler ufortalt), mærker man tit det uheldige i Gasparis fuldkomne Mangel paa Kendskab til Dansk; væsentligt og uvæsentligt Stof blandes til Tider mellem hinanden, og Mangelen paa vejledende Oplysninger gør mangt og meget ganske uforstaaeligt, naar Læseren ikke andensteds fra har Kendskab dertil. I den Henseende maa det dog erindres, at Værket blot var at betragte som Bevismateriale for Holsteins Memoirer, hvor man altsaa skulde lære Sammenhængen at kende. Dette Synspunkt for Udgivelsen er dog ikke strengt gennemført; Memoirernes yderst knappe Omtale af Holsteins Sendelse til Schwerin i 1762 forklarer saaledes paa ingen Maade Enkelthederne i den schwerinske Brevsamling i 2. Bind af »Urkunden und Materialien«. Men i det hele er det en Samling, hvis store Betydning er godtgjort ved den hyppige Brug, historiske Forfattere har gjort af den, og denne Betydning vil den bevare særlig for de Stykkers Vedkommende, der nu ikke findes andensteds. Af disse maa en Del allerede være bortkommet før Manuskripterne Aflevering til Staten⁸⁾, saaledes de i 2. Bind optagne Breve fra den i den Guldbergske Tid højt anskrevne

C. L. Stemann⁹⁾. Paa den anden Side er der Stykker, der slet ikke er hentet fra Holsteins Samlinger, i hvert Fald i 3. Bind.

Hvad der nu er tilbage af Holsteins Papirer, opbevares i Rigsarkivet og falder i to Grupper, Embedspapirerne og Privatpapirerne. Embedspapirerne er ordnet i Pakker efter de Sager, Holstein som Embedsmand har haft at gøre med; der er saaledes angaaende Forholdet til Schwerin i 1762 Traktater, Forespørgsler, Forslag, Kvitteringer o. s. v., mest i Udkast og Genparter, samt de originale Skrivelser fra Udenrigsdepartementet (alt nu anbragt i Udenrigsdepartementets Arkiv); der er Overslag, Beregninger, Kritikker, Forslag, Beslutninger o. s. v. vedrørende Generalkrigsdirektoriet, Københavns Kommune, Finanskollegiet og Vallø Stift. Herhen hører en ad tjenstlig Vej tilkommen Kopibog fra Holsteins Amtmandstid i Tønder. — Privatpapirerne er dels en større Samling Privatbreve til og Brevkoncepter fra Holstein, dels hans Memoirer. Brev- og Konceptsamlingen giver os ikke noget sammenhængende Brevskifte, da Brevene for en stor Del er fra den ældre Bernstorff, altsaa fra Tiden før 1772, mens Holsteins Koncepter kan siges væsentlig at være fra Tiden efter 1772, om end Mangelen af Dato og Adresse gør det vanskeligt at tids- og navnefæste dem. Af Memoireværker findes der to: *Histoire de la naissance du directoire général de guerre* i 3 Bind i Kvartformat, nedskrevet omtrent samtidig med Begivenhederne¹⁰⁾, og *Anecdotes historiques sur le Danemarck des règnes de Fr. IV, Chr. VI et Fr. V, mêlées de réflexions sur le règne de Chr. VII, des révolutions fréquentes dans les dix premières années de ce règne et de leur causes*, der udgør 3 Bind i folio og i hvert Fald for Størstedelen er affattet efter hans Afskedigelse i 1772. Som det fremgaar af disse Titler, er det et Tidsbillede, ikke et Livsbillede, han har villet give; sin egen Person dvæler han i Reglen kun flygtigt ved. Dog har han i Krigsdirektoriets Historie givet et lille, rammende Selvportræt, der ingenlunde kan siges at gaa ud paa Selvforherligelse. Styrken i disse Værker er i det hele taget de tit fortræffelige Personskildringer, navnlig i Krigsdirektoriets Historie, der i alt væsentligt er skrevet paa en Tid (1765—66), da han trods sit Særstandpunkt

i mange Retninger endnu ikke var hjem søgt af Partifanatismens Ensidighed som i »Anecdotes historiques«.

Holsteins egne Originalbreve findes naturligvis ikke i Samlingen, men en stor Del af dem er bevaret andensteds. Saaledes findes en Del af hans overordentlig talrige private Breve til den ældre Bernstorff i Arkivet paa Wotersen i Lauenborg, medens de officielle Skrivelser ligger i vedkommende Administrationsgrens Arkiv i Rigsarkivet. Herigennem er det f. Eks. muligt at tilvejebringe et vistnok fuldstændigt Brevskifte mellem Bernstorff og Holstein fra det spændende Schwerineraar 1762—63 og dermed opnaa fuld Forstaaelse af de i »Urkunden und Materialien« optagne Bernstorffske Breve. Endelig findes der i den store Gæhlerske Brevsamling blandt Papirerne fra Inkvisitionskommissionen af 1772 en righoldig Samling Breve fra Holstein til P. E. Gæhler.

Memoirerne og de fleste af Privatbrevene er skrevet paa Fransk. Men hvilket Fransk! »Jeg er ganske skamfuld over, at jeg aldrig har kunnet aflægge de grammatikalske Fejl«, skriver han selv, og et andet Sted taler han med Beklagelse om »alle de Fejl i Ortografi, Konstruktion og Stil, som findes i Mængde« i Memoirerne. Han er altsaa selv klar over de store Mangler, der i formel Henseende klæber ved hans Fransk. Retskrivningen er det, der i Begyndelsen generer mest ved Læsningen; men Holstein har Ret i, at de øvrige Mangler er ligesaa fremtrædende; særlig i de tidligere Breve — ikke saa meget i de sent nedskrevne Memoirer — er det meget ofte franske Ord i germanske Vendinger. Han beder derfor ogsaa den, der i Fremtiden maatte ønske at offentliggøre noget af Memoirerne, om enten at oversætte dem eller at rette alle de mange Fejl¹¹⁾. En saadan Anmodning har formentlig Gyldighed den Dag i Dag og kan i det følgende saa meget bedre efterkommes uden Skrupler, som der dels foreligger trykt en tilstrækkelig fyldig Prøve paa hans Sprog¹²⁾, dels næppe af dette kan udledes noget for hans Personlighed særlig ejendommeligt; det er kun Vidnesbyrd om mangelfulde Sprogkunderskaber i al Almindelighed.

Hele dette store Kildestof, der ved sin Righoldighed og Mængdetathed giver et dybt Indblik i Datidens Liv, berettiger formentlig

til Udsendelsen af en historisk Skildring med U. A. Holstein som Midtpunkt. Thi trods den megen Brug, der hidtil er gjort af Materialet, er en samlet Bearbejdelse deraf hidtil ikke forsøgt. Ganske vist, en saadan Bearbejdelse maa blive meget forskellig fra det, hvortil Holstein havde tænkt sig sine skriftlige Efterladenskaber brugt. Her bliver ikke Tale om Offentliggørelse af et Øjenvidnes Beretning om hidtil uanede hemmelige Begivenheder¹³). I den Henseende er Datidens Historie nu saa godt kendt, at én fuldstændig Udgave af Memoirerne— i Original eller Oversættelse — aldeles ikke er Umagen værd. Maaske Uddrag i Oversættelse vil kunne faa sin Betydning. Her er intet saadant forsøgt. Derimod søges belyst visse Sider af en dæmrende Nytids Brydningsliv, valgte under Hensyn til den flittige Samlers egne Oplevelser og lagttagelser og med hans Liv og Handlinger som den røde Traad gennem Bogen.

I.

BARNDOM OG UNGDOM.

Kaster man et Blik paa de mange fremmede Adelsætter, der indvandrede til Danmark i Enevældetiden, vil det falde stærkt i Øjnene, at et uforholdsmæssigt stort Antal af disse (o. 30 %) stammer fra Meklenborg¹). Men endnu mere end ved deres Antal har de gjort sig bemærket fremfor Slægterne andenstedsfra ved at have erhvervet sig en særlig fremtrædende Plads indenfor det danske Samfund, navnlig i det 18de Aarhundrede. Medens Reventlowerne gør sig lige stærkt gældende i Begyndelsen og i Slutningen af Aarhundredet, spiller iøvrigt i sidste Halvdel Bernstorffer og Moltker Hovedrollen, maaske endnu mere overvældende end i første Halvdel Huset Holstein, særlig Linjerne Fürstenberg og Møllenhagen. De mange Medlemmer af denne store, vidtforgrene Æt skulde saavidt muligt alle forsørges i Danmark, uden at de derfor helt opgav deres meklenborgske Traditioner, i hvert Fald ikke Fürstenbergerne. Højest naaede den Fürstenbergske Stifter af Lensgrevska-bet Holsteinborg, Ulrik Adolf Holstein, og Christian den 6tes højt betroede Mand, Stifteren af Lensgrevska-bet Ledreborg, Johan Ludvig Holstein (af Linjen Møllenhagen); men ogsaa de mindre højtstræbende havde i Almindelighed let ved at opnaa Embeder og Hofstillinger, og af større civile Embeder har særlig flere Amtmandsstillinger i Sønderjylland, hvor det tyske Øvrighedssprog gjorde Arbejdet lettere for Indvandrerne, i lange Tider været beklædt af Holsteiner, ja gentagne Gange gik Værdigheden i Arv fra Fader til Søn. Saaledes havde Flensborg Amt uafbrudt Holsteiner til Amtmænd i Tiden fra 1704 til 1772; deraf var Storkansler Ulrik Adolf og to af hans

Sønner Indehavere af Embedet indtil 1760. Den sidste at disse, Christian Ditlev, har — i Modsætning til Faderen — i sine 32 Embedsaar kun haft dette Amts Sager at varetage og maa have virket tilfredsstillende, da han efterhaanden modtog alle de Naadesbevisninger, en Adelsmand med hans Rang kunde gøre Regning paa. Han ægtede 29. Oktober 1729 sin syttenaarige Kusine, Cathrine Elisabeth Holstein, Datter af en Officer ved Sjællandske nationale Infanteriregiment, Hans Joachim Holstein, og Hustru Charitas Emilie v. Lente, der tidligere havde været gift med Kuno v. Buchwald til Johansdorff i Meklenborg. Den 4. Februar 1731 fødte Cathrine Elisabeth en Søn, der efter sin Farfader fik Navnet Ulrik Adolf²⁾).

I Flensborg tilbragte da Ulrik Adolf sine Drengaar og vel at mærke ikke, som Amtmandsfamilierne tidligere, i fornem Tilbagetrukkethed paa Mariebjærgets Top, hvor de fra det knejsende Duborgs Vinduer kunde se ned paa de driftige Borgeres rødtækkede Huse paa den smalle Strimmel Jord mellem Fjorden og Bjærget — nej, han har haft sit Hjem midt inde i Byens Larm, i en gammel Købmandsgaard paa den »historiske« Grund, som et halvt Aarhundrede tidligere havde været i Ulrik Frederik Gyldenløves Moders Eje, lige overfor den danske Helligaandskirke. Altsaa har han, saa langt han kunde huske tilbage, haft det danske lige for Øjnene, men har holdt til paa den anden Side af Gaden! Her i Flensborgs lange Hovedgade fra Nørreport til Søndertorv har han vel, naar han kunde se sit Snit dertil, tumlet sig med Nabo-drengene mellem den Mængde Brønde, der til ikke ringe Ulempe for Færdselen fandtes midt i Gaden og gav denne sit Særpræg. Men som Adelsmand har han oftest maattet spadsere adstadig ved sin Lærers Side, f. Eks. ned til Havnepladsen, hvor det gamle, respektindgydende Kompagnihus laa, hvorfra alle de mange større og mindre Skibe, der fyldte Havnen, lededes ud paa Handelstogt og Fragtfarer. Og dog, skal man tro Samtidens Udtalelser, var det netop dengang »daarlige Tider« for Flensborgs Handel, da en Forordning af 1742 berøvede Byens Borgere Ret til Fragtfart paa Kongerigerne med de fire »Species«: Vin, fransk Brændevin, Tobak og Salt samt russisk Fisk o. a.³⁾, og da samtidig Krigen mellem Vestmag-

terne gjorde Efterspørgselen efter nordiske Varer ringe. Men meget har det næppe paa sig, mener Edv. Holm⁴⁾, eftersom Flensborgs Handelsflaade fra 1736 eller 37 til 1745 forøges fra 50 til 110 Skibe. Der er jo altid dem, der skal klage, og det kan nok have gjort en og anden Storkøbmand gnaven, naar Byens hidtidige Mindremænd har faaet Raad til at bygge Skib og nu pønsede paa at tage Næringen fra ham. Som om man ikke havde Klammeri nok med dem i Forvejen i Anledning af den ulyksalige Borgerrang (stadfæstet i 1718), som ens Kone for alt i Verden ikke fandt sig i man saa igennem Fingre med!

Her nede paa Havnepladsen har den opvakte Ulrik Adolf kunnet føle Byens Puls slaa, har kunnet iagttage samtlige Samfundsklasser og det indbyrdes Liv imellem dem — lige fra den forsultne Lastdrager til den overlegne Matador, hvis Selvsikkerhed og Overmod ikke blot har vist sig overfor undergivne paa en for den opvoksende, belevne Adelsmand stødende Maade, men maaske ved given Lejlighed ogsaa overfor ham selv, der dog har følt sig staaende alle disse Mennesker med samt deres Sildebøtter og Tjærestank lige saa fjernt, som Duborgs stolte Ruiner deroppe var hævet over denne Myretue med alt dens Slid og Slæb⁵⁾.

Han maatte imidlertid opdrages til som Embedsmand at kunne komme til at staa midt i en saadan Befolkning; for skønt han var den ældste af seks Søskende, kunde han ikke vente at komme i Besiddelse af Godser. Efterat han fra sit syvende til sit fjortende Aar var blevet undervist i Hjemmet af et Par Huslærere, som han omtaler med megen Anerkendelse og sønlig Taknemlighed, modtog han sin første Uddannelse i Militæretaten (1745—1747) ved Ysenburgs Livregiment til Hest, hvor han allerede 1743 var ansat som Kornet. Det havde Garnison i Holsten, nemlig i Itzehoe og i Smaabyerne Krempe og Wilster. En Mulighed er der for, at han allerede i disse Ungdomsaar i det 5—6 Mil derfra liggende Altona har knyttet de Venskabsforbindelser, der fik ham til hele Livet igennem at betragte denne By som sit Hjemsted⁶⁾.

For imidlertid ogsaa at blive uddannet til civile Stillinger sendtes han i 16 Aars Alderen til Brunsvig for at optages i

det nylig oprettede Collegium Carolinum, der var grundlagt af den for Undervisningsvæsenet levende interesserede Hertug Carl 1. Denne havde siden sin Regeringstiltrædelse 1735 støttet de fra Franckes Skole udgaaede Pædagogers Bestræbelser for Reformerings særlig af Folkeskolen; i 1745 lod han sin Hofpræst J. F. W. Jerusalem gennemføre et vigtigt Skridt til den højere Skoles Reform ved Oprettelsen af det nævnte Kollegium. Jerusalem hørte til den Række af Filosoferne Chr. Wolfs Disciple, der paa een Gang virkede »i den fornuftige Oplysnings og den religiøse Inderliggørelses Tjeneste«^{6a}), og han forstod at værdsætte de Forsøg, der bl. a. fra Franckes Side blev gjort paa at virkeliggøre det, han selv tilstræbte, nemlig en Skole mellem den hidtidige Latinskole og Universiteterne, saaledes at man kunde møde paa disse sidste med større Modenhed end den, man kunde opnaa ved udelukkende klassisk-sproglige Øvelser. I den Henseende betragter han det sidste Hundreedaars ridderlige Akademier og en Del andre Lærestalter under Navne som Gymnasier, Seminarier og Pædagogier som Forløbere og har ved sidstnævnte Betegnelse sikkert tænkt paa det af Francke i Halle for Børn fra bemidlede Hjem oprettede »Pädagogium«, hvor der som noget nyt lagdes særlig Vægt paa Matematik og Naturvidenskab.

Men Jerusalem vilde noget mere end danne en Overgangsskole til Universiteterne; han vilde tillige skabe en afsluttende Skole for dem, der uden at have Brug for Universiteternes Lærdom trængte til en videregaaende Undervisning end den, Skolerne hidtil havde ydet. Den nye Anstalt skulde da ved Undervisning i Modersmaalet og de andre moderne Verdenssprog, i Matematik og Naturvidenskab — foruden i de klassiske Sprog og Religionsfagene — uddanne særlig Adelen og den højere Borgerstand til de ledende Stillinger ved Hof, i Stat og i praktiske Virksomheder, hvis Indehavere formentlig hidtil i alt for høj Grad havde savnet alsidige Kundskaber. Saavel ved dette Program som ved den storstilede Rundhaandethed, hvormed Kollegiet blev udstyret, og de meget høje Skolepenge, særlig for Kostgængere, opnaaede det især i de første Aar et Ry i den rige Verden, der fik Folk langvejsfra til at sende deres Sønner til Opdragelse dær⁷).

Men netop samtidig med, at Amtmand Holstein sendte sin Søn til denne to Aar gamle Opdragelsesanstalt, genopstod i Danmark Sorø Akademi, der i mange Henseender var et dansk Sidestykke til Collegium Carolinum^o). Naar man derfor senere hen ikke uden Grund har bebrejdet Ulrik Adolf hans Ukendskab til alt, hvad dansk var, maa Skylden herfor først og fremmest lægges paa hans Fader, der ikke synes at have haft Anelse om nogen Forpligtelse i den Retning. Hvor skulde dette ogsaa have været muligt for en slesvigsk Embedsmand af fornem tysk Familie i Midten af det 18. Aarhundrede? Det har vel været Tanken at uddanne en Verdensborger med Muligheder alle Vegne, uden Hensyn til Stat eller Nation, og saa vilde Tilfældet, at han anbragtes paa en Anstalt, der netop som noget nyt lagde fortrinsvis Vægt paa tysk Litteratur og Sprog og derved var med til at bane Vej for en tysk national Skole.

Om den unge Mands Ophold her vides saa godt som intet. Han selv har aabenbart tillagt det meget ringe Værd. I »Anecdotes« omtaler han det slet ikke, og i Generaldirektoriets Historie nævner han det, men tilføjer ved et senere Gennemsyn »cet article élevé à Brunsvig, peut s'exclure comme inutile«, og en Meddelelse om, at han var der eet Aar og seks Maaneder, er overstreget. »Jeg afskyede Latin, jeg elskede Fransk højt,« er Udtalelser, der gælder ogsaa den følgende Tid, ikke mindre end at hans kæreste Sysselsættelse var at læse, »hvad de bedste Forfattere af de forskellige Nationer, baade gamle og moderne, har skrevet af enhver Art,« hvorimod han bekender, at han »er meget kejtet til Legemsøvelser (fais fort gauchement les exercices de corps)«. Dybe Spor har Kollegietiden efter hans egen Mening ikke sat hos ham, og varige Venskabsforbindelser ses han ikke at have stiftet^o). Denne fuldkomne Tavshed om ungdommeligt Kammeratliv og den stærke Betonning af Læse- og Skrivelysten kunde tyde paa et indesluttet Væsen, der kan have sin Del af Skylden for den Mangel paa Evne til at arbejde sammen med andre, der senere skadede ham saa meget.

Allerede inden han i Slutningen af 1747 rejste til Brunsvig, var han blevet indført i den fine Verden i København, hvor

han overværede Frederik 5.s Krøning i September samme Aar¹⁰). Her har han først og fremmest haft et Tilholdssted i sin Farmoders, Storkanslerindens, navnkundige Hus. Han har sikkert under dette og senere Ungdomsophold i Byen boet hos hende i hendes Palæ paa Kongens Nytorv, det senere Hotel du Nord, og været under hendes moderlige Tilsyn. Hun har næppe været en Bedstemoder af den sædvanlige Slags, hvem Ansvarer tynger, og hvis Ængstelighed hviler som en tung Lænke om den unges Fod. Dertil var hun for sikker og overlegen en Personlighed, og den Beundring, han som saa mange andre har næret for hendes store Begavelse og ualmindelige Aandslivlighed selv i hendes dengang fremrykkede Alder, kommer uskrømtet til Orde, og man mærker hans Taknemlighed og Hengivenhed bag Ordene¹¹). Som en Patriark samlede hun først og fremmest den store Holsteinske Slægt om sig: her har Ulrik Adolf bl. a. truffet sin Kusine Charitas Emilie v. Buchwald, der nogle Aar senere netop i Storkanslerindens, hendes Grandtantes, Hjem fejrede sit Bryllup med J. H. E. Bernstorff¹²). Det Hengivenhedsforhold, der Livet igennem knyttede denne og Ulrik Adolf sammen, hvor højst forskellige de end var, har sin Oprindelse fra de varme Følelser, de i lige høj Grad nærede for den gamle Dame, i hvis Hus de rimeligvis har lært hinanden at kende¹³).

Hendes Indflydelse i de ledende Kredse var paa den Tid næppe saa stor, som den tidligere havde været; men hun har dog ved sine fortrinlige Forbindelser kunnet bidrage til sin unge Myndlings Befordring, bortset fra den Lejlighed, der i hendes Hus var for ham selv til at lære Tidens indflydelsesrige Mænd at kende. Men helt uden Fare har Opholdet her som bekendt heller ikke været. Mange Aar senere skriver han til General Gähler¹⁴): »Det er for Resten rimeligt, at jeg ved en fornuftig Økonomi udfylder de Huller, der i min Ungdom er kommet i min Formue,« Ord der i og for sig ikke behøver at sigte til noget bestemt — at en ung Adelsmand brugte mange Penge, var da ikke saa mærkeligt; men til at foregaa med et godt Eksempel i Sparsommelighed og sømmeligt Levned var Storkanslerindens Hus egentlig ikke egnet, og selv om det nok er overdrevent, naar Charlotte Biehl

fortæller, at der fra Morgen tidlig til Aften silde stod opdækkede Spilleborde i hendes Saloner, og at de, der tømte Lommerne dær, kunde være sikre paa hendes Beskyttelse, saa er det troligt nok, at dette Hus i saa Henseende ikke havde det bedste Ry¹⁵). Har Holstein maaske sat en Del Penge til her, saa har Spillelidenskaben dog kun været en Ungdomsrus for ham; man mærker aldrig i hans senere Liv til nogen Svaghed hos ham i den Retning¹⁶).

I September 1749¹⁷⁴⁹⁻¹⁷⁵¹ forfremmedes han efter Hjemkomsten fra Brunsvig til Ritmester ved 1ste fynske Rytteriregiment, og allerede et Par Aar derefter begyndte hans diplomatiske Løbebane, idet han blev »cavalier d'ambassade« ved en Sendefærd, der under Gehejmeraad Carl Juels Ledelse overbragte Kong Adolf Frederik af Sverrig den danske Konges Lykønskning i Anledning af hans Tronbestigelse (1751). »Denne Ambassade blev pompøs,« er de eneste Ord, Holstein har efterladt os om dens Optræden. Derimod fortæller han, at den for ham personlig fik stor Betydning ved det Bekendtskab, han under Opholdet i Stockholm gjorde med den derværende franske Statsafsending, Marquis d'Havrincour, der skaffede ham Bestalling som fransk Oberstløjtnant à la suite ved et Grenaderregiment¹⁷). At han saaledes uden sin Regerings Samtykke havde taget imod en Stilling i fremmed Land, blev ham for saa vidt ubehageligt nok, som man lagde ham Hindringer i Vejen for at opnaa den Permission fra dansk Tjeneste, han i den Anledning ønskede. Hans Slægtninge, fremfor alle hans Farmor, maatte da lægge sig ordentlig i Selen¹⁸). Men da Permissionen først var opnaaet, vilde man dog ikke lade en Greve rejse som simpel Ritmester, men udnævnte ham forinden til Kongens Generaladjudant (19. April 1752).

Det er meget lidt, vi ved om hans Ophold i Udlandet, der kun blev meget kortvarigt. Han har utvivlsomt haft varme Anbefalingsskrivelser med fra Bernstorff, hvis Veninde, Madame de Belle-Isle, har taget sig moderligt af den unge Mand og anbefalet ham til sin høje Gemals Bevaagenhed. Herigennem kan han være kommet i Berøring med Krigsminister d'Argenson, der ogsaa efter hans eget Sigende har taget sig varmt af ham. Han blev forfremmet til fransk

Generalmajor, og der blev stillet ham Valget imellem at købe Fersens svenske Regiment, som denne gerne vilde have solgt, eller selv at oprette et lignende Regiment, hvis Officerskorps skulde bestaa af Danske og Holstenere. Med disse Tilbud rejste han hjem til Danmark for at faa den økonomiske og politiske Støtte, han behøvede. Men begge Dele glippede. Hans Slægtninge nægtede at give ham Penge til Købet, sikkert ikke uden Grund, naar han kun ganske tørt, uden nærmere Forklaring skriver, at de afslog det. Til Oprettelse af det ny Regiment maatte han jo sikre sig regelmæssig Tilgang af danske Officerer, hvad Hoffet »som Følge af en forfejlet og misforstaaet Politik« ikke gik ind paa¹⁹⁾.

Under disse Omstændigheder var der ikke andet for ham at gøre end at blive hjemme, og i Sommeren 1754 træffer vi ham da i Lejren ved Skovby i Sønderjylland som Generaladjutant, attacheret Hertugen af Brunsvig, Lejrens ophøjede Gæst. Næste Aar fungerede han paa lignende Maade i København efter i Marts at være forfremmet til Oberstløjtnant ved sit fynske Regiment. Derefter opholdt han sig hos sin Fader i Flensborg, satte sig ind i og hjalp ham med Embedsforretningerne og har vist i det hele ved Studier forberedt sig til at gaa over til civil Løbebane²⁰⁾. I 1756, da Frankrigs store Krige med England og Prøjsen udbrød, meldte han sig til Tjeneste i Frankrig. Han opholdt sig ved den store Tropsamling mellem St. Malo og Dunkerque, hvor han første Gang traf sammen med Grev Saint-Germain, og rykkede næste Aar med Hæren under Marskal d'Estrées ind i Vesttyskland indtil Wesel, men fik, saa underligt det lyder, efter eget Sigende Ordre hjemmefra til at forlade den franske Hær og begive sig til Dauns Tropper i Bøhmen. Han oplevede da at komme med i et af det Aars store Slag i disse Egne, uden at det af hans Optegnelser kan ses i hvilket (»Je ne dirai rien de cette fameuse et meurtrière campagne à laquelle j'assistois«). Ved Slutningen af Aaret kaldtes han hjem, og saa fremstiller han i »Anecdotes« sit Livs store Vendepunkt med følgende Ord: » . . . og da jeg til Løn for mine Fortjenester ved min Tilbagekomst fandt, at man havde ladet adskillige Oberstløjtnanter rykke op foran mig i Tjenestealder (qu'on m'avait

antidat  plusieurs lieutenant-colonels), bad jeg om Tilladelse til at træde ud af mit Kompagni, men at vedblive at være slet og ret Generaladjutant, fast besluttet paa ved første Lejlighed at forlade Militærtjenesten, hvad jeg gennemførte nogle Aar senere«²¹). En saadan, virkelig eller formentlig, Tilsidesættelse kan udmærket have været den ydre Foranledning til hans Søgeu bort fra Militærvejen; men Aarsagen ligger aabenbart dybere. Det var vist fra først af i mindre Grad Uvilje mod Militærvæsenet end Lyst i andre Retninger, der gjorde sig gældende. Saavel Læsning af moderne historisk-filosofisk og statsretlig Litteratur som det Kendskab til civil Embedsvirksomhed, han havde erhvervet sig i Flensborg, førte ham naturligt til at betragte det som sin Opgave at gøre Aarhundredets nye Tanker gældende i Embedsstyret. Men efterhaanden er han kommet til Klarhed over, at noget saadant ikke lod sig gøre i Militæretaten. Hvad han havde set af Militærvæsen i de forskellige Staters Hære, hvor han havde tjent, havde næppe imponeret ham, og det Kendskab til den prøjsiske Hær, han efterhaanden erhvervede sig, gav ham en Opfattelse af, hvad den danske Hær var og burde være, som han har anset det for ørkesløst at gøre sig til Talsmand for²²). Saaledes udvikledes det Had til danske Militærtillstande, der fra Tid til anden gav sig Udtryk i meget stærke Udtalelser²³).

Imidlertid lykkedes det ham først i Februar 1763 at faa sin endelige Afsked med en Pension paa 600 Rdlr., mens han i 1759 havde fratraadt sin Stilling som Generaladjutant. I disse Aar, hvori han havde fuld Gage vistnok uden at blive anvendt i militær Tjeneste, har han ikke ligget paa den lade Side, men med al den Energi, han kunde lægge for Dagen, fortsat og fuldendt sine Studier. Indtil sin Faders Død 1760 har han formodentlig boet hos denne i Flensborg, men har mer og mer opholdt sig i Altona for saa efter Faderens Død at sætte fast Bo dær²⁴).

Naar Reverdil i Anledning af Adam Struensees Ansættelse som Provst i Altona omtaler denne By som Vantroens Arne²⁵), kan han dermed have sigtet til, at Byen efter Branden i 1713 fik Ret til at huse alle Religionsbekendere, og at disse fik fuldkommen Samvittigheds- og Gudstjenestefrihed, naar de vilde

nedsætte sig dær. Paa Grundlag heraf udviklede Byen sig i de følgende Menneskealdr, hvad der ikke blot maatte føre til en livligere Drøftelse af aandelige Spørgsmaal end andensteds, i Riget, men ogsaa til en med det 18de Aarhundredes Aand udmærket stemmende Tolerance. Tilstedeværelsen af en ikke ubetydelig fransk reformert Menighed maatte give Byen et vist internationalt Præg, der bidrog til at gøre Befolkningen lettere modtagelig for nye Tanker, Sæder og Skikke, end Tilfældet er i Byer med mere ensartet Befolkning. Dertil kom endelig, at Byen laa umiddelbart i Nærheden af en af Europas største Handelsstæder; disse har som bekendt visse Betingelser for lettere end andre Byer at faa den store Verdens aandelige Rørelser indført som Tilgift til mere materielle Varer, saa det vil kunne forstaaes, at Altona ved Naboskabet til Hamborg blev det danske Monarkis Havnestad for aandelig Indførsel og bevarede denne Stilling helt ind i det 19de Aarhundrede. Der dannedes let mer eller mindre radikale Klikker med videre Udsyn og større Handlelyst end i andre Købstæder, og disse Klikker kom let til at øve Tiltrækning paa ligesindede fra Byens nærmere og fjernere Omegn²⁶).

Netop paa den Tid, Holstein fik Fodfæste i Byen, omkring 1760, var en saadan Klike ved at danne sig. Byens Kæmner, Jacob Wilhelm v. Aspern, vistnok en Lægesøn fra København, var en Mand med mere end almindelige litterære Interesser. Hans Opvækst faldt paa den Tid, Holbergs bedste historiske Værker saa Lyset, og Paavirkning herfra kan have udviklet hos ham den Interesse for Historie og dermed beslægtede Videnskaber, der har sat Frugt i den meget store Bog- og Haandskriftsamling, han efterlod sig, og som allerede i hans 22 Aars Alder var saa betydelig, at han af Langebek blev udset til Medstifter af »Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog«, til hvilken Værdighed en saadan Samlertilbøjelighed netop synes at have været den nødvendige og tilstrækkelige Betingelse²⁷). Denne sjældne Bogskat, der i aldeles overvejende Grad bestod af historisk samt rets- og statsvidenskabelig Litteratur i videste Forstand, saavel dansk som fremmed, og hvori næppe savnedes noget af Samtidens store Navne paa disse Omraader, har utvivlsomt lokket Altonas og

Omegns unge Intelligens til Huse, og mens den dengang ikke meget optagne Læge J. F. Struensee har nydt sin Eftermiddagste her i ivrig Samtale med Værten og hans aandfulde Hustru om filosofiske, økonomiske og politiske Spørgsmaal, kan han have truffet den seks Aar ældre Holstein, der efter Studiet af et Værk i samme Retning er kommet for at tilbagelevere Bogen og drøfte dens Indhold.

Saa vel v. Aspern som den aandfulde Apoteker Nebelung var Frænder til en ung sønderjysk Diplomat, Peter Matthiesen, som man i disse Huse har hørt meget berømme — han blev ogsaa senere draget frem af Struensee, om end ikke i første Række. Det personlige Kendskab til ham blev dog i disse Aar kun ganske løseligt, mens han paa Tilbagevejen fra sin Legationssekretærpost i Paris besøgte sine Frænder i Altona²⁸⁾. Fra 1761 er endvidere Administrator Söhlensthal's Stifsøn, Enevold Brandt, paa sine Feriebesøg hos Moderen paa Rantzau Gods kommet paa Besøg hos Honoratiores i Byen og har naturligt sluttet sig til sine intelligente jevnaldrende. Hertil kom saa den Kreds af Officerer, der med St.-Germain i Spidsen under Krisen 1761—62 opholdt sig ved Hæren i Holsten og Meklenborg. Muligvis med Holstein som Mellemand, der paa forskellig Maade kom i Berøring med dem, er de blevet knyttet til Altonakredsen. Flere af dem tog efter Krisen Ophold dær. Det samme var som bekendt Tilfældet med Grev Rantzau-Ascheberg.

I denne lille Kreds har Holstein været den, der naaede de dybest gaaende boglige Kundskaber. Han har selv et Steds kaldt sig Discipel af Wolf²⁹⁾, og Kendskabet til denne Filosof's Værker og Lære er sikkert begyndt i det i Jerusalems Aand ledede Kollegium i Brunsvig. For den, der ikke skulde være Tænker af Fag, maa et indgaaende Kendskab til Wolf da ogsaa siges at have været et virkelig solidt Grundlag paa den Tid. Eklektiker som Wolf var, har han givet den dannede Almenhed, som han med Held søgte at faa i Tale, saa meget Begreb om de Resultater, det foregaaende Aarhundredes store filosofiske Systemer havde ført til, som det overhovedet var muligt at naa for den, der ikke vilde eller kunde trænge til Bunds i Systemerne. Holstein er næppe udenfor sit sær-

lige Studiums Omraade gaaet længere tilbage end til Wolf³⁰), og selv den efterfølgende Tids religiøse, filosofiske og æstetiske Litteratur synes ham et fuldkomment ukendt Land. Det store Gennembrud i tysk Aandsliv i Aarhundredets Midte er tilsyneladende gaaet sporeløst hen over ham. Religiøs Læsning har han næppe givet sig af med efter Kollegietiden; til Religion hos ham mærker man kun i Breve til anderledes tænkende, religiøst overbeviste Mennesker, som han gjerne vil staa paa en god Fod med, og saadanne Udtalelser er uden Værd. Hans »Filosofi« kender vi for saa vidt godt, som han i Breve og Memoirer »skriver, som jeg tænker«, for at bruge hans eget Udtryk; men udover letløbende, godtkøbs Snakken om de menneskelige Kaars Elendighed o. l., oftest med sit eget Livs Skuffelser som Baggrund, naar han i Grunden ikke.

Anderledes var det naturligt med hans Særinteresser, de Fag, der mer eller mindre drejede sig om Samfundet, og som var Datidens Yndlingsfag. Ogsaa her dannede Wolf Grundlaget; men at han iøvrigt har læst alt, hvad han har kunnet overkomme af Aarhundredets Litteratur i den Retning, synes at fremgaa af hans Breve, hvor han idelig drøfter disse Tidens brændende Spørgsmaal og jævnlig omtaler Læsning som sin bedste Syssel. Som den solidere Ballast til hans Teoretiseringshang har han benyttet Locke og Hume (hvis netop i de Aar udkommende history of England han vides at have læst)³¹), mens den lette Maade, hvorpaa han behandler Spørgsmaalene ganske i Tidens Aand og med dens Slagord, røber Paavirkning fra den franske Oplysningsfilosofi, der netop da stod i fuldeste Blomstring. Men udover det læsende Fler-tals overfladiske Tilegnelse af disse Forfatteres Tanker og Følelser naaede han næppe³²), saa almindelige er hans Udtalelser og ikke fri for Misforstaaelser og Modsigelser. I saa Henseende kan han jævnstilles med sin Omgangsfælle fra de Aar, Struensee, hvis Kendskab til sin Tids Aandsliv var af lignende Art. Men dertil kom for Holstein et Plus, som Struensee ganske har savnet. Indenfor disse vidtspændende Felter har Holstein fundet sig et Speciale, hvor han har søgt til Bunds, nemlig Politi- og Kameralvidenskaberne.

Mens han for de politiske Ideers Vedkommende maatte

søge til engelsk og fransk Litteratur, da den tyske *Oplysning* ikke gik i den Retning, kunde han paa Statsadministrationens og Økonomiens teoretiske Omraade ved at holde sig til det tyske (der jo laa ham nærmest) sætte sig helt ind i, hvad nyt Tiden havde at bringe. Her havde Wolf lært, at man ligesom i andre Videnskaber maatte bygge paa Erfaringen i Stedet for som hidtil paa aristoteliske Læresætninger. Omtrent samtidig med at han hævder, at Mennesket først kan naa Fuldkommenheden ved Statens Hjælp, hvad der berettiger denne til at blande sig i alle dets Forhold, har Rohr paavist, at da Staten har sine Indtægter fra Borgerne, maa den have Ret til at arbejde for Fremme af disses Erhverv. Herved lægges Grunden til Sondringen mellem den egentlige Kameralvidenskab, Læren om Finanskamrets Opgaver, Finansvidenskaben, og Politividenskaben, der særlig gav sig af med Erhvervenes Udvikling og med, hvorledes man paa den bedste og virkningsfuldeste Maade fra sin Kontorstol kunde gribe ind i og vejlede Næringslivet, saa det i lige Grad fremmede de enkeltes Lykke og betryggede Statens Pengevæsen. Statistik blev et Hovedmiddel for »Politi«embedsmanden, og han maatte ikke staa fremmed overfor Naturen og dens Frembringelser, da disses rette Anvendelse var Hovedbetingelsen for Borgernes Velvære.

I Slutningen af Tyverne havde Frederik Wilhelm 1. af Prøjsen, der som bekendt var meget ivrig for Næringsvejenes Blomstring af Hensyn til den derved øgede Skatteevne, oprettet Professurer i disse Videnskaber ved sine Universiteter i Halle og Frankfurt a. d. O. Efter de første foreløbige Vejledninger var der i sidste Halvdel af Halvtredserne udkommet en Række Lærebøger³³), som Holstein utvivlsomt har grebet med Nyhedens Interesse og følt passe til sine Evner og sin Lyst til at være sine Medmennesker til den størst mulige Nytte. Ser man hen til hans senere Virksomhed, bliver det klart, at han har brugt Aarene omkring 1760 godt og dygtigt og har vidst at skaffe sig kameralistiske Kundskaber, der ikke blot bedrede hans Udsigter, men virkelig kom ham til Nytte i hans fremtidige Stillinger³⁴). Ved Siden deraf har han ogsaa stræbt at tilegne sig den nødvendige juridiske Viden, særlig om Hertug-

dømmernes Forhold, hvortil han i Følge hele sin Fortid maatte føle sig særlig knyttet.

For at bringe sig i Erindring og godtgøre for rette Vedkommende, hvor vidt han havde drevet det, tilsendte han i 1761 baade Bernstorff og Schimmelmann et Par Afhandlinger, hvoraf een er bevaret³⁵). Han kalder den »Forslag til Handelsens Fremme«; men ved nærmere Eftersyn viser det sig væsentlig at være et Forslag til Fremme af Byen Altonas Interesser. Altona burde have Toldbegunstigelse for norske Varer og Ret til Indførsel af vore vestindiske Øers Produkter, begge Dele af Hensyn til Konkurrencen med Hamborg; Altonajødernes Handel burde kontrolleres; Altona burde have et Søassurancekompagni o. s. v. Men i sin Begrundelse af disse og flere Forslag søger Holstein at vise et videre Syn paa Tingene, citerer Litteratur og aabenbarer Kendskab til dansk og fremmed Handelslovgivning. Han er ret en Søn af Merkantilismens Tidsalder, saa megen Vægt han lægger paa at lade Handelen trives ved Hjælp af Præmier. Den nærmeste Hensigt med Afhandlingen, at paavise en særlig Retning i hans Studier og Interesser, er utvivlsomt naaet.

Baade Bernstorff og Schimmelmann taler da ogsaa opmuntrende Ord til ham i deres Takkeskrivelser. Ved samme Tid har han fra Bernstorffs Svigerfader faaet at vide, at han havde Udsigt til at faa Ansættelse i Diplomatiets, hvad der har haft en heldig Indflydelse paa hans allerede dengang noget skiftende Humør³⁶). Og Lejligheden til at sætte den 30aarige Mands Evner paa Prøve skulde ikke længe lade vente paa sig.

Under et Sommerophold 1761 hos sin Onkel Schack v. Buchwald paa dennes Ejendom Johansdorff i Meklenborg tæt ved Lybek er han blandt Husets Omgangsfæller af den meklenborgske Adel kommet i Berøring med de Bassewitz'er. Af disse havde Henning Frederik Bassewitz været Gottorperen Carl Frederiks betroede Minister, og siden den Tid havde Slægten mange Forbindelser i Holsten. Nu var Henning Frederiks Søn, Carl Frederik, Minister hos Frederik den Fromme af Schwerin og er kommet paa Johansdorff. Bekendtskabet med Holstein synes at gaa længere tilbage i Tiden, maaske til dennes tidligere Ophold paa Johansdorff³⁷). Fra Begyndelsen af 1762 har de faaet

mere med hinanden at gøre derved, at en Fru Winckler havde efterladt en Arv, som Buchwalderne paa Johansdorff gjorde Krav paa, og som ogsaa Bassewitz paa en eller anden Maade har haft at gøre med. Buchwald har taget Holstein til Sagfører i denne Sag, og i Begyndelsen af 1762 træffer vi ham i Schwerin og om Foraaret i Lybek. Herfra besøgte han St.-Germain i hans Hovedkvarter paa Gaarden Mori en Milsvej derfra og opfriskede det gamle Bekendtskab³⁸). Forhandlingerne mellem Holstein og Bassewitz fortsattes ved Brevskifte under Holsteins Sommerophold paa Johansdorff. Det var netop paa den Tid, da det var Bernstorff om at gøre at faa Oplysninger om den russiske Hærs Bevægelser, da den af Peter 3. sendtes mod Danmark. Hvad var da naturligere for ham end at benytte en ham nærstaaende Person som Holstein til ved sin Forbindelse med den Mand, der bedst kunde give de ønskede Oplysninger, den meklenborgske Minister, at skaffe sig disse? Bassewitz gav ogsaa i private Breve fra Juni 1762 Holstein saadanne Meddelelser, indtil Faren for Meklenborgs Neutralitet tvang ham til den 24. Juni at lade Holstein vide, at det i Fremtiden ikke mere lod sig gøre.

Da det derfor blev nødvendigt under de vanskelige Forhold at have en officiel Afsending ved det meklenborgske Hof, var Holstein selvskreven til denne Post, og da Kongen med Følge, deriblandt Bernstorff, siden Begyndelsen af Juni havde opholdt sig i Hertugdømmerne, var det en let Sag for Holstein ved Besøg hos Bernstorff at skaffe sig de fornødne Instrukser. Den 26. Juni var han i Altona og traadte de følgende Dage i Forbindelse med Schwerinerhoffet, der opholdt sig i Hamborg. Han lagde i disse Dage uskrømt sin Glæde for Dagen over at have opnaaet at komme ind paa den civile Løbebane, der forhaabentlig med Tiden vilde føre ham til hans kære Altona. I de første Dage af Juli tiltraadte han sin Stilling³⁹).

II.

SENDELSE TIL SCHWERIN 1762—63.

Holsteins Instruks er udfærdiget den 3. Juli 1762 paa Travendal. Han skal for det første lade den schwerinske Hertug og Regering forstaa Nødvendigheden af, at Danmark sender sine Tropper mod Rusland ind i Meklenborg, dernæst skal han forestille dem, at dette netop vil være til Gavn for Meklenborg, idet de danske Tropper, som Kongen giver sit Ord paa ikke vil bringe Uorden i Landet, men betale, hvad der bruges, og erstatte, hvad der maatte blive ødelagt, vil kunne befri Meklenborg for Russernes Indtrængen, hvortil ogsaa Flaaden vil bidrage. Vel skal det stærkt hjem-søgte Meklenborg ikke inddrages i Krigen, men Holstein skal dog føle sig for, om det ikke var muligt at faa afsluttet en Traktat, hvorefter Meklenborgerne skal holde visse af deres Byer besatte og forsvare dem mod Russerne med Hjælp fra de danske Tropper og under disses Overgenerals Ledelse samt under Løfte om Subsidier. I hvert Fald skal han under Ven-skabsforsikringer søge at gøre Hertugen saa gunstig stemt mod Danmark som muligt¹).

Til Løsning af disse Opgaver fik Holstein imidlertid kun gjort de indledende Skridt, da Revolutionen i Petersborg, hvorved Peter 3. blev stødt fra Tronen af sin Hustru Katharina 2., allerede fandt Sted den 8. Juli (27. Juni gl. St.), og dermed forandredes Stillingen ganske. Den 21. Juli kunde Holstein i en Depeche meddele den glædelige Nyhed med den Tilføjelse, at der blev givet Ordre til de russiske Troppers Tilbagerykning. Han viste en næsten barnagtig Glæde ved Tanken om,

at han muligvis var den første, der bragte Kongen og Bernstorff denne Efterretning.

At bedømme Holsteins' Evner og Færd som Diplomat paa Grundlag af de 2—3 forløbne Uger lader sig naturligvis ikke gøre. Af de ni Depecher, han i den Tid sendte Bernstorff, fremgaar det, at han ikke blot ved sin korrekte Holdning havde vundet Bassewitz's Sympati, men ogsaa ved sit vindende Væsen havde skaffet sig Hertugens Fortrolighed, saa denne endog ved enkelte Lejligheder gik uden om sin Minister, som da han overleverede Holstein et særlig godt Kort over den formodede Krigsskueplads, hvad Bassewitz vist vilde have sat sig imod for ikke at skulle synes at have brudt Neutraliteten. Men var Holsteins egentlige Opgave saaledes faldet bort, maatte han dog blive i Schwerin i nogen Tid for at ordne Betalingen for Troppernes Forplejning og Erstatningen for den forvoldte Skade. Og medens dette stod paa, fik han nye Opgaver af ret delikat Natur, der lagde Beslag paa ham i flere Maaneder.

Meklenborg var i disse Aar ilde stedt. Den prøjsiske Syvaarskrig var endnu ikke til Ende, og under denne havde hverken Prøjserne eller Svenskerne paa nogen Maade ladet sig genere af, at det mellem deres Lande liggende Meklenborg var neutralt, og nu i 1762 var Russerne og de Danske kommet til. Sjældent er en lille Stats Magtesløshed mellem mægtige Naboer fremtraadt saa grelt som her. Frederik 2. af Prøjsen havde ikke blot foretaget Hvervninger med Haardhed og Voldsomhed, men havde tillige under intetsigende Paaskud lige siden 1743 paalagt Staten store Leverancer af Penge, Heste, Korn m. m. og havde gennemført Kravene med Magt. Rent galt blev det, da Meklenborg under disse Omstændigheder i 1757 havde truffet Aftale med Frankrig om Forbund, hvis Frankrig skulde komme til at føre Krigen ind i Meklenborg. Prøjserne besatte da Landet med Undtagelse af Byerne Schwerin og Döw^{itz}, og Hertugen flygtede til Lybek, hvor han blev til 1760. Under disse Aars Kampe i Meklenborg mellem Prøjserne og Svenskerne maatte Hertugen for at værne sine egne Tropper træffe Aftale med Sverrig om, at de skulde bringes i Sikkerhed paa Rügen. Først da der var

sluttet Fred mellem Prøjsen og Sverrig (22. Maj 1762), lykkedes det den hertugelige Regering ved en Overenskomst med den prøjsiske Anfører Belling at sikre Meklenborg mod fremtidig Udplyndring²⁾. Men Betingelserne var haarde: Foruden straks at betale 12000 Thaler meklenborgsk Kurant for de endnu fordrede Heste skulde Meklenborg inden Udgangen af Oktober s. A. betale 330000 Thaler med Agio. Men saa skulde ogsaa alle Hvervninger og Fordringer, af hvad Art nævnes kunde, straks høre op og de prøjsiske Tropper forlade Landet, der fremtidig skulde skaanes for dem. Man trak et Lettelsens Suk over at være blevet fri for disse Røvere; men Bassewitz var dog urolig. Ganske vist var en lignende Fare fra Danmarks og Ruslands Side jo lykkelig trukket over; men han kendte Frederik 2. for godt til at turde stole for meget paa hans Ord. Havde han først faaet Pengene, vilde det, hvis han senere skulde faa Brug for meklenborgske Rekrutter og andre Leverancer, være ham den letteste Sag af Verden med eller uden Paaskud at bryde Konventionen og tilvende sig, hvad han behøvede. Og en Fortolkningskunstner som Frederik 2. vilde meget let kunne finde Paaskud ud fra de i Konventionen og dens Bilag ikke altid til hinanden svarende Udtryk — det indsaa Bassewitz og vilde gøre, hvad han kunde, for at slippe med de mindst mulige Ofre. Under Forudsætning af, at Frederik 2. altsaa i hvert Tilfælde kom igen med Udsugelserne om Vinteren — »da hidtil hverken Folke- eller Krigslove er blevet iagttaget overfor mig« [Hertugen] — var det bedst at spare Pengeudbetalingen, der skulde foregaa i tre Rater den 1., den 15. og den 30. Oktober. Bassewitz's Plan var da den, at skønt man havde Pengene parat, skulde Hertugen under Paaberaabelse af den af den danske Hær forvoldte, endnu ikke erstattede Skade bede Frederik 2. om Udsættelse af Betalingen til næste Paaske. Skulde Frederik 2. imidlertid — som sandsynligt var — afvise Forslaget, eller skulde Svaret fra ham ikke være indløbet inden første Betalingstermin, saa skulde Danmark som Gentjeneste for Meklenborgs Holdning under Krisen³⁾ (officielt som den, der skyldte Meklenborg Skadeserstatning) lægge Pengene ud, da det ellers vilde ses, at Paastanden om, at Meklenborg ikke havde dem, var usand.

Frederik 2. vilde da snarere, af Hensyn til Danmark, vise Skaansomhed mod Meklenborg.

Efter at Bassewitz gennem Holstein havde følt sig for hos Bernstorff og vundet dennes Tilslutning til Planen, sendte Hertugen to Haandskrivelser til Kongen, den ene officiel, den anden fortrolig. Ifølge den officielle, der skulde »servir 'de preuve au roi de Prusse,« havde Hertugen naturligvis ingen Penge; i den fortrolige fremstilles Sagen i det væsentlige som her gengivet⁴). Om en dybere liggende Aarsag — selv den fortrolige Begrundelse synes noget tynd — er intet fundet. Kong Frederik 5. gik virkelig ind herpaa og afsendte den 10. September en Skrivelse til Frederik 2. med Bøn om Udsættelse af Betalingen for Meklenborg. Herpaa svarede Frederik 2. (25. September) i et Brev fuldt af hvasse Udfald mod Hertugen, saa hvasse, at Bernstorff maatte paalægge Holstein kun at vise Hertugen en Ekstrakt deraf. Holstein indrettede da Ekstrakten saaledes, at Brevet særlig syntes at fremhæve Frederik 2.s Iver for at overholde Konventionens Bestemmelser, hvad han lykønskede Hertugen til. Svaret gik, som ventet var, ud paa at afslaa Anmodningen⁵). Samtidig med at Holstein da havde fuldt op at gøre med Undersøgelse af Erstatningsregnskaberne, fik han saaledes det Hverv at udbetale Prøjserne de Penge, Hertugen havde liggende parat.

Udbetalingen skulde efter Konventionen foregaa i Byen Wittstock, og til Udførelse heraf sendte Holstein i Slutningen af September den fra det danske Krigskommissariat til hans Bistand ankomne H. J. Schultze. Man skulde tro, at en Opgave som denne, at overrække den prøjsiske Kommissær, Kleist, en Sum Penge, der førtes fra Schwerin til Hamborg og derfra til Wittstock, maatte kunne udføres uden større Vanskelighed. Ikke desto mindre blev det i denne Sag, Holstein overhovedet fik Lejlighed til at vise, om han duede som Diplomat, idet en ringe Bagatel i nogle Uger dreves op til en Sag af stor Betydning. Det hele drejede sig om et Udtryk i den Kvittering, Kleist skulde udstede for Modtagelsen af Pengene. Ifølge Konventionen skulde Meklenborg efter Udbetalingen af Pengene »künftig gänzlich verschont werden«, medens Frederik 2. i en Kabinetsordre af 8. Maj, hvorefter

Forhandlingerne skulde ledes, blot havde lovet, at Meklenborg skulde skaanes den »kommende Vinter«, og en Generaldecharge af 2. Juni for alt, hvad der var blevet fordret til de prøjsiske Tropper, brugte Udtrykket »vors künstlige Jahr«. Det vil kunne forstaas, at Meklenborg med Prøjsens hidtidige Optræden i Erindring maatte være ivrig for at faa Konventionens eget Udtryk ind i Kvitteringen, og at den Fare, man opdagede ved selve Nægtelsen heraf, maatte gøre det endnu ivrigere derfor. Paa den anden Side vilde Kleist ikke gaa videre end til i Kvitteringen at love Skaansel for den kommende Vinter. Det endte dog med, at Kleist i Overensstemmelse med en kgl. Skrivelse af 20. Maj gik med til Udtrykket »künftig verschonet«, saa at kun Ordet gänzlich udelodes, hvad Bassewitz slog sig til Taals med. Saa ubetydelig Striden nu maa synes, var der dog Tider, hvor den truede med helt at hindre Betalingen, hvorved Prøjsen var løst fra sit Løfte og Meklenborg udsat for Invasion med det første.

Holsteins Stilling under alt dette havde ingenlunde været let. Danmark havde paataget sig den Venskabstjeneste overfor Meklenborg at udbetale Pengene; men Holstein var fra første Færd klar over, at det ikke gik an at drive Venskabet saa vidt, at man derved stødte Prøjsen for Hovedet. Ikke blot havde han straks ved Bassewitz's første Kvitteringsudkast modsat sig, at Kongen af Danmarks Navn kom med i Kvitteringen, hvad der i Fremtiden muligvis kunde volde Forviklinger for Danmark; men under hele Striden stod han fast overfor Bassewitz's stærke Pres om ivrigere Støtte fra dansk Side. Han mente, at der egentlig ikke kunde siges noget imod Kleists Opfattelse, at hvad Konventionen syntes at love ud over den kommende Vinter, »blot var at anse for en i og for sig betydningsløs Udvidelse af Kabinetsordren«, og overfor Bassewitz's Forsikring om, at Konventionens Udtryk netop var kommet med, fordi Meklenborg ikke havde villet nøjes med Kabinetsordrens, mindede han om selve Konventionens Fortolkningsmuligheder⁶⁾ og fremhævede tillige, hvor langt heldigere Meklenborgs Stilling vilde blive selv med den ringere Kvittering, end om det kom til Brud. Danmark kunde jo altid i Berlin arbejde videre i Ro til Bedste for Meklenborg. Han

stod altsaa ingenlunde paa det Standpunkt, at Afgørelsen var ham ligegyldig, naar blot Danmark blev holdt udenfor (Schultze synes at have næret Tilbøjeligheder i den Retning). Det var jo nemlig ikke blot hans Pligt at udføre denne Vennetjeneste for hans Herre, men han følte det ogsaa som en personlig Æressag, at den Mæglergerning, hans Hverv ved Sagens Udvikling førte med sig, kronedes med Held. Han havde saa at sige straks efter Meddelelsen om Kleists Opfattelse sit Stade paa dennes Side i Affattelsesspørgsmaalet, og hans Mægling bestod i at faa Kleist til at vente ud over den fastsatte Tid, indtil den nølende Bassewitz havde fattet sin endelige Beslutning; men dette vejede efter hans Mening ogsaa fuldt op mod Bassewitz's Given efter i Affattelsesspørgsmaalet. Saa vidt gik han tilsidst, at han instruerede Schultze om at modtage Kvitteringen af Kleist før dennes Afrejse, selvom der ikke var indløbet endeligt Svar fra Bassewitz (dette sidste kom imidlertid i rette Tid). Mæglingen lykkedes altsaa, og Holstein havde for saa vidt faaet Lejlighed til at vise selvstændig Optræden, som Bernstorff havde tilraadet at fastholde Bassewitz's Opfattelse saa længe som muligt. Holstein havde da ogsaa ladet Schultze benytte Bassewitz's Argumenter som Middel til at forhale Kleists Afrejse.

Et ganske artig Efterspil fik Sagen i sidste Halvdel af November, da en ældre prøjsisk Rytterofficer, Horn, for Bassewitz oplæste en Bemyndigelse fra Frederik 2. til at anmode Hertugen om en Sum Penge og en Del Rekrutter. Bassewitz, der var ganske i Vilderede med, hvad han skulde gøre, søgte Hjælp hos Bernstorff, der øjeblikkeligt svarede, at han nok skulde tænke over det, men at han i Øjeblikket virkelig ikke vidste noget Raad, »da Ord og Løfter . . . , Menneskesamfundets Baand, ikke gælder noget mere«. Men allerede de nærmest følgende Dage blev man roligere; Holstein betragtede Horn som en Bedrager, der intet vidste om Konventionen, men undrede sig over, at General Belling, der ellers havde foretaget Udskrivningerne, ikke var kommet. Bernstorff var ogsaa blevet beroliget af den prøjsiske Afsending i København, Borcke, og endelig kunde Holstein i Slutningen af November opklare Historien, der beroede paa nogle schwerinske Prinsessers

Sladder til Horn om, at man hellere vilde se ham end Belling i Spidsen for de prøjsiske Tropper i Landet (Prinsesserne anede intet om Wittstocksagen). Horn havde da bedt Frederik 2. om Tilladelse til Hvervning for at gøre sig fortjent hos ham og faaet Tilladelsen. Frederik 2. hávde paa dette Tidspunkt (11. November) intet vidst om Konventionens Fuldbyrdelse (1. November). Horn forsvandt da ligesaa pludseligt, som han var kommet, og det hele havde blot affødt en Del unødigt Skriveri⁷).

Hvor glad Holstein end var over den diplomatiske Sejr, han følte han havde vundet, mærkede han dog snart, at Bassewitz, der aabenbart havde lidt et Nederlag, blev mindre venlig stemt imod ham, ja oven i Købet forlangte en Gentjeneste af Danmark, fordi Meklenborg til Skade for sig selv havde rettet sig efter Holstein og Kleist. Hvad enten Meningen nu var, at Bassewitz virkelig havde ønsket et Brud med Prøjsen — maaske til Gavn for den hertugelige Kasse, men ubetinget til Skade for Befolkningen — eller det blot var en af Ærgrelsen dikteret kluntet Form at vælge for den, der yderligere vilde opnaa en Villighed af en Nabostat — nok er det, Bassewitz rykkede ud med Ønsket om, at Hertugen i paakommende Tilfælde maatte lade sine Tropper marchere ind paa den danske Konges Landomraade. Som ovenfor omtalt havde Hertugen en Tid lagt sine Tropper under Beskyttelse i de svensk-pommerske Lande, men blev de dær, vilde Prøjserne let opfatte det som Mistanke fra Meklenborgs Side om, at man ikke ansaa Konventionen for tilstrækkelig sikrende, og dette kunde opmuntre Frederik 2. til Anfald. Tropperne blev derfor kaldt hjem; men da de endnu ikke var i Sikkerhed dær, søgte Bassewitz med Ærnstorff som Mellemand at faa dem anbragt i engelsk eller hannoveransk Sold, men det mislykkedes. Svenskerne vilde ikke have dem igen, og han henvendte sig derfor til Danmark. Skønt Holstein udtalte som sin Mening, at Frederik 5. allerede havde gjort mere, end Fyrster plejede at gøre for hinanden, sendte Hertugen dog en Afsending til København, Hr. d'Usedom, for at forhandle om Sagen. Danmark gik virkelig ind derpaa, og det overdroges Holstein, der efter Erstatningssagens Afslutning havde modtaget sin Rappelskrivelse

(af 27. November) og derefter opholdt sig i Lybek, at undertegne sammen med Bassewitz den herom handlende Konvention, hvad der som Følge af forskellige Omstændigheder først skete den 19. Februar 1763. Konventionen blev dog ikke ratificeret, da den i Mellemtiden afsluttede Fred havde overflødiggjort den⁸⁾.

Foruden disse Hverv, som Holstein varetog i Egenskab af den danske Konges officielle Repræsentant, hvilede andre, mere private Byrder paa ham; overdragne ham af Bernstorff som meklenborgsk Godsejer og Adelsmand. Vel har Bernstorff ikke benyttet sin indflydelsesrige Stilling i dansk Statstjeneste til Gunst for sine Godser; de Antydninger i den Retning, Udgiverne af Frederik 2.s politiske Korrespondance giver, bekræftes intetsteds i det fortrolige Brevskifte med Holstein — tværtimod, Bernstorffs bestemte Paabud til sine Godsemds-mænd om ikke at deltage i Erstatningskravene overfor den danske Stat taler bestemt derimod⁹⁾. Men som meklenborgsk Adelsmand har han udnyttet sin Embedsstilling saa stærkt, han formaaede. Den 17. November sammentraadte den meklenborgske Adelsrepræsentation, og gamle Stridigheder mellem Hertugen og Adelen blussede op. De drejede sig i Øjeblikket kun om, hvorvidt Adelsrepræsentationen som saadan havde Ret til at sende Deputationer til fremmede Magter uden Hertugens Samtykke (den havde for nogen Tid siden sendt en saadan til Prøjsen). Den 30. November instruerede Bernstorff Holstein om at tale Adelens Sag hos Bassewitz, der stod paa Hertugens Side og efter Bernstorffs Ord at dømme søgte at knuse Adelens Indflydelse. I dette interessante Brev viser sig Bernstoffernes bekendte Adelsstolthed i udpræget Grad, men tillige en i meget stærke Ord udtrykt Uvilje mod fyrstelig Despotisme. Bassewitz anmodede Bernstorff om snarere at gøre sin Indflydelse gældende hos Adelen, til Bedste for Forlig; men Bernstorff svarede, at han ikke havde Lejlighed til at skaffe sig en saadan Indflydelse, og hvor ivrig han end var for Forlig og Enighed, »er man dog ikke nødsaget til at købe den [Enigheden] paa Bekostning af, hvad der maaske er endnu mere værd.« At den Mægling, Holstein derefter paa Bernstorffs Vegne forsøgte, har baaret god Frugt, ses af, at da

Holstein endelig i Marts kunde meddele Bernstorff, at Forlig var afsluttet, takkede denne Holstein varmt for hans Andel i Udfaldet ¹⁰⁾.

Holstein havde fra sin Ansættelse d. 3. Juli i Resten af Aaret sendt Bernstorff omtrent 70 Depecher og Breve. De er ofte meget lange, og foruden Kendskab til de foreliggende Sager kan man af dem faa mangfoldige Oplysninger om Holsteins Person og Evner. Hans nære Forhold til Bernstorff bevirkede nemlig, at han ingenlunde holdt sig til Sagen. Ikke blot gav han lange og brede Udviklinger af Synspunkterne for Behandlingen af de enkelte Sager og af sin egen og andres Stilling dertil, hvad der blot kunde vidne om hans Ivær i Tjenesten, i hvilken Henseende han mente at staa højt over de fleste af sine Kaldsfæller ¹¹⁾ — men han blandede ganske uvedkommende Tanker og rent private Sager ind med. Brevstilen er let og ganske personlig som hos en, der skriver til en ældre Ven. Hans øjensynlige Skrivelyst fremkalder en Overflod af Ord og kan udarte til Snakkesalighed; men ofte gør Anvendelse af Billeder fra Litteraturen og Historien Fremstillingen livlig og underholdende og røber Belæsthed og Kundskaber. Hans Evne til Personskildring viser sig allerede her ved de klare og sikkert opfattede Særtegninger, han giver af de ledende Mænd, han kom i Berøring med, af Hertugen med hans to Hovedlidenskaber, Bigotteri og Gerrighed, med hans borgerlige og ukunstlede Levemaade og hans varme Hjerte for de fattige; af Bassewitz, hvis Talenter, Flid og Kundskaber gør ham uundværlig, men som kun kan opnaa Indflydelse gennem en anden Minister, Boht, der holder Bøn med Hertugen ¹²⁾.

Om sig selv er han heller ikke hange for at tale. Som Modsætning til de fleste andre Mennesker med deres større og mindre Fejl, deres Lyster og Laster, skildrer han sig selv som et Mønster paa Tjenesteiver og Pligt troskab, som den der vrager Livets almindelige Goder og Nydelser, blot han kan gøre Nytte, ja, saa glad er han over sig selv, da han lykkelig har afsluttet Wittstocksagen, at Bernstorff maa lægge en Dæmper paa ham ved at bede ham føje modestie til sin

succès¹³⁾. Mest Interesse har det imidlertid at lære hans Tanker at kende om Samfundet og dets Ordning.

Hans Hovedhvery, at faa opgjort, hvormeget Danmark skulde betale Meklenborg i Erstatning for Hærens Forbrug, gav ham Anledning til Gang paa Gang at udtale sig mod den danske Kollegiestyrelse. »Jeg har den dybeste Respekt for alt, hvad der hedder Departement, men . . . disse to Departementer [Rentekamret og Krigskommissariatet] holder uvægerligt fast ved gamle Sædvaner og Fordomme, som ikke tillader dem at se stort paa Tingene.«¹⁴⁾ »Man strides, man vredes, man forliges, man drøfter, men færdig bliver man ikke.«¹⁵⁾ Disse to Synspunkter for Kollegiestyrelsen vender atter og atter tilbage, og hans Mistro til den er ved at vokse til sand Rædsel. Det ses maaske tydeligst, da den ovennævnte Schultze af Kommissariatet blev sendt ham til Bistand ved Opgørelserne. Vel havde Holstein selv udtalt Ønsket om en saadan Hjælp, men da det kom til Stykket, blev han forfærdet ved Tanken dels om muligvis ikke selv at høste hele Æren, dels om den Forkludring, det foragtede Kollegiums Repræsentant kunde bringe ind i Sagerne. Glad blev han, at han, da Schultze ankom — udrustet af Kommissariatet med langt større Myndighed end af Bernstorff paatænkt — i det væsentlige havde afgjort Erstatningssagerne og derefter fandt Anvendelse for Schultze i Wittstock, hvor »han ikke havde anden Instruks end at gøre, hvad jeg sagde ham.«¹⁶⁾ Denne raske Vending, i Virkeligheden saa betegnende for Holstein, vakte ikke blot Tilfredshed hos Bernstorff¹⁷⁾, der glædede sig over, at han havde undgaaet en Person, hvis Principer var saa forskellige fra deres, men den indbragte ham ogsaa en saare talende Lykønskning fra St.-Germain. »Disse Folk [d: Kollegieembedsmændene] ser aldrig Tingene undtagen fra den vanskelige Side, og de forstaar ikke at løse nogen Vanskelighed; de følger endogsaa stadig nye til dem, der er i Forvejen, og de forstaar aldrig at skære igennem (trancher court)¹⁸⁾.« Vi ser her som i et Glimt det følgende Tiaars Historie blive forberedt af den udefra kommende Autoritet, der er i Færd med at paavirke de unge med den store Verdens Tanker, han medbringer. Denne Lyst til at skære igennem, denne Fart i Behandlingen af Erstatnings-

sagen, gennemført af Holstein meget imod dem, »som ifølge et Princip, ganske modsat mit, tror, at for at faa Tingene til at gaa godt maa man lade dem gaa langsomt,«¹⁹⁾ denne faste Griben til, undertiden paa Trods af alle Former — som da han ønskede, at hans egen Udsending i Wittstock, Schultze, skulde sende Depecher direkte til Bernstorff, ikke ad Omvejen over Schwerin²⁰⁾ — har noget overmaade tiltalende og berettiget ved sig; men man skimter allerede den Ensidighed, der let kan blive Følgen af, at en indgaaende Drøftelse af Sagerne undgaas.

Igennem det langvarige Brevskifte om Erstatningerne lægger man ved at betragte Holsteins Stilling til Erstatningskravene særlig Mærke til hans Forhold til de smaa i Samfundet. Atter og atter ses hans Bestræbelser under Troppernes Ophold at gaa ud paa saavidt muligt at skaane, senere at hjælpe særlig de fattige, og han udtaler sin stærke Beklagelse, naar Retfærdigheden ikke tillader særlige Begunstigelser for dem²¹⁾. Hvor oprigtige disse Følelser var, vil hans følgende Liv tilfulde vise.

Sluttede han sig saaledes baade i Teori og Praxis til den oplyste Enevældes »Alt for Folket«, og vil det senere vise sig, at han ogsaa handlede efter den anden Sætning, »Intet ved Folket«, saa har dette sidste dog ikke teoretisk fæstnet sig hos ham endnu. »Det er ikke muligt at tænke mere republikansk, end jeg gør det.« »Man vil ikke kunne være mere begejstret for Friheden, end jeg er det,« hedder det i et Brev²²⁾. Man studser uvilkaarligt. Men naar man saa hører nærmere, at ingen nok saa veltalende Demosthenes kan faa ham overtalt til at tro, »at det er godt at angribe Privilegier og at afskaffe dem,« og naar man samtidig lægger Mærke til, at disse Ytringer alle fremkommer som Svar paa Bernstorffs ovenomtalte Forsvar for de meklenborgske Adelsrettigheder, saa viser det sig, at han ved disse noget ungdommelige Udtryk kun har villet give Bernstorff sin Tilslutning til hans Adelsopfattelse. Og vel gav Holstein ikke Bernstorff noget efter i Adelsstolthed — selvom Forskellen mellem Standsrettigheder, særlig Embedsforret, og politiske Rettigheder næppe endnu var ham klart bevidst — men selv i saa Henseende betyder de mange fra denne Tid hidrørende Breve om Forholdet ikke meget. Ofte er de nemlig blot et Referat af Bern-

storffs Breve, saaledes som de er fremført for Bassewitz, og iøvrigt giver de kun en uselvstændig Genklang af dem²³). Dette sidste hænger sammen med en Tilbøjelighed hos Holstein til at snakke dem efter Munden, han skriver til, og hvis Gunst han vil bevare eller opnaa. Sandt nok, det er kun rimeligt, at den unge Mand var stærkt paavirket i hele sin Tankegang af den overlegne Personlighed, hvis Bevaagenhed han nød, og der er ingen Tvivl om Oprigtigheden af den Glæde over netop at tjene under ham, han til Tider giver Udtryk; men hans Hengivenhed kan faa et saadant Præg af Smiger, af Bukken og Skraben, at det vækker ens Mistanke om, at Følelserne ikke altid er ganske ægte. At Bernstorff imidlertid har været fuldt tilfreds med hans Arbejde, er der tilstrækkelig mange Vidnesbyrd om. Ovenfor er omtalt hans Tak til ham i Anledning af Adelsforliget; andensteds takker han ham for at have udført en Sag, »som jeg har mere Tilfredsstillelse af end de fleste andre, der i længere Tid har lagt Beslag paa min Opmærksomhed,« og man mærker tydeligt, hvilke Forhaabninger han knytter til den unge Diplomat, naar han skriver: » . . . De vender tilbage . . . fulgt af mit hjærteligste og oprigtigste Bifald, til Deres højtelskede Skjulested i Altona, indtil et nyt Hverv, som imidlertid i Parentes bemærket ikke altid kan blive saa livfuldt og lykkeligt, som dette har været, drager Dem ud derfra en anden Gang«²⁴). At Hertugen paa sin Side ogsaa har sat Pris paa ham, fremgaar af, at han fik 1000 Daler skænket af ham²⁵).

Alskens private Bymringer havde plaget Holstein den korte Tid, Hvervet i Schwerin varede. Snart er han bange for at faa sin Lejlighed i Altona sagt op og for ikke i rette Tid at kunne skaffe en anden til sit store Bohave og sine kære Bøger, snart plages han af Pengesorger og maa hjem for at træffe Forberedelser til Kieler Omslag²⁶), og flere Gange er han borte fra Schwerin midt under Forhandlingerne. Bortset fra et Besøg hos Bernstorff paa Stintenberg den 19. Juli opholdt han sig saaledes en Ugestid i Begyndelsen af August i Altona. Grunden var ganske vist den, at Hertug Frederik af Schwerin dengang opholdt sig i Hamborg; men det traf sig tilfældigvis saa heldigt, at netop i de samme Dage havde Holstein liggende

Gæster i sin Lejlighed i Altona, og hvad var da rimeligere, end at Holstein kom og gjorde Honnør for sine Gæster? Det var Buchwalds fra Johansdorff, der netop paa den Tid var stærkt optaget af Processen med Fru Winckler. Af den Grund var Holstein i Slutningen af samme Maaned paa Johansdorff. Processen skulde føres den 10. September i Lybek, hvor Holstein var tilstede. Han skriver om vældige Intriger; men Retfærdigheden sejrede tilsidst, saa Enken kun fik Halvdelen af Formuen, Familien Buchwald den anden Halvdel²⁷). Dermed var Sagen dog kun foreløbig sluttet.

Men naar Holstein i Slutningen af Oktober og Begyndelsen af November, netop som Spændingen i Wittstocksagen var paa sit højeste, atter var i Lybek for der at være med til den ældste Frk. Buchwalds' Bryllup med en Plessen (det synes at være hende, der især fik Fordel af Wincklerarven), var Grunden nok hverken dette Bryllup eller Processen. Bernstorff gav da ogsaa ondt af sig for, at han netop paa det Tidspunkt var borte fra Schwerin; men han svarede, at det sikkert var en Fordel, at Forhandlingerne som Følge deraf blev ført skriftlig og ikke mundtlig (og for os er dette jo en utvivlsom Fordel)²⁸). Saavel sidst i Altona som her har Hovedgrunden nok været, at han fik Lejlighed til at være sammen med »den skønne Aspasia«, som St.-Germain i Breve til Holstein fra dette Aar kaldte Buchwalds fjortenaarige Datter Amalie Sofie. Nogen særlig varm Elsker synes han imidlertid ikke at have været; han var aabenbart for ængstelig til at turde skynde sig, og han frygtede for at komme til at fortryde det — ikke blot af Pengehensyn. Som sædvanlig raadførte han sig med Bernstorff, havde allerede i Slesvig bragt det paa Tale for ham og skrev nu i November og December derom. Bernstorff gav sin Tilslutning, men bad ham tage sig i Agt for, at Ægteskabet ikke skulde gøre ham for meget til Filosof. Omtrent fra Midten af December opholdt han sig flere Maaneder i Lybek, og den 28. Januar kunde han meddele Bernstorff, at han havde besluttet at gifte sig i Slutningen af Maj. Den 26. Februar sendte St.-Germain sin Lykønskning til ham og den skønne Aspasia²⁹).

III.

GENERALKRIGSDIREKTORIET 1763—66.

1. Holsteins Optagelse i Generalkrigsdirektoriet.

Da Holstein havde afsluttet Sagerne i Meklenborg i Begyndelsen af 1763, stod han ledig paa Torvet. Han bad da atter og atter Bernstorff om at skaffe ham et passende Embede. Den lille Pension fra den Tid, han var i Militærtjeneste, tilfredsstillede hverken pekuniært, især ikke efter at han i Maj havde holdt Bryllup, eller i andre Henseender; han tørstede efter at gøre Nytte. I det Aars Tid, der gik hen, inden han naaede Maalet, virkede han i Altona som Sagfører for Slægt og Venner. Foruden stadig at arbejde i Wincklerprocessen optraadte han som A. G. Moltkes Repræsentant ved nogle Ejendomshandeler i Holsten, affattede Ægteskabskontrakter og Testamenter, vedligeholdte sin teoretiske Viden ved at studere Montesquieu o. s. v. Helst vilde han anbringes i Holsten, saa han kunde blive i Altona; Hovedstaden med dens Hofliv, Uvirksomhed og dyre Levevis skræmmede ham, og desuden havde han lovet sin Far ikke at bosætte sig dær. Bernstorff vilde gerne rette sig efter ham heri, ja, han tænkte endogsaa paa at oprette et nyt Embede for ham, nemlig som General-Told- og Politiinspektør for Hertugdømmerne (Politi taget i kameralistisk Betydning); men Vanskeligheden ved Fastsættelsen af Embedets Myndighedsomraade fik ham fra det igen. Han turde altsaa nok betro ham en overordnet Stilling paa Kameralvæsenets Omraade, men udtalte aabent sin Mistillid til hans juridiske Indsigt; en Stilling som Vicepræsident i Altona, som der var Tale om at oprette til Holstein som Følge af Overpræsidentens Affældighed, krævede nemlig

»et Lovstudium, som De, der har helliget Deres Ungdom til Militærvæsenet, ikke har haft Lejlighed til, saavidt jeg ved, at lægge Dem efter.« Som Protest herimod udviklede Holstein i et Brev, hvor megen juridisk Erfaring han fra sin praktiske Virksomhed sad inde med¹⁾.

Forhandlingerne slæbte sig langsomt hen i Sommerens Løb, og under stigende Utaalmodighed fra Holsteins Side bragtes det om Efteraaret, da han var kommet til København, paa Bane atter at knytte ham til Udenrigstjenesten. For at sætte ham ind i Principerne herfor gjorde Bernstorff ham bekendt med den til Berlinerafsending nys udnævnte Baron Diedes Instruks, hvortil Holstein knyttede nogle uforbeholdne Bemærkninger. Heri betones det i langt højere Grad end almindeligt, hvor svag en Magt Danmark-Norge var overfor Magter som Rusland og Prøjsen, saa Frederik 2. slet ingen Grund havde til at støtte os i det gottorp-russiske Spørgsmaal, med mindre vi kunde tilbyde værdifulde Gentjenester derfor, f. Ex. Troppehjælp i paakommende Tilfælde. Derimod — mente Holstein — overlod Frederik 2. heller end gerne Rusland den Stump Land, hvis han derved kunde faa Rusland med sig mod Østrig. Instruksens Ordre til Diede om ved enhver Lejlighed at lade den prøjsiske Regering forstaa det skadelige for Prøjsen i, at Rusland beholdt disse Landstrækninger, var da et ganske uholdbart Standpunkt. Danmark burde søge Alliance enten med Prøjsen mod et passende Tilbud — det var ganske vist voveligt, men man vinder nu engang ikke i Lotteri uden at spille — eller med en anden Magt, skønt den med Prøjsen var den naturligste. Det nuværende Balancesystem uden Alliancer var forkasteligt, »c'est on ne peut pas plus triste et frivole«²⁾.

Rimeligvis er dette Forsøg paa ad rent teoretisk Vej at opbygge en ny Udenrigspolitik slet ikke kommet Bernstorff for Øje: Holstein kan have nedkradset det blot for sin egen Fornøjelses Skyld. Holstein fik imidlertid ikke den ham tiltænkte Stilling, hvad enten nu disse Skriverier var Skyld deri eller maaske de ret stejle Betingelser, han stillede for at overtage den: Løfte om Overpræsidentstillingen i Altona efter den affældige v. Qualens Afgang og ret betydelige Lønkrav. Tan-

ken om Vicepræsidentstillingen i Altona dukkede da atter op; men under Forhandlingerne herom viste Holstein Frygt for at skulle staa under en anden og ikke blive Nr. 1 paa sit Omraade³⁾, en Frygt der allerede havde givet sig til Kende, da Sagen var fremme om Foraaret.

Under disse ørkesløse Forhandlinger lod de to formaaende Medlemmer af det nyoprettede Generalkrigsdirektorium, Saint-Germain og Gæhler, forstaa, at de gerne vilde have deres Altonafælle Holstein med i Direktoriet. Holsteins Uvilje mod en militær Stilling var imidlertid saa stor (S. 15), at han ikke uden videre gik ind herpaa, men forestillede A. G. Moltke det praktisk fordelagtige ved foruden de militære Medlemmer at have et civill i Direktoriet. Tanken slog an⁴⁾. Bernstorff, glad ved endelig engang at faa Ansættelsesspørgsmaalet løst, støttede ham i hans Bestræbelser for at opnaa, at hans Stilling blev helt civil, men at hans Løn blev som de militære Deputeredes, ikke som de civile »Kommissariatspersoners«. Den 11. Januar 1764 fandt hans Udnævnelse til Medlem af Generalkrigsdirektoriet Sted, og han udtalte sin uskrømtede Glæde herover til St.-Germain⁵⁾. Dermed blev han Deltager i eller i hvert Fald Øjenvidne til et stort og opsigtvækkende Arbejde, som vi maa dvæle nærmere ved.

2. St.-Germain's Hærreformplaner.

Claude Louis de Saint-Germain var ved sin Ansættelse 1761 som dansk Generalfeltmarskal en Mand paa 54 Aar og havde tumlet sig viden om i Verden som Kriger. En Duelsag bevirkede, at han i sin Ungdom traadte ud af Frankrigs Hær, og i de følgende Aar var han længst (o. 6 Aar) i østrigsk Tjeneste, som han forlod, da den østrigske Arvefølgekrig brød ud, for ikke at komme til at kæmpe mod sit Fædreland. Disse Aar har haft den aller største Betydning for hans Udvikling, og selv Tidens opdukkende Militærgeni, Frederik 2., hvem han senere i kort Tid tjente og i høj Grad beundrede, har ikke kunnet udslette Sporene fra Østrig, hvis militære Udvikling under den navnkundige Daun han siden

fulgte opmærksomt. Han lagde efterhaanden sine ypperlige Førerevner i Felten for Dagen og svang sig saaledes op, at da han i Slutningen af Krigen atter traadte i fransk Tjeneste, modtog han meget betroede Stillinger i Hæren. Personlige Rivninger med de overordnede gjorde ham tilsidst Stillingen uudholdelig; han rejste bort — et Feltherretalent kunde paa de Tider let finde en Plads i Verden — og efter et personligt Brevskifte derom mellem Frederik 5. og Ludvig 15. blev han stillet i Spidsen for den danske Hær⁶). Han fik her to Opgaver at løse: at føre Kommandoen over Hæren paa det paatænkte Felttog mod Rusland og at indrette det danske Militærvæsen saaledes, at det med de forhaandenværende Midler kunde siges at være saa godt og tidssvarende som muligt. Denne sidste Opgave, hvis Løsning skal undersøges nærmere her, kunde først træde i Forgrunden, da Krigsfaen hen paa Sommeren 1762 var fjernet; men allerede tidligere har St.-Germain haft Lejlighed til at fremføre for Kongen de ledende Tanker ved en saadan Hærreform. I Eftersommeren 1761 var han rejst ned til Hertugdømmerne for at undersøge Forholdene ved Selvsyn. Den Beretning, han i September tilsendte Kongen om sine Iagttagelser, viser en mærkelig Evne hos ham til i lige Grad at trække Hovedlinjerne op og paavise Manglerne i de mindste Enkeltheder, og han fremsætter allerede her de Tanker, der bliver de ledende ved hans senere Reformarbejde⁷). Hans Erfaringer uddybedes under det kortvarige Felttog, og det Syn, han her fik paa danske Hæertilstande, fremgaar tydeligt af et Par Breve, han paa den Tid sendte Bernstorff. Det hedder heri:

. . . »Det er en Skam, at vore Sager er i saa slet Stand, og at en Hær, som egentlig kun er et Detachment, endnu er i lige saa slet Stand; thi efter alt, hvad vi har gjort, mangler vi endnu alt. Bortrømningen begynder igen; vi har paa een Dag mistet omtrent 60 Mand, og man trækker efterhaanden Nationaltropperne bort, saa der om kort Tid kun vil være Officerer tilbage. Man skulde tro, at man gør det med Forsæt, den menneskelige Kejtethed kan ikke gaa saa vidt. Alle Fyrster trækker Penge til sig fra deres Undersaatter for at danne en Hær; Kongen tager dem for at opløse sin. Hvis man ikke har samme Tillid til mig som tidligere, saa kan man sende en Hauch — Gud! hvor Kongen er slet

betjent. I Begyndelsen handlede Krigsministeren saa galt som vel muligt, og nu bringer Kommissariatet mig til Fortvivlelse, og hvis jeg ikke pressede paa i enhver Henseende, vilde vi i Løbet af to Aar ikke vinde et Skridt frem. Saa længe Kongen har et Kommissariat som det nuværende, har han ingen Hær. Slut Fred, min Herre! Hvor ufordelagtig den end kan blive, vil den dog være mere værd end en Krig, der vil tilintetgøre (écrasera) Dem⁸⁾.

. . . Jeg gentager for Deres Excellence, hvad jeg allerede har haft den Ære at sige Dem, at Statens værste Fjender er Hoffet selv; det gør alt, hvad det kan, for at gaa til Grunde. Jeg ser næsten intet, som ikke er paa Trods af al menneskelig Fornuft. Enkeltheder er lige saa frygtelige som ufattelige . . .

. . . Man giver mig Rekrutter, man tager dem fra mig igen; man giver mig en Mand som Hauch, man trækker ham tilbage efter otte Dages Forløb. Der er min Tro ikke Mulighed for at udrette noget. Jeg har ikke mere Tid til at tage mig af Tropperne, og Regimentscheferne tager sig endnu mindre af dem, de tænker kun paa deres egne Interesser. Jeg skulde have to Generaler, den ene til at føre Fodfolket, den anden Rytteriet; men Krigsministeren afslaar denne Ordning. Man maa altid bede hundrede Gange om det samme, og naar man saa har faaet det, bliver det ødelagt [for en]⁹⁾ . . .

Det er en køn Historie at føre Krig uden Hær. Kort sagt, man maa gaa villig i Døden. Jeg tror ikke, der findes nogen slettere Slags Officerer under Solen end vore¹⁰⁾ . . .

Det var altsaa disse Forhold, han nu, da den øjeblikkelige Fare var forbi, skulde søge ændrede. Som Hovedpunkt i hans Reform har man hidtil betragtet de Skridt, han foretog til Bedste for Hærens Nationalisering. Men det er ikke rigtigt. Udviklingen af Hærens nationale Bestanddel var et enkelt af Midlerne til Forbedring af Mandskabets Kvalitet, og endda ikke det vigtigste. Hovedvægten lagde han paa en Forbedring af de slette Officersforhold, og en nødvendig Betingelse for at faa udrettet noget i den Henseende var efter hans Mening en fuldstændig Omdannelse af Hærens økonomiske Ledelse. Her satte han sine bedste Kræfter ind, og her kom Kampen for en stor Del til at staa.

Gennem en Række opbevarede Udkast og Betænkninger fra Saint-Germain's Haand lærer vi Tilstandene at kende, ikke mindst Officersforholdene. De overordnede Officerer synes ikke at have haft nogensomhelst Autoritet over de under-

ordnede, men har tvertimod, hvis de har villet gøre sig gældende overfor dem, udsat sig for at faa en Proces paa Halsen i den Anledning. En almindelig Slaphed, Kamp i højere Grad end ellers om Forfremmelser, Tilsidesættelse selv af Subordinationens forholdets ydre Former er Træk, der kendetegner Officerernes indbyrdes Forhold (»intet er saa skadeligt for Disciplinen, Subordinationen, ja selv Anstanden som de stedsevarende Processer, hvorom man daglig maa høre i Regimenterne«). Naar dertil kom, at Officererne oftest i deres Optræden savnede ethvert Gran af Politur, og de mange, der var af fremmed Herkomst, sjældent følte sig knyttede til Danmark ved andre Baand end deres Næringsvej, vil det kunne forstaaes, hvor lidet skikket denne Officersstand var til at optræde human, end sige øve samlende og opdragende Indflydelse paa Mandskabet¹¹⁾.

Men Udsigten til Forbedring af disse Forhold var saare ringe, saalænge Tilgangen til Standen blev ved at være som hidtil. De enevældige Konger benyttede sig som bekendt med stor Frihed af deres Ret til at udnævne, ikke blot hvilke Officerer de vilde, men ogsaa saa mange de vilde. Det blev en bekvem Maade at tildele Naadesbevisninger paa, at give en Officerspost bort; for Officeren var det en god Indtægt, og det var det afgørende. Man kunde baade ved Naade faa tildelt og selv købe sig en højere Charge, selvom ingen Plads var ledig, saa at der blev overflødige Officerer, »officiers réformés«, hvad der ikke blot var til Skade for Hærens Orden, men ogsaa for dens Økonomi, og tit gik det ud over Officererne af de lavere Grader, der da ikke fik deres fulde Gage, saa at, som St.-Germain udtrykker det, 3—4 maatte nøjes med det, som een behøver. Da saaledes en Løjtnant af Garden blev Kompagnichef i Sjællandske Regiment, maatte han vedblivende beholde sin Løjtnantsgage, da en anden oppebar Kompagnichefsgagen; alle de oprykkende Officerer ved Garden maatte da nøjes med lavere Gage end den, der tilkom dem efter deres nye Charge.¹²⁾ Saadanne overflødige Officerer fandtes efter St.-Germain's Udtalelser ikke i noget andet Land. Følgen var, at de slet lønnede Officerer gjorde sig ulovlig Fordel, hvor de kunde. Og Forholdene var ligesom lagt til Rette for saadanne Misbrug.

Den økonomiske Ordning var nemlig den, at enhver Kompagnichef fik en bestemt Sum, for hvilken han skulde sørge for Hvervning, Mundering, en Del af Forplejningen (den Del, der ikke gaves Soldaterne in natura) og andre løbende Udgifter. Hvad der blev tilovers, beholdt han selv; hvad der manglede, maatte han selv betale. Naar dette overhovedet kunde blive til noget for Kompagnichefen, ja kunde give meget rigelige Indtægter, beroede det paa, at en Del af Mandskabet til Stadighed var hjemsendt, og de normerede Udgifter til disse tilfaldt Kompagnichefen. Vi ser derfor ogsaa, at selv Stabsofficerer nominelt var Kompagnichefer, hvorved Indtægterne tilfaldt dem. Det behøver ikke nærmere at paa-vises, hvilke Vilkaarligheder, Forsømmelser og Forurettelser dette System kunde give Anledning til mod det i Tjenesten liggende Mandskab. Men ligesom man derfor maa holde Mandskabet dets Bortrømningslyster noget til Gode — hvor moralsk umuligt end dette hvervede Mandskab, Udskuddet fra alle Lande, var — saaledes maa man ogsaa bære noget over med de Kompagnichefer, der behandlede Mandskabet vilkaarligt for selv at leve. Fejlen laa først og fremmest i Ordningen med de mange overflødige Officerer, der uden at gøre Tjeneste hævede Kompagniindtægter. Men selv uden disse Officerer laa Fristelsen nær for Kompagnicheferne til at misbruge den Myndighed, de ogsaa i økonomisk Henseende sad inde med.

Under saadanne Forhold var der nok for St.-Germain at tage fat paa. Gang paa Gang udtalte han: kun de nødvendige Officerer, hvad man ganske fejlagtig opfattede som Udslag af en almindelig Uvilje mod Officersstanden¹³⁾. Til Gengæld skulde saa de Officerer, der var, lønnes, som det passede sig efter deres Stand; men paa Udstyret kunde der spares: »En Uniform, den være som den vil, er altid meget ærefuld; de, der koster mindst, er de bedste, og det er de bedste Hære, som kun er prydet med Jern, saaledes som Alexanders.« Ingen burde have højere Charge, end hans Tjeneste berettigede til, og Forfremmelse til Stabsofficerer alene ske efter Dygtighed. I Krig burde efter Fr. 2.s Eksempel kun Forstand og Dygtighed give Adkomst til Forfremmelse, Tapperhed og Held lønnes med Penge.

Til Højnelse af Officersstandens Dannelse maatte blandt andet en Regulering af Tilgangen til Standen kunne bidrage. St.-Germain nævner i den Henseende Frankrig med en vis Beundring, fordi kun Adelsmænd havde Adgang til Officerskorpset. Han indsaa nok, at dette ikke lod sig gøre her, skønt Erfaringen efter hans Mening lærte, at Underofficerer, der forfremmedes til Officerer, sjældent blev mer end middelmaadige. Regelen burde være, at Officerspladserne forbeholdtes Sønner af Overklassen, for at Standen kunde være sikker paa den almindelige Dannelse, der behøvedes; Formue var om ikke nødvendig, saa dog meget ønskelig, da Officererne ellers maatte komme i Gæld.

For at opnaa bedre Forhold mellem Officererne indbyrdes skulde der gennemføres streng Subordination efter præjsisk Mønster¹⁴). Der skulde lægges stor Magt i Regimentchefens Hænder; i alle Sager undtagen Livs- og Æressager skulde han kunne idømme Straffe, der uvægerligt skulde udføres. Først efter Straffens Udstaaelse kunde vedkommende klage, og viste det sig, at Chefen i det hele misbrugte sin Magt, skulde han afsættes; men Subordinationen led ved, at Chefen straffedes for en enkelt begaaet Fejl uden at afsættes. At ogsaa Chefen selv skulde holdes til Ilden, viser hans Anbefaling af Dauns Fremgangsmaade, idet denne afsatte de Oberster, i hvis Regimenter der var overdrevent mange syge, i den For-
mening, at dette maatte bero paa slet Forplejning. Det hjalp altid, tilføjer St.-Germain; en Oberst maatte sætte sin største Ære i at have sit Regiment i god Stand.

Først og fremmest skulde dog Officerernes indbyrdes Forhold styrkes ved, at Æresbegrebet var stærkt udviklet, saa stærkt, at det hindrede Officererne i at krænke hinanden. Over Fornærmelser skulde man have Ret til at klage; men denne Fremgangsmaade burde betragtes som æreløs, saa Fornærmeren vel skulde straffes med al Strenghed, men Klageren fjernes fra Hæren. Dueller maatte imidlertid heller ikke finde Sted: »De kgl. Duelbestemmelser [f. Eks. Frdg. 17. Marts 1741 og Reskr. 19. Avgust 1749, hvorved Dueller paa det bestemteste blev forbudt] maa intet miste af deres Kraft; men! det er til samme Tid højst vigtigt og nødvendigt at holde Ærens Aand — Militær-

standens Sjæl — vedlige hos Officererne. Svinder Følelsen herfor, saa taber man Agtelsen for denne ædle Stand, og den duer ikke mere.« Der stilledes forskellige Forslag om Æresoprejsning for den fornærmede og om Bilæggelse af Stridigheder; naas intet Resultat, maa Parterne vide, »hvad Æren da fordrer af dem.« Med andre Ord, at der som Trusel mod Ærefornærmelser stod en lovstridig Handling, Duellen, skulde bidrage til, at man for enhver Pris undgik — ikke Duellen, men Fornærmelsen.

Vigtigst af alle Bestræbelserne til Officersstandens Forbedring var dog Afskaffelsen af Kompagnichefernes økonomiske Magtstilling. Alle Officererne skulde sættes paa fast Løn, og til Afholdelse af de Udgifter, Kompagnicheferne hidtil for egen Regning og paa egen Risiko havde afholdt, skulde der oprettes Regimentskasser, hvis Forvaltning skulde sikres ved udførlige Kontrolbestemmelser, og hvis Regnskaber skulde indsendes til Kollegiet. Samtidig hermed skulde Lejligheden naturligt benyttes til Afskaffelse af Lønningernes og Forplejningens Uensartethed ved de forskellige Regimenter, til en gennemgaaende bedre Forplejning af Mandskabet og til at sikre Officererne en ikke blot fast, men tillige tilstrækkelig Løn¹⁵⁾. Da de dermed forbundne forøgede Udgifter delvis skulde dækkes ved Nedsættelse paa andre militære Omraader, blev Forordningen af 3. August 1763, der efter sit Navn handler om Hærens Forplejning, i Virkeligheden langt mere omfattende, idet Hærens Rammer, der efter St.-Germain's Mening skulde indrettes efter den til Raadighed anviste Sum og ikke omvendt¹⁶⁾, nøje fastsloges ved den.

Den ledende Tanke i den af St. Germain planlagte Hærorbning var at faa gennemført et efter Landets naturlige Beskaffenhed afpasset Styrkeforhold mellem de enkelte Vaabenarter. Han holdt paa, at der for hver 5000 Mand Fodfolk burde være 1000 Ryttere og for hver 1000 Mand Fodfolk 2 svære Kanoner. Efterat have faaet Summen til Hæren opgivet gik han ved Planernes Udarbejdelse ud fra en Fodfolksstyrke paa 30000 Mand og ændrede intel væsentligt ved de bestaaende Rammer. Indenfor Rytteriet ønskede han derimod en ny Ordning, idet Styrkeforholdet mellem de tungt rustede

Kyrasserer og de lettere rustede Dragoner helt burde ændres. Hidtil var der i den danske Hær 10 Regimenter Kyrasserer og kun 1 Regiment Dragoner. Efter St.-Germain's Mening burde i Almindelighed en Trediedel eller en Fjerdedel af Rytteriet være Dragoner; men i Danmark, hvor det særlig gjaldt om at dække Sydgrænsen i Hertugdømmerne (Erfaringerne fra Felttoget Aaret i Forvejen gjorde sig her gældende), var der som Følge af disse Landsdeles sumpede og ofte ufremkommelige Natur særlig Brug for Dragonerne, der skulde kunne kæmpe baade til Hest og til Fods. Han ønskede derfor dobbelt saa mange Dragoner som Kyrasserer, men indsaa det umulige i en saa stor Omvæltning for Øjeblikket og nøjedes derfor med i sin Hovedplan at lade Kyrassererne faa 6 Regimenter (i 24 Eskadroner) og Dragonerne 4 Regimenter (i 20 Eskadroner).

Om Danmarks Artilleri paa den Tid er det blevet sagt¹⁷), at det neppe eksisterede uden af Navn. En Omdannelse eller rettere en Nydannelse var derfor nødvendig, og St.-Germain gennemførte den med sikker Haand. Mangelen paa fælles Ledelse havde hidtil været en af de føleligste Ulemper; men ikke blot Ledelsen burde være een; der burde ogsaa kun være eet Korps, samlet i det væsentlige paa eet Sted, hvorved en ensartet Uddannelse kunde opnaas. Hidtil havde Uddannelsen været saa godt som ingen. Konstablerne havde været hjemsendte lang Tid ad Gangen; til det meget civile Arbejde havde man brugt tilfældige Haandværksfolk paa Pladsen uden Faguddannelse, og Officererne, hvis Uddannelse paa de forskellige Opholdssteder nødvendigvis maatte blive af meget forskellig Værdi, havde intet at bestille. Der burde derfor oprettes en Artilleriskole, beliggende i København, det eneste Sted, hvor det var muligt for Officererne at faa den nødvendige videnskabelige Uddannelse. Saa godt som hele Korpsen — der sattes til 3 Batailloner, hver paa 6 Kompagnier, samt et Minekorps paa 24 Mand — skulde opholde sig dær, og saa mangfoldigt og vanskeligt at lære var Arbejdet, at hele Mandskabet til Stadighed burde være inde. Endvidere maatte Haandværkerarbejdet udføres af Korpsets egne, dertil uddannede Haandværkere. De smaa Detachementer, der maatte findes paa de

forskellige befæstede Pladser, burde for ikke at forsumpe afløses mindst hvert andet Aar.

Som denne Artilleriets Ordning blev fastslaaet ved Frdg. 3. Avgust 1763 — med Undtagelse af en ubetydelig Reduktion af Mandskabet — saaledes blev ogsaa Ingeniørkorpset ordnet i Overensstemmelse med St.-Germain's Planer. Chefen for det af 31 Mand bestaaende Korps skulde bl. a. have Overtilsynet med samtlige Rigets befæstede Pladser. Under ham kom til at staa tre Majorer, een for hver af Rigets tre Dele. Korpset skulde modtage Undervisning sammen med Artilleriet. Kun sit Ønske om Eksamen som Betingelse for Optagelse i Korpset fik St.-Germain ikke opfyldt.

Garden til Hest og til Fods samt Grenaderkorpset havde ingen militær Betydning, men skulde sikre Tronens Værdighed. Deres Indretning og Størrelse kunde derfor i endnu højere Grad end de andre Vaabenarters afhænge af, hvad der var Raad til. St.-Germain er sikkert ofte kommet til at koge indvendig ved Synet af disse Korps, der kostede Summer, som der kunde holdes tre Gange saa mange Soldater for. Men skulde der være Mening i dem, maatte de bestaa af særlig udvalgte og trofaste Folk, og for at dette kunde opnaas, skulde efter St.-Germain's første Forslag begge Gardeafdelingerne bestaa af lutter nationale Soldater, hvis mindre fuldkomne Uddannelse jo ikke kunde skade her. For at hidføre en betydelig Besparelse skulde Hestgarden kun bestaa af 2 Eskadroner (hidtil 4), en dansk og en norsk, og i Grenaderkorpsets og Fodgardens Sted (hidtil hver 1 Regiment à 12 Kompagnier) kunde oprettes to Fodfolkregimenter, indrettede som almindelige hvervede Regimenter, men det ene med dansk, det andet med norsk Mandskab. Som bekendt lykkedes det ikke at faa denne Plan gennemført.

Hvad kunde det imidlertid nytte, om Hæren var sammensat efter nok saa fortrinligt et System, naar Soldaterne i Massevis løb deres Vej? Baade Hærinspektionen 1761 og Felttoget i Meklenborg 1762 havde tydeligt vist ham dette¹⁸⁾ og desuden gjort ham det klart, hvad Grunden var dertil. En meget stor Del af Skylden synes han at tilskrive den usle Behandling, Mandskabet fik, og de nys omtalte Reformers,

særlig af Officersstanden og Forplejningen, havde ikke mindst til Hensigt at virke i Overensstemmelse med Tidens humane Tankegang til bedre Kaar for Mandskabet og derigennem til Bortrømningernes Aftagen. Men naturligvis vidste han godt, at hvervede Troppers Sammensætning af det usleste Pak fra alle Lande spillede en stor Rolle i den Henseende, særlig i et lille Land som Danmark, hvor »næsten hele Kongens Hær er dannet af lutter Desertører og Udlændinge«¹⁹⁾. Hvis de udenlandske Soldater ikke var saa upaalidelige — hedder det et andet Sted²⁰⁾ — var det bedst at have lutter hvervede Tropper i Danmark og Hertugdømmerne. Men under de nuværende Forhold kunde de udskrevne, nationale Soldater, naar de knyttedes nærmere til de hvervede, bidrage deres til at modarbejde Ondet, og kun dermed begrundes den paatænkte Ordning. Hidtil var disse Tropper blevet uddannet helt for sig selv og havde derfor intet kunnet betyde i den Henseende, og som Soldater var de efter St.-Germain's Mening saa godt som intet værd, ikke mindst paa Grund af den store Sygelighed blandt dem²¹⁾. Han havde tænkt sig to Maader at gennemføre dette Samarbejde paa: dels en Ordning, hvorefter 25 Mand af hvert af de hvervede Kompagnier blev indfødte og kom til at danne Kompagniets faste Stok, hvorfra man kunde faa dygtige Underofficerer²²⁾ — dels en Ordning, hvorved de 14 Nationalbatailloner knyttedes til den øvrige Hær saaledes, at de 2 Batailloner knyttedes til Artilleriet, de 12 andre som tredie Bataillon til hver sit af Danmarks og Hertugdømmernes 12 hvervede Regimente. De skulde da væsentligst kunne benyttes til at indvirke paa de hvervede Soldater ved »at modtage og dressere Rekrutterne« og til »at udfylde Hullerne i Hæren og erstatte dens Tab«;²³⁾ men hvor ringe Tillid St.-Germain nærede til deres Kampdygtighed, fremgaar af, at de kun i yderste Nødstilfælde maatte bruges til Besætning i Fæstningerne og aldrig rykke ud til Slag. Denne Plan maatte han, som det senere skal vises, opgive denne Gang; men han fik den vedtaget i det væsentlige, da han var kommet tilbage 1767.

Gik Reformerne saaledes allerede for det levende Værns Vedkommende ud paa, at der i langt højere Grad burde lægges Vægt paa Kvaliteten end paa Kvantiteten, saa gik St.-Ger-

main endnu radikalere til Værks efter det samme Princip ved Fæstningsanlæggene. Hans Meninger herom er vel kendte. Fæstninger er nødvendige dels til Sikring af Magasinerne, dels til Støtte for en slaaet Hær; men daarlige Fæstninger er til ingen Nytte, Pengene ødes blot bort. Derfor skal der være faa, men virkelig gode Fæstninger. En Del af de Penge, det fra først af var Tanken at spare ved Reduktion af Hærstyrken, skulde anvendes til Tøjhusenes og Fæstningsværkernes Forbedring. Helst skulde der hvert Aar henlægges 30000 Rdlr. til det Brug, saa vilde man i Løbet af 10—12 Aar have gode Fæstninger. Driften af disse kunde gøres langt billigere end hidtil, idet der kun behøvede at være Fæstningsstabsofficerer i København, paa Kronborg, i Rendsborg og et Par Steder i Norge. Paa de andre befæstede Pladser kunde den øverste Garnisonsofficer være Fæstningskommandant. For Københavns Vedkommende gik hans Plan ud paa, at Landet indtil Søerne skulde inddrages i Fæstningen, saa at Søerne kom til at danne en »Avantfossé«, den eneste Maade, hvorpaa man kunde sikre Byen mod Overrumpling²⁴).

Afskaffelsen af Kompagniernes økonomiske Selvstændighed skulde naturligvis ikke blot bidrage til Officersstandens Højnelse, men ogsaa muliggøre en fastere Organisation af hele Hæren, der hidtil i alt for høj Grad havde bestaaet af saa at sige selvstændige Smaahære. En stærk Centralisering skulde gennemføres med indgaaende Kontrol ikke mindst paa de økonomiske Omraader. Den aarlige Sum, der skulde medgaa til Militæret, og som St.-Germain som omtalt krævede forud fastsat af Kongen, vilde han uafhængig af Rentekamret være Herre over og vilde derfor under den militære Centralledelse have oprettet en Krigkasse, hvorfra alle Udbetalinger Militærvesenet vedrørende skulde foretages. For at faa denne Sum til at slaa til maatte man udarbejde meget omhyggelige Budgetter, og alt dette krævede, som rimeligt var, en fuldstændig Omdannelse af Centralstyrelsen. Ved Frdg. af 28. Oktober 1763 oprettedes det kgl. Generalkrigsdirektorium, der afløste saavel Krigskancelliet som Landetatens Generalkommissariat. St.-Germain blev ansat som Præsæs, og de øvrige Medlemmer blev tre Officerer: Hauch — med Titel af Over-

krigssekretær σ : han refererede til Kongen, et Hverv St.-Germain havde frabedt sig, bl. a. fordi han ikke kunde Dansk — Gæhler og Oberst Caspar Herman Moltke, samt tre »Kommissariatspersoner«: P. L. Münch, H. J. Schultze og C. D. Wodroff, der alle tre havde været ansatte i Kommissariatet. Ved en den 24. December udstedt »Fundamental-Indretning« blev dette Kollegium organiseret paa en ny og i dansk Centralstyrelse hidtil ukendt Maade. Alle vigtige Sager skulde afgøres paa kollegial Vis i Direktoriets Plenarforsamling; men de undersøgte og ekspederedes i et af tre Departementer, der til Chef hvert havde sin af de tre Officersdeputerede, der saaledes kunde have fornødent Kendskab til Sagerne ved Behandlingen i Plenarforsamlingen. Indenfor det enkelte Departement havde Chefen Ledelsen af alle Kommandosager, mens en Kommissariatsperson i hvert Departement ledede dettes økonomiske Anliggender. Kommissariatspersonerne havde i Plenarforsamlingen ingen Stemmeret i Kommandosager, mens alle syv Medlemmer havde Stemmeret i økonomiske Spørgsmaal. Foruden de tre Departementers Kontorer var der nogle Fælleskontorer som Kasserer- og Bogholderkontoret, der fik overdraget Bestyrelsen af den nyindrettede Krigskasse og af nogle militære Særkasser, og Depechekontoret, der ekspederede Sager, som hørte ind under to eller flere Departementer. 1. Departement (Hauch) fik under sig Fodfolket og Direktoratet, 2. (Gæhler) Artilleri, Ingeniørkorps, Justits- og Forplejningsvæsen, 3. (Moltke) Rytteri, Generalstab og Pensionsvæsen²⁵). Med en Udvidelse, der straks skal omtales, holdt denne Ordning sig i det væsentlige (bortset fra Carl af Hessens korte Styrelse 1766—67) lige til 1808. Det nye var den faste midtpunktsøgende Organisation, der tillod en efter den enkelte Sags Betydning afpasset, indgaaende Behandling, hvad der yderligere støttedes derved, at Sagerne fordeltes til Departementerne — ikke som i Kancelliet efter Stadierne i Sagens Gang, eller som i Rentekamret efter Provinser — men efter Indhold. Saavel i den ene som i den anden Henseende kom Direktoratet til at staa som Mønster for de andre Kollegier, da disse omdannedes under Struensee²⁶).

3. Kampen for Reformernes Gennemførelse.

Var St.-Germain nu Mand for at gennemføre denne Omdannelse af den danske Hær? Var det nok til dette Hverv, at han var et evropæisk anerkendt Feltherretalent, der fra sit omvankende Krigerliv sad inde med stor Erfaring om tre ledende Landmagters Krigsvæsen? Næppe. Hvad det særlig kom an paa her, Administrationsdygtighed, savnede han ganske. Han havde hjemme paa Hesteryggen i Slaget, ikke i Kontorstolen. Hans Ideer kunde være fortræffelige; men han var ude af Stand til at lempe dem efter Sted og Omstændigheder. Med Stejlhed, ja Voldsomhed i sin Færd overfor Modstandere forbandt han Mangel paa Fasthed i Handling, »ude af Stand — som det hedder om ham som fransk Krigsminister²⁷⁾ — til at lede et Departement, fordi han manglede Metode, og fordi hans medfødte Ustadighed uafsladelig fik ham til at slaa om.« Og det er jo ikke blot Holstein, der i sin mesterlige Særtegning af ham²⁸⁾ fremhæver hans Ømtalighed overfor andres Meninger og Handlinger. »Hvorfor stødte han sammen — spørger hans franske Biograf — med alle de Generaler, han tjente under (undtagen Marskal Moritz af Sachsen)? Er det sandsynligt, at han altid havde Ret, og de andre altid Uret?« Saaledes gik det ogsaa overfor sidestillede og underordnede i hans Embeder som dansk og fransk Krigsminister trods hans »særdeles artige og modeste Væsen . . . ydmyg mod den ringeste«²⁹⁾. Naar det derfor saa ofte hedder, at det var hans Mangel paa Kendskab til danske Forhold, der bragte ham i en skæv Stilling³⁰⁾, er det meget overdrevent; det kan vel have faaet ham til at undervurdere den Modstand, der kunde ydes endogsaa den, der havde selve den enevældige Konge med sig; men hans Selvraadighed og hans Mangel paa Forstaaelse af, at der krævedes en paa een Gang maalbevidst, bøjelig og rolig Fremgangsmaade, er langt snarere de afgørende Fejl fra hans Side³¹⁾. Hans fremmede Nationalitet har man vist ofte anført blot som en formildende Omstændighed for ham, den højt ansete Feltherre, og til Dels i samme Hensigt har man kastet en stor Del af Skylden over paa hans vigtigste eller rettere eneste Medarbejder, Peter Elias v. Gæhler³²⁾.

Holstein fortæller i begge sine Memoireværker, at St.-Germain fra Begyndelsen ikke kunde døje Gæhler. I Direktoriet vidste denne sidste imidlertid (i Modsætning til de andre Medlemmer) ved altid at slutte sig til St.-Germain's Mening at vinde denne saaledes for sig, at de — som Holstein udtrykker det — blev een Sjæl og eet Legeme, at Gæhler ganske fik Herredømmet over St.-Germain, og at Gæhler ødelagde St.-Germain's fortræffelige Planer ved at forcere dem for voldsomt frem og ved at blande sig i alle Enkeltheder, ogsaa saadanne, der slet ikke vedkom ham. Den heldige Indflydelse, han ved sit indgaaende Kendskab til danske Forhold kunde have faaet paa St.-Germain, misbrugte han, saa alting blev ødelagt. Denne Holsteins og næsten hele Samtidens³³⁾ Opfattelse er sikkert meget ensidig. Hvad det oprindelige Uvenskab mellem dem angaar, foreligger der, saavidt vides, intetsomhelst til Støtte derfor. Og Aktstykker modsiger bestemt, at Gæhler skulde have naaet sin Magtstilling ved at snakke St.-Germain efter Munden. I en Betænkning over St.-Germain's Plan fra Foraaet 1763 slutter han sig vel i Hovedsagen til denne, men tager bestemt Afstand fra forskellige Punkter deri, særlig saadanne, hvor hans Kendskab til Landet maatte gøre sig gældende, og samtidig viser Resultatet (c: Frdg. 3. Avgust 1763), at St.-Germain stod fast paa sit i nogle Punkter og rettede sig efter sin kloge Raadgiver i andre, saa al Tale om Gæhlers Eneraadighed i hvert Fald paa dette Tidspunkt er urigtig³⁴⁾. Noget anderledes stillede Sagen sig nok, da man senere hen skulde føre Planerne ud i Livet og saa maatte give sig mere af med Enkelthederne. Fra den Tid foreligger der til Belysning af Spørgsmaalet følgende Billet fra St.-Germain til Holstein³⁵⁾:

Jeg beder Dem, Hr. Greve, være saa god at konferere med Hr. Gæhler om Enkelthederne i det Arbejde, De er i Færd med; der er tusinde Fif (rubriques) i dette Land, som hverken De eller jeg kan kende, og som man nødvendigvis hverken maa fjerne sig for meget fra eller nærme sig for stærkt.

Her viser St.-Germain altsaa netop den Forstaaelse af sin Stilling og Virksomhed, som man almindelig har villet frakende ham. Hvad man kan bebrejde ham ud fra denne

Skrivelse, er, at han ved at gøre en enkelt Departementschef til sin personlige Raadgiver krænkede de øvrige, der ikke uden Grund maatte mene at være nærmest som Raadgivere i deres eget Departements Sager. Dette kan stærkt have bidraget til Opfattelsen af, at alt stammede fra Gæhler, og da han ikke blot var den idérigeste af Departementscheferne, men der tillige under hans Departement hørte nogle af de Sager, hvis Omdannelse vakte mest Anstød, maatte denne Opfattelse styrkes. Hvor meget der er rigtigt deri, kan nu ikke udredes — Grænsen for, hvad der er »Enkeltheder«, maa jo være flydende — saa det i det følgende ikke vil være muligt at skelne mellem St.-Germain's og Gæhlers Virksomhed.

Naar Holstein fuldt ud deler denne den almindelige Opfattelse af Forholdet mellem dem, vejer det for saa vidt til, som han i sin Egenskab af Medlem af Direktoratet havde bedre Lejlighed end de fleste til at iagttage deres Færd (og maaske stammer Dommen f. Ex. i den Bernstorffske Kreds netop fra ham); paa den anden Side svækkes Tilliden til ham derved, at han maaske var den, der følte sig mest saaret over Gæhlers større Indflydelse, og hvor urimelig Holstein i slige Tilfælde kunde blive i sin Dom, vil der oftere blive Lejlighed til at komme tilbage til. Han har i sine Memoireværker ikke haarde Ord nok imod Gæhler. Det i Personalhistorisk Tidsskrift³⁶⁾ trykte Portræt af ham er ikke oprindeligt, men en Formildelse, fremkommet ved et senere Gennemsyn af Værket. Oprindelig hed det her:

Hr. Gæhler har megen Aand, men den er uklar og ingenlunde skikket til Forretninger, saa fantastisk den er, og han optræder altid belærende. Han har Hovedet fuldt af dristige Planer og er meget behændig til at naa sit Maal. Han glemmer ikke sig selv, men bedømmer alt ud fra Hensynet til sig alene og tror, at hele Verden kun er til for at behage ham, følge hans Raad og slutte sig til ham. Han er umaadelig ærgerrig, i daarligt Lune og nyder kun et slet Helbred, skønt han kun er 45 Aar. Hans Egenkærlighed tillader ham ikke at bifalde noget, der ikke kommer fra ham selv; han vil vide alt, forandre alt, lede alt.

Baade de foretagne Rettelser og det senere mangeaarige, fortrolige Brevskifte mellem Holstein og Gæhler viser tydeligt, hvor ubillig Holstein i Modgangens Dage kunde blive overfor

sine Modstandere, men ogsaa, hvor fuldt ud han kunde lade sig omstemme, naar han under roligere Sindstilstand var kommen til en bedre Erkendelse. Dette modsiges jo ikke af, at han vedblivende betragtede Gæhlers Handlinger i disse Aar som Fejlgreb.

Modsætningen mellem St.-Germain og Gæhler paa den ene Side og det gamle Styres Mænd paa den anden skimtes allerede i Foraaret 1762, da St.-Germain forberedte Felttoget. Efter et Møde, hvor der under Overkrigssekretær C. V. Ahlefeldts Ledelse var talt vidt og bredt om nogle Leverancer i Hertugdømmerne, indsendte han en Promemoria, hvori det hedder: »Det var at ønske, at man under disse kritiske Omstændigheder ikke morede sig med Bagateller, at man ikke spildte hverken Tid eller Penge, og at man fjernede alle Vanskeligheder for at naa det Maal, man har sat sig«³⁷⁾. Endnu skarpere blev Udtrykkene som ovenfor paavist under Felttoget, men først da Kongen omtrent ved Nytaarstid havde anmodet St.-Germain om at udarbejde nye Planer, som det viste sig de gamle ikke kunde følge med til, blev Kampen stedsevarende, i Begyndelsen dog indenfor en meget snæver Kreds og, som det synes, uden personlige Sammenstød. St.-Germain følte sig dengang i Grunden vel til Mode og tilfreds med den Medhjælp, han havde. »Man behandler mig rigtig godt i Øjeblikket,« skrev han til Holstein og glædede sig over, hvorledes ikke blot Gæhler, men ogsaa Hauch lagde sig i Selen³⁸⁾. Han skulde senere faa Lejlighed til med sit let opfarende Sind at ærgre sig over Hauch; men naar han nogle Aar senere bad Gæhler hilse ham »og takke ham fra mig for den Tjeneste, han har gjort mig, og som jeg aldrig skal glemme,«³⁹⁾ har han maaske tænkt paa disse første Maaneder af 1763. Men allerede inden Forordningen af 3. Avg. 1763 udkom, maa anden Indflydelse have gjort sig gældende paa højeste Sted. Samtidig med at udarbejde sine egne Planer maatte St.-Germain nemlig imødegaa, undertiden ret skarpt, Planer fra anden Side, formodentlig fra C. V. Ahlefeldt. En Kommission, bestaaende af disse to samt Gæhler og Hauch, blev derefter nedsat. Det økonomiske Udgangspunkt var, at den hidtil anvendte Sum, 1568695 Rdlr., skulde bibeholdes. Da den kgl. Resolution faldt den 3. Avg.,

var Summen steget til 1900000. Denne Tilvæksts Historie giver et Indblik i Forhandlingernes Natur. Til den først nævnte Sum var hidtil ikke medregnet Udgifterne til Kollegium og Generalstab, til Pensioner, Fæstningsvedligeholdelse og Materiel af enhver Art. Den først foretagne Forhøjelse, der skulde bringe de herhenhørende Udgifter med ind under Summen, blev imidlertid saa ringe, at Formaalet kun kunde naas ved nogen Indskrækning af Hærstyrken. Samtidig fremførtes der Klager over, at den hidtidige Sum til Materiel o. l. ikke ved de nye Planer blev forøget, hvad der var ganske nødvendigt, og Kongen gik da med til at forøge de 1600000 Rdlr., man stod ved, til 1900000; men saa skulde ogsaa alt betaales deraf. Da det kom til Stykket, anvendtes alligevel en betydelig Del af denne sidste Tilvækst til Hærstyrkens Udvidelse. Paa lignende Maade gik det med andre Spørgsmaal. Saaledes opnaaede St.-Germain vel at faa 4 Kyrasserregimenter omdannet til 3 Dragonregimenter; men samtidig forøgedes Antallet af Kyrassereskadroner saa stærkt, at Dragonstyrken blev adskilligt ringere i Forhold til Kyrasserstyrken end efter St.-Germain's første, beskedne Forslag*). Kommissionen søgte vel at bøde paa denne andenstedsfra kommende Indflydelse ved at foreslaa oprettet 2 nationale Dragonregimenter; men hele Spørgsmaalet om de nationale Tropper, der fra først af var tænkt ordnet ved samme Lejlighed, blev udskudt til senere, da Hauch og selv Gähler var betænkelige ved uden grundigere Undersøgelse at gaa med til en for Landbruget saa følelig Forøgelse af udskrevet Mandskab. Dermed bortfaldt altsaa foreløbig Spørgsmaalet om indfødte Soldater i de hvervede Regimenter, og St.-Germain's sidste Forsøg i den Retning, et Forslag om blot 6 Mand pr. Kompagni i Garden, 3 i Fodfolket og 5 i Artilleriet var forgæves. Og dermed var altsaa ogsaa Tanken om en national Garde bortfaldet. At St.-Germain's øvrige Forslag om Garden ændredes, saa Hestgarden blev udvidet paa Bekostning af de til et enkelt Grenader- og Fodgarderegiment sammentukne Grenaderkorps og Fodgarderegiment, har næppe voldt principiel Indvending fra hans Side — en betydelig Besparelse var

*) Forslag 2880 Md. Kyrasserer og 2400 Md. Dragoner. Frd 4380 Md Kyrasserer og 2920 Md. Dragoner.

opnaaet, baade hvad Lønning og Udrustning angik; men de idelige Omdannelser af Garden i de nærmest følgende to Aar taler tydeligt om Hoffets Indflydelse paa dette Omraade⁴⁰).

Var der saaledes for en Natur som St.-Germain's Grund nok til Misfornøjelse allerede med Forordningen af 3. August, blussede Kampen dog først rigtigt op bagefter, da den skulde føres ud i Livet.

Oversekretær var endnu C. V. Ahlefeldt, en Mand af den gamle Skole, der betragtede de forestaaende radikale Omvæltninger som aldeles ødelæggende. Generalfeltmarskallen gik imidlertid frem paa en Maade, der bragte Røre i hele Centraladministrationen⁴¹). Saalænge Ahlefeldt havde sin Stilling, kunde han dog ikke rigtig trænge igennem. Det ses f. Eks. ved et Reglement af 21. September for de Regimentskasser, der skulde oprettes, hvorefter Kompagnicheferne skulde have Pengene udbetalt af Regimentskassen, men iøvrigt bevare den gamle Selvstændighed. Først ved en Resolution af 16. November er St.-Germain stærk nok til at kræve det nye Princip gennemført: alle Udgifter til Kompagnierne skal foretages af Regimentskassen⁴²). Men da havde ogsaa Omvæltningen fundet Sted, Ahlefeldt havde trukket sig tilbage, og Direktoriet var oprettet med St.-Germain i Spidsen. Det vakte en umaadelig Opsigt, navnlig som Følge af den usædvanlig store Magtfulde, der var lagt i St.-Germain's Hænder. Man havde en Følelse af, at han vilde lade Militæret herske over Civilstyret, ja vilde — og det ikke blot i Rang — »tage Fortrin for det ganske Geheime-Conseill,« som Klevenfeldt udtrykker det. Foruden den Kamp, han maatte føre med den for Reformere lidet modtagelige Officersstand, begyndte han Krig med hele det gamle Styre her hjemme. »Her er nu saa meget Nyt i det Militaire, at det opsluger alle de andre Nyheder. Man veed ey, hvad rett, hvad kroget, (id est) hvad vist, hvad uvist«⁴³).

Hvad der fra først af særlig maatte bidrage til Forestillingen om denne overordentlige Magt, var den Raadighed, han ved Oprettelsen af en særlig Krigskasse maatte faa over de Hæren bevilgede 1900000 Rdlr. Her stødte han sammen med Rentekammeret, der hidtil kun havde udbetalt Hæren en Del

af de Penge, den brugte — i Frederik 4.s Tid, siges det⁴⁴⁾, kun Halvdelen — medens Resten kunde staa Aar igennem »auf Abrechnung«, indtil der ved Lejlighed var Penge i Kassen. For at faa Tingene i god Gænge fik St.-Germain nu alle de Fordringer paa Landmilitæret, der stammede fra Tiden før 15. Oktober 1763, udskilt fra det løbende Regnskab og henlagt under en af de tre Kommissariatsmedlemmer bestaaende særlig Kommission, der skulde bringe dem ud af Verden for dertil særlig bevilgede Midler⁴⁵⁾. Men da han dernæst krævede en maanedlig Indbetaling til Krigskassen paa o. 150000 Rdlr., mødte han en Modstand, der tvang ham til at give efter. Han opnaede kun en maanedlig Indbetaling af 115000, medens hans Ønske om, at Resten saa skulde indbetales efter hvert Kvartals Slutning, ikke blev opfyldt. Restancerne voksede og voksede, og kun lidet frugtede Direktoriets idelige Rykkerbreve⁴⁶⁾, der, efterat den haardhændede Ditlev Reventlow den 19. November 1764 var kommet i Spidsen for Rentekamret, kun affødte hvasse Svar som et af 18. December, hvori paa det skarpeste hævdes Rentekamrets Medbestemmelseret ved en endelig Ordning af Betalingerne til Krigskassen⁴⁷⁾. Det hjalp ikke, at St.-Germain i sit Svar beklagede sig over, at man mødte Direktoriets energiske Bestræbelser for at holde Udgifterne indenfor de rette Grænser med bureaukratisk Stivhed og Omstændelighed — »Alexander würde Knoten zerhauen haben, sollte er keine Nachahmung verdienen?«⁴⁸⁾ At St.-Germain havde Ret til at udtale sig saaledes, fremgaar af de derefter følgende, alenlange Skrivelser, der tilfulde godtgjorde Rentekamrets Uvilje mod at foretage den mindste Ændring i Forretningsgangen mellem de to Kollegier og dets absolutte Modstand mod at medvirke til den i Direktoriets Fundamentalindretning foreskrevne Revision af Krigskassen (den gamle Ordning har staaet sin Prøve, og vi vil ikke have noget nyt)⁴⁹⁾; men det kan ikke nægtes, at Kamret havde bedre Grunde til ikke at rette sig efter hvert Vink fra St.-Germain om Udbetaling af betydelige Summer uden Varsel, uagtet det var ubestrideligt, at Pengene forlængst var forfaldet. Sligt lod sig overhovedet næppe gennemføre for en enkelt Administrationsgren alene; men at der fra Militæretatens Side skulde

gives Stødet til noget saa rent civilt som en gennemgribende Finansreform, den være iøvrigt saa god, den være vilde, var netop noget af det, man nærede Frygt for, og Rentekamret følte det som sin Pligt paa sit Omraade at sikre de civile Institutioner mod Generaldirektoriets Overgreb.

Saaledes maatte denne Reform vente, til Stormløbet mod det gamle ogsaa kunde rettes fra civil Side, og i denne Rentekamrets Modstand maa ogsaa ses en Hovedgrund til, at det ikke lykkedes at faa den ny Regimentskasseordning rigtig gennemført.

Ogsaa paa andre økonomiske Omraader synes St.-Germain's Reformiver at have strakt sine Virkninger ind paa de civile Enemærker. Hvis Holstein saaledes har Ret, naar han fortæller, at Direktoriet var ved at slutte Kontrakt med Leverandører af Proviant til Hæren, hvorved disse fik Ret til at indføre alle paagældende Varer toldfrit, og at det kun hindredes ved, at Generaltoldkamret paaviste, at der saa vilde tabes meget mere paa den ene Led, end der vilde vindes paa den anden ⁵⁰⁾ — saa maa Direktoriet virkelig siges at have blandet sig i Forhold, det intet havde at gøre med.

Forholdet til Kancelliet bestemtes i Vinteren 1763—64 væsentlig af Forhandlingerne om Nationaltroppernes Ordning, idet Kancelliet havde at varetage de civile Interesser. Trods store Meningsforskelligheder synes det ikke at være kommet til voldsomme Sammenstød, maaske fordi Gæhler her stod den civile Opfattelse nærmere end ellers. Det gjaldt som bekendt fra civil Side om at sikre Landbruget mod alt for stor og alt for langvarig Udskrivning. Efter forgæves at have tilstræbt en Ordning, hvorved begge Formerne for Anvendelsen af udskrevne Soldater kunde fyldestgøres (under hvilke Forhandlinger O. Bruun fremkom med sit Forslag om Lægd paa 32 Tdr. Hartkorn, der vilde muliggøre nogen Tilgang til de hvervede Kompagnier)⁵¹⁾, blev man enig om det Kompromis, som Forordningen af 13. April 1764 betegner. St.-Germain opnaaede at faa indfødte, udskrevne Soldater i de hvervede Regimenter, men maatte til Gengæld opgive de selvstændige nationale Batailloner, idet samtlige udskrevne fordeltes til Kompagnierne, saa at Halvdelen af disse (49 Mand) blev indfødte

Soldater, ganske vist med meget kort Tjenestetid (5 Uger hvert tredje Aar, ved de senere Indkaldelser kortere Tid, indtil 3 Uger). Herved blev imidlertid de hidtidige Nationalbatailloners Officerer og Halvdelen af de hvervede Troppers Mandskab tilovers, og for at Hærens Størrelse ikke skulde forringes, blev der (19. September 1764) oprettet tre nye hvervede Regimenter⁵²⁾. — Til Gengæld for, at Bruuns Forslag om de mindre Lægder blev optaget i Forordningen, havde Proprietæerne ikke blot kort i Forvejen opnaaet, at et gammelt Forbud mod Hvervning af indfødte Bønderkarle blev indskærpet⁵³⁾, men benyttede som bekendt ogsaa Lejligheden til at faa Stavnsbaandet udvidet.

I den Forestilling om Sagen, som Direktoratet den 20. Marts havde sendt Kancelliet til Prøvelse, fremhæves med god Grund den Nytte, ogsaa Landbruget kunde have af, at Karlene ved at faa set sig om og faa ekserceret kunde forbedre deres aandelige og legemlige Form. Men ejendommeligt er det at se, at ved denne Lejlighed var Kancelliet humanere end den humane St.-Germain's Direktoratium. Hvor Forestillingen nemlig med Ordene: »Wünscht der Proprietair, dass ein in Nummer stehender national sich verheirathe« gør Soldatens Ægteskab afhængigt af Proprietærens Vilje, skænker Kancelliet Soldaten hans Menneskeret ved at rette Ordene til: »Vil en Landsoldat inklade sig i Ægteskab«⁵⁴⁾.

Af Enkeltheder i selve Forordningen kan nævnes, at Tjenestetiden for hver Soldat skulde være 12 Aar, med mindre han i Forvejen havde fæstet Gaard, hvad han dog først maatte gøre efter 3 Aars Tjeneste, med mindre han forinden skulde overtage sin Faders Gaard. Dette er der neppe noget at sige til; men teoretisk urigtigt maa det siges at være, naar Bestemmelsen lyder paa, at ingen Karl, »som er tjenlig til at være Soldat,« maa fæste Gaard uden at have tjent i tre Aar — sammenholdt med at der jo ikke var tænkt indført almindelig Bondeværnepligt, men kun skulde udskrives een af hver 32 Tdr. Hartkorn. Praktisk set kunde denne Fejl næppe komme til at spille nogen Rolle — ifølge Folketællingen af 1769 fandtes der gennemsnitlig 7 Mænd (fraregnet de fritagne gejstlige og verdslige Embedsmænd og »Betjente«) i Alderen fra 16 til 32 Aar pr. 32 Tdr. Hartkorn⁵⁵⁾. Naar denne Bestemmelse om de

tre Aar ikke findes i Forordningen for Hertugdømmerne, hænger det vel sammen med, at Lægderne der vedblev at have den gamle Størrelse.

Uden direkte Berøring med nogen enkelt civil Administrationsgren - stod den omtrent samtidig hermed udstedte kongelige Resolution om Planer for Fæstningsværkerne i Danmark og Norge⁵⁶). Herefter skulde i Danmark og Hertugdømmerne kun bibeholdes Fæstningerne København, Kronborg, Gottorp, Helgoland, Rendsborg og Glückstadt. Efter at have nævnet de mange befæstede Pladser, hvis Fæstningsværker skulde nedlægges, tilføjer Forestillingen meget betegnende: »Thi skal der anvendes noget paa ovennævnte Fæstninger og deres Bygninger, hvilken skadelig Distraction vil slikt ikke foraarsage for de Hovedfæstninger og Depotpladser, der nødvendigvis maa sættes i Stand.«

Disse Skridt, hvis Gennemførelse senere vakte megen Harme alle Vegne, har sikkert allerede nu gjort Konseillet betænkeligt; men nogen Mulighed for umiddelbar Indgriben fra dets Side var der ikke, eftersom militære Sager fra gammel Tid forebragtes Kongen ved direkte Referat fra de militære Kollegier uden at gaa gennem Konseillet. Kun i visse Personspørgsmaal mente Konseillet aabenbart at have Ret til at gøre sin Mening gældende, saaledes netop paa dette Tidspunkt angaaende Holsteins Stilling i Direktoratet, og et saadant mindre Spørgsmaal kunde da let blive et Kompetence-spørgsmaal af principiel Betydning. Som omtalt var Holstein den 11. Januar 1764 blevet ansat i Direktoratet, men hverken var Lønspørgsmaalet, som han tillagde nogen Vægt, blevet ordnet eller nogen anden nærmere Beslutning hans Stilling vedrørende endnu truffet, uden Tvivl som Følge af Uenighed mellem de to Institutioner. Bernstorff var her ilde stedt; paa den ene Side vilde han gerne hjælpe sin Holstein det mest mulige og var derved i Lønspørgsmaalet enig med St.-Germain; paa den anden Side vilde han ikke paa nogen Maade svække Stillingen for Konseillet, hvor han frygtede Udfaldet af en Afstemning om Lønnen. »Bernstorff frygter og frygter, saa jeg ved ikke hvad,« siger St.-Germain, der selv ingen Grund havde til at frygte, for han vilde have Sagen afgjort uden Vrøvl og

uden Konseil ved kgl. Ordre. Ellers maatte man ganske vist — indrømmer han — rette sig efter Flertallet. Men hvorfor dog indlade sig paa det, »jeg kender kun lidt til Politik og er meget ofte blevet bedraget dær«⁵⁷⁾. Holstein maatte imidlertid nøjes med 2000 Rdlr. ligesom Kommissariatsmedlemmerne, mens baade Hauch og Gähler for slet ikke at tale om St.-Germain fik mere⁵⁸⁾. Samtidig med at Konseillet vedblev at hævde sig i denne lille Sag under de fortsatte Forhandlinger om Holsteins endelige Stilling, førte Omstændighederne det med sig, at Holstein i Direktoratet sluttede sig til Oppositionen, der snart efter fik Støtte i Konseillet i Kampen mod Lederne.

Holstein har stedse, saa langt tilbage Forholdet mellem ham og St.-Germain kan følges, næret den største Beundring for denne, og i Altona- og Meklenborgtiden er dertil kommet et personligt Venskabsforhold mellem dem, næret ved fælles Hengivenhed for Buchwalds paa Johansdorff, hvor Holstein aabenbart har indført St.-Germain, og ved embedsmæssigt Samarbejde under Felttoget. Det er ovenfor antydet, hvilken Indflydelse St.-Germain dengang havde paa Holsteins Syn paa offentlige Forhold; men i endnu højere Grad kan man af St.-Germain's efterladte Breve⁵⁹⁾ med deres jævnlige Omtale af Livet paa Johansdorff o. l. se, hvor stor Fortrolighed der var imellem dem. Holstein traf ham straks efter sin Ankomst til Schwerin og skrev om ham til Bernstorff, at han i ham havde lært at kende »et meget stort Krigstalent, et overlegent Hoved og en vindende Natur, men en Karakter, der ikke lader sig gennemskue.« Og i et Brev fra Aaret efter hedder det om ham: »Denne Chefs Genialitet, hans overlegne Talent og endnu mere hans anerkendte Retskaffenhed kan ikke andet end i højeste Grad kaste Glans over (flatter) alle dem, der kommer i Tjeneste og i Lære hos sli en Mester«⁶⁰⁾.

Saa meget mærkeligere er det at se, hvor lidet oplivende det virkede paa Holstein selv, da han kom »i Tjeneste og Lære« hos St.-Germain. At Uenigheden meldte sig lige efter Ansættelsen, beroede væsentlig paa det endnu uafgjorte Personspørgsmaal. De Sager, der overdroges Holstein, og som fra først af havde hørt under Gählers Departement, var dels Justitsvæsenet, dels nogle Særkasser indenfor Militæretaten:

Krigshospitalskassen, Landetatens Pensionskasse og Landkadetskassen, der tidligere hver især havde haft deres egen, af den almindelige militære Administration uafhængige Bestyrelse. Det var altsaa for største Delen Sager, hvor hans kameralistiske Viden kunde komme ham til Nytte. Da Departementet ikke fik at gøre med egentlig militære Sager, mente Holstein, at der ikke som i de andre Departementer behøvedes nogen Næstkommanderende til de økonomiske Sager — han vilde jo saa selv staa næsten uden Arbejde. St.-Germain vilde derimod gennemføre Direktoriets Rammer konsekvent og vilde have ansat en »Secondant«, som Holstein haanlig kaldte det. Bernstorff holdt med Holstein, og efter et Fjerdingsaaars Forløb besejredes i det væsentlige St.-Germain, idet Holstein den 2. Maj 1764 udnævntes til Chef for et nyoprettet 4de Departement, og kun paa Justitsvæsenets Omraade, hvor Bernstorff jo ikke tiltroede Holstein videre Indsigt, fik en Bureauchef i Departementet nogen Selvstændighed⁶¹). Man kan ikke frigøre sig for det Indtryk, at Bernstorff her behandlede Holstein som et Barn, man kunde stille tilfreds med lidt. I December skrev han til Holstein, at Justitsdepartementet var det aller vanskeligste og delikateste; nu (28—4—64) skriver han til A. P. Bernstorff, at Holstein har faaet et Departement, som ikke er det vigtigste, »mais enfin c'est avoir quelque chose«⁶²).

Denne første Konflikt var for saa vidt betegnende nok, som det i det hele var Krænkelser af den Magt, Holstein mente tilkom ham, der først og fremmest førte ham i Opposition til de ledende i Direktoratet. Han fremhæver atter og atter, hvorledes den i Bestemmelserne givne Form for Beslutningerne (kollegial Afstemning) blev tilsidesat og Sagerne gennemført i eller udenfor Direktoratet efter St.-Germain eller Gæhlers Hoved. Naar han trods sin egen Uvilje mod den kollegiale Styreform (S. 31) foragedes herover, var det, fordi hans Forslag angaaende hans eget Departements Sager ikke dannede nogen Undtagelse, og den Krænkelser, det voldte ham, at det ikke var netop hans Mening, der blev afgørende, fik ham til som Nødværge at holde paa den engang vedtagne Fremgangsmaade og til at slutte sig til de øvrige opponerende Medlemmer. Umedgørlig har han sikkert været under Forhandlinger,

og det daarlige Forhold mellem St.-Germain og ham skyldes utvivlsomt lige saa meget ham som St.-Germain; han har næppe været at formaa til at anerkende St.-Germain's Ret til som Præsæs at gøre sin Indflydelse gældende overfor de enkelte Medlemmer. Det stemmer godt hermed, naar han et halvt Aarstid senere lod sig forlyde med, at det var en selvstændig Plads, han ønskede, og naar han i et Svar herpaa, fik at høre, at hans Stilling sikkert var blevet ham behageligere, »om han kunde have undladt at tabe af Syne, hvor nødvendig den Forbindelse er, som Straalerne maa have med deres Centrum«⁶³).

Hvorom alting er, Holstein kom straks i Opposition — allerede to Maaneder efter Ansættelsen forlangte han efter eget Sigende sin Afsked — og turde træde saa meget kraftigere op, som han ikke blot sagligt, men ogsaa personligt havde Konseillet i Ryggen. Dette havde nu paa sin Side gennem Holstein Lejlighed til nøje at følge, hvad der foregik i Direktoriets uden dog at kunne gribe direkte ind⁶⁴).

Efterat den ny Hærordning var fastslaaet gennem de omtalte Forordninger og Gennemførelsen var kommet i Gang, kom Turen i Foraaret 1764 netop til de under Holsteins Departement hørende Sager, særlig den militære Invalide- og Fattigforsørgelse, hvis Økonomi og hele Styrelse i høj Grad trængte til at omdannes.

Pengemidlerne, der gik med dertil, udrededes efter Datidens Skuffesystem af en særlig Kasse, Krigshospitalskassen, som ved Aar 1750 havde en Formue paa 500000 Rdlr. Men medens den ved nævnte Tid vist udelukkende anvendtes efter sit Navn, altsaa til Drift af Krigshospitalet (se nedenfor), havde den senere tillige maattet udrede Underklassernes Pensioner og Invalideunderstøttelser. I Øjeblikket medgik der aarlig o. 23000 Rdlr. til 1300 ordinære Pensionister, og Kapitalen var gaaet ned til 226000 Rdlr.⁶⁵) Dette gik ud over »Krigshospitalet Ladegaard«, der engang i Aarhundredets Begyndelse var indrettet paa den gamle Ladegaard ved St. Jørgens Sø og anvendtes som Syge-, Alderdoms-, Enke- og Børnehjem samt Straffeanstalt for Landmilitæretaten. Paa Forhaand var

Bygningen slet egnet til Beboelse: Værelserne laa alle under Jordoverfladens Niveau, var fugtige og lave; der skulde endvidere være Plads til et ganske ubegrænset Antal, saa de stakkels Mennesker maatte ligge i flere Etager over hinanden i de lave Værelser. Reformmændenes Forestilling fra 1764 giver en i al sin Kortfattethed grupvækkende Skildring heraf. Dertil kom, at Økonomien gør Indtryk af at have været yderst slet ledet⁽⁶⁶⁾. Samtidig havde Krigshospitalskassen yderligere at underholde nogle Skoler og det militære Plejehus i St. Pederstræde, oprettet i 1758, dengang Regimenterne kom til Holsten. Det husede i Øjeblikket 63 forældreløse Soldaterbørn, hvoraf de 17 var Officersbørn. Der medgik til denne Anstalt aarlig 2500 Rdlr. Ordningen var i det hele god, men Lokalerne meget brøstfældige⁽⁶⁷⁾.

Da Holstein sad inde med langt større økonomisk Indsigt end de to ledende Militærpersoner, kan man forstaa hans Harme over, at det til Løsningen af den her foreliggende Opgave kun overlodes ham at gennemføre de andres — ikke sine egne Planer, at St.-Germain samtidig med at overdrage ham Sagen, raadførte sig med og modtog Projekter fra mangfoldige andre, og at man intetsonhelst Hensyn tog til hans Paastand om, at det ekstraordinære Tilskud paa 274000 Rdlr., man fik Kongen til engang for alle at tilstaa Hospitalskassen, var for lavt sat, om Underskud skulde undgaas i Fremtiden, en Paastand der snart skulde vise sig rigtig⁽⁶⁸⁾.

For St.-Germain og Gähler kom det an paa at faa Kassen Udgifter nedsat det mest mulige og at fjerne tidligere Tidens godhjertede Sløsen med Pengene⁽⁶⁹⁾; for Holstein gjaldt det om, at Sparsommeligheden ikke kom til at gaa ud over de i Forvejen usselt nok stillede Lemmer og Pensionister. Men det var netop det, der skete. Ladegaardshospitalet skulde baade økonomisk og hygiejnisk forbedres. Dette søgtes naaet ved Afskedigelse af den daværende Inspektør, ved Indførelse af det ny økonomiske System med fast Løn til Tjenestemændene, ved Fastsættelse af Lemmernes Antal, hvilket bl. a. kunde medføre nogen Nedsættelse i, hvad der daglig betaltes for hver Person. Endelig skulde der anvendes noget til Lokalernes

og Inventariets Forbedring. Men her viste sig Berettigelsen af den Beskyldning, der almindelig rettedes mod St.-Germain og Gæhler, at de ved at fatte deres Beslutninger for hastigt og overfladisk blev nødte til at gøre dem om. Først havde man indskrænket Antallet af Ladegaardens Lemmer til 400, hvorved man til Holsteins store, berettigede Forbitrelse havde udjaget gamle Folk paa 70 Aar og derover mod at give dem 12 Rdlr. een Gang for alle, ligesom man skal have faaet Pensionister lokket til at opgive deres Pension paa 12 Rdlr. mod at udbetale dem 16—20 Rdlr. een Gang for alle ⁷⁰). Men saa opdagede St.-Germain's betroede Ingeniør, Pflueg, at Lokalerne ikke lod sig forbedre, og det blev derfor besluttet at opføre en helt ny Anstalt for Ladegaardens og St. Pederstrædehjemmets Lemmer, hvorhen tillige Skolerne for Soldaterbørnene skulde flyttes ⁷¹). Man kunde vel være kommet til den samme i og for sig fortræffelige Beslutning uden at slaa saa meget i Stykker for de gamle. Det kunde da heller ikke undgaas, at Direktoratet kom i Strid med den civile Fattigdirektion, hvori bl. a. Bernstorff havde Sæde, om Forsørgelsespligten til nogle erhvervsløse Eksistenser, der tidligere havde været Soldater ⁷²). Højst sandsynligt har de paagældende Stakler hverken faaet Understøttelse det ene eller det andet Sted, men har øget det i Skrivelser fra Direktoratet saa ofte paatalte militære Tiggeri. Og en ny Invalideforordning af 11. Juli 1764 kom hverken til at gavne de udjagede Lemmer eller pensionsberøvede fattige, da den ikke fik tilbagevirkende Kraft. Den vilde derimod bevirke, at Hospitalskassen i Fremtiden blev befriet for en Del af sin Pensionsbyrde, idet Pengene til Invalideforsørgelse ifølge denne Forordning skulde tages af den almindelige Krigskasse, ved at Hærstyrken forringedes med een Mand pr. Kompagni, hvad der skulde være tilstrækkeligt til at underholde det dobbelte Antal Invalider ⁷³). Men i Øjeblikket blev denne Ordning uden Betydning for Hospitalskassen, der straks ved Affattelsen af det første Budget (Juni 1764) fik et Underskud — som af Holstein forudsagt — paa o. 32000 Rdlr., der maatte dækkes af Krigskassen, som paa sit Budget for 1765 stillede 25000 til dens Raadighed, en Sum der i Aarets Løb voksede til o. 35000 ⁷⁴).

Fik Holstein saaledes Ret med Hensyn til den ham selv underlagte Kasse, har han saavel som de fleste andre Direktoriemedlemmer aabenbart paa et meget tidligt Tidspunkt været klar over, at selve den ny Krigskasse ikke kunde nøjes med de bevilgede 1900000 Rdlr.⁷⁵⁾ Holstein anslaar Underskudet for 1764 til $\frac{1}{2}$ Million, hvad der næppe er meget for højt⁷⁶⁾. Vanskeligt bliver det dog at afgøre, om dette ynkelige Udfald skyldes bristende Evne hos Lederne til at lægge et Budget — saaledes som Holstein mente⁷⁷⁾ — eller den Modstand, der rejstes mod de ganske vist radikale Omdannelser, Lederne krævede for at gennemføre Budgettet, en Modstand St.-Germain næppe havde taget med i Beregning, men som viste sig i sin fulde Kraft i Efteraaret 1764.

Det maa antages, at Hauch særlig har gjort sig til Talsmand for den Misstemning, der ude i Hæren var vokset frem imod alt det nye, der Slag i Slag blev paabudt⁷⁸⁾. At Misbrug blev afskaffet, saasom at straffe Nationalsoldater ved at stikke dem ind i de hvervede Regimentter (21. Okt. 63), eller at et humanere Straffereglement fremkom (16. Nov. 63), fik endda gaa, ligesom man vel fandt sig nogenlunde i at skulle bringes ud af gammel Vane ved de Skridt, der blev gjort til Gennemførelse af Frederik 2.s navnkundige Eksercits (26. Aug. 64, 20. Marts og 17. Aug. 65). Værre var det med det Mylr af Bestemmelser, der i Samklang med St.-Germain's ovenfor antydede Anskuelser skulde rense og højne Officersstanden: Regler til Gennemførelse af streng Disciplin inden for Korpset (24. Sept. 63), Paabud om, at Officerens Rang og Gage uvægerlig skulde svare til Tjenesten (28. Dec. 63), ubønhørligt Afslag paa et Andragende om Tildeling af en militær Karakter med tilføjet Paalæg om ikke at komme igen med slige Andragender (28. Jan. 64); endvidere de vigtige Bestemmelser af 24. Marts 64 om Officers- og Underofficersstandens Rekrutering, hvorefter Underofficerer, der er Udlændinge, upaalidelige eller Desertører, efterhaanden skal fjernes fra Hæren og erstattes af indfødte, »som er af god Byrd, kan læse og skrive og har faaet en god Opdragelse af deres Forældre«; ingen skal kunne blive Officer (»han være saa af hvilken Herkomst eller af hvilken Dygtighed han være vil«) uden først at have forrettet

Underofficerstjeneste, saalænge Chefen maatte anse det for fornødent. Herfra undtages ikke engang de kgl. Pager eller Land- og Artillerikadetterne⁷⁹⁾.

Aller stærkest følte man sig dog trykket af de Bestemmelser, der sigtede til en virksomhedsfuld Kontrol fra Direktoriets Side med alt, hvad der foregik i Hæren: Orlov skulde man melde til eller ansøge om hos Direktoret (5. Nov. 64), Forflytninger af underordnede Officerer skulde foretages af det (22. Febr. 64), Lister over alle Hvervninger indsendes til det (1. Dec. 64). Munderingsudgifterne pr. Mand fastsloges nøje af det (19. Okt. 63), langt skrappere Regnskabs-tilsyn end tidligere udøvedes af det, hvilket sidste vel almindelig opfattedes som af Jomfru Biehl udtrykt⁸⁰⁾: der indførtes »tre dobbelt saa mange Betientere og Contoirer [i Direktoret], hvoraf enhver i dem bleve vel lønnede for at gjøre Kongen den store Nytte at finde i en Quartals Beregning Urigtighed for en 96vende Deel Skilling.« Den heri udtrykte Mangel paa Forstaaelse er typisk for Opfattelsen af hele den Omlægning af Pengemidlernes Anvendelse, der arbejdedes paa til Opnaaelse af Maalet: en virkelig god Krigsmagt, hvis Bekostning holdt sig indenfor de forud afstukne Grænser.

De nye Udgifter var ikke blot dem, der skulde afholdes een Gang for alle, til Anskaffelse af det højst fornødne ny Materiel, Udbedring af de bevarede Fæstninger o. s. v., men først og fremmest den aarlig tilbagevendende større Udgift, som Regimentskasseordningen vilde medføre. Grundlaget for den Kassebeholdning, der i hver Regimentskasse efter Udbetaling af Officerernes Gager og Mandskabets Forplejningspenge skulde være til Raadighed til Mundering, Hvervning o. a., skulde som hidtil ved Kompagnichefens Raadighedssum være de til Kassen indbetalte Forplejningspenge for det hjemsendte Mandskab; men man var straks klar over, at dette langt fra vilde sikre Kasserne, der baade skulde kunne taale Fluktuationer i Vare- og Hvervningspriser og bære uforudsete Udgifter, og St.-Germain havde derfor krævet et aarligt Tilskud paa 3000 Rdlr. til hver Regimentskasse, hvad der i Frdg. 3. Aug. 63 fik Form af et aarligt Tilskud af 2 Rdlr. pr. Mand til Infanteriet, 9 til

Artilleriet, hvor i Fremtiden ingen skulde hjemsendes. Hans ivrige Sparsommelighedsbestræbelser paa andre Omraader gik ikke mindst ud paa at faa dette gennemført.

De Nedsættelser, der skulde veje op herimod, hidrørte dels fra de baade af militære og økonomiske Hensyn iværksatte Reformers som Fæstningsværkers Nedlæggelse, Rytteriets Omdannelse, Afskedigelse af overflødige Officerer (fra 16. Oktober 1763 til 1. April 1764 blev saaledes 241 Officerer sat paa Pension eller Ventepenge)⁸¹⁾ og Kadetkompagniets Indskrænkning⁸²⁾, dels fra rent økonomiske Foranstaltninger som Gardens Indskrænkning og Afskaffelse af Uniformspragt (se nedenfor). Endvidere skaffedes en Del Dækning til de øjeblikkelige Udgifter ved Salg af Fæstningsgrunde og -bygninger og af gammelt Materiel, af hvilket sidste der siges at være solgt for 700000 Rdlr., og havde Bernstorff ikke grebet ind, vilde selve den historiske Vaabensamling (armes antiques) være gaaet samme Vej⁸³⁾.

Overfor alt dette, saavel Bekostningerne som Beparelserne, stod Samtiden baade i og udenfor Hæren næsten helt uforstaaende. Og Officerernes Uvilje i Anledning af de stærkt forringede Udsigter til en pragtfuld Karrière gik Haand i Haand med den offentlige Menings Harme over den saa stærkt fremskyndede og derfor brutalt virkende »Ødelæggelse af Hæren«; kun ganske enkelte som Wasserschele og til Dels Holstein havde Øjet aabent for, at det var denne Form for Gennemførelsen, der i særlig Grad fremkaldte den almindelige Uro og Hadet mod St.-Germain og Gähler. Hvad hjalp det, at Direktoratet efter lange og vist alt andet end hyggelige Forhandlinger med Kancelliet og Københavns Magistrat befriede Byens Borgere for den besværlige Indkvartering ved at paatage sig Opførelsen af Kaserne mod et Tilskud fra Kommunen paa 45000 Rdlr. aarligt i 10 Aar, hvad der var 4000 Rdlr. mindre, end Indkvarteringen i de nærmest foregaaende Aar havde kostet Borgerne (30. Nov. 64)⁸⁴⁾? Hvad nyttede det, at man saa, at Krønikerne om »Arsenalernes Ødelæggelse« maatte være overdrevne, siden Direktoratet — forgæves — udbad sig Bevillinger til et nyt Tøjhus i København, da det gamle var for lille til at rumme baade Hærens og

Flaadens Sager⁸⁵⁾? Alt misforstodes, og den almindelige Opfattelse hos høje og lave var den, at man ødelagde Forsvaret for at kunne tilfredsstille den fikse Idé med Regimentskasserne, der jo ovenikøbet maatte virke højst skadelig! Hidtil havde Kompagnicheferne, sagde man, set deres Fordel ved at behandle Mandskabet saa godt, at de kunde holde paa det, da Nyhvervninger gik ud over deres egen Pengepung; nu derimod havde de ikke Spor af Interesse af at hindre Rømninger⁸⁶⁾. Saaledes havde man her — som altid ved indgribende Reform — Blikket aabent for Manglerne ved det ny og Fordelene ved det gamle, aldrig omvendt.

Ud paa Sommeren 1764 maatte St.-Germain imidlertid give efter paa et Punkt, der ikke blev uden Betydning.

Han ønskede at gennemføre en endnu i vore Dage fra mange Sider længselsfuldt attraaet Reform af den militære Retspleje, hvorefter Krigsretterne kun skulde have med rent militære Sager at gøre, Sager angaaende Krigstugt, Subordinationsforhold og Krigsartiklerne, hvorimod alle andre Sager skulde henlægges under de civile Domstole. Men her nedlagde Hauch en af Officersaand og Konservatisme præget Protest, og da der til Trods herfor udarbejdedes en Forestilling, nægtede han at underskrive den⁸⁷⁾. Denne Gang hindredes Gennemførelsen, maaske især af civile Grunde, da man i Forslaget mente at se et Vidnesbyrd om St.-Germain's Lyst til at lade Militærstyrelsen give Tonen an for Civilstyrelsen. Thi naar Hauch blandt sine Indvendinger anfører, at Civilmyndighederne var for langsomme og ikke vilde kunne overkomme det øgede Arbejde, er det vist rigtigt nok; men ligesaa lidt som Rentekamret (S. 54 ff.) vilde vel de herhenhørende Myndigheder lade sig Ændringer og Udvidelser foreskrive af Militæret. Iøvrigt kan det om St.-Germain's Stilling til Retsplejen anføres, at han ligesaa stærkt som senere Struensee⁸⁸⁾ lagde Vægt paa Domsmagtens Adskillelse fra den udøvende Magt; i et Brev til Holstein hævder han skarpt, at Administrationen ikke maa gribe ind paa Domsmagtens Omraade⁸⁹⁾. Dette Brev er fremkommet som Følge af Holsteins ganske modsatte Opfattelse, der viser sig ved hans Omtale af flere af de Sager, han som Chef for Justits-

departementet fik med at gøre. Saaledes harmedes han over, at en Artillerist, der for Mord var dømt til Slaveri, ikke blev henrettet⁹⁰); han kunde slet ikke forstaa, at Enevælden ikke skuldé kunne gennemføre den højeste Retfærdighed, hvor de skrevne Love eller deres Udøvere var for ufuldkomne dertil. Paa dette Punkt hørte han altsaa til den gamle Tids Mænd.

Men disse Holsteins Indvendinger har sikkert været for intet at regne hos St.-Germain i Sammenligning med de nys omtalte Skridt, hvorved Hauch, utvivlsomt støttet af civile Myndigheder som Kancelli og Conseil, hindrede en militær Retsreform og derved bidrog til i Efteraaret 1764 at fremkalde en saadan Spænding, at A. G. Moltke saa sig nødsaget til at gribe ind ved i et Brev til St.-Germain at søge at lægge en Dæmper paa ham⁹¹); men St.-Germain vilde ikke give sig. Han følte sig i sin fulde Ret, naar han krævede Sagkundskaben respektet og sin egen Stilling hævdet overfor fremmed Indblanding: »Militæretaten« — skriver han i de samme Dage til Holstein⁹²) — »tiltrækker sig alles Blikke, og alle søger at blande sig deri; saasnart dette bliver billiget og slaet fast (soutenu et approuvé), medfører det nødvendigvis Forvirring og Uorden, og man har ikke andet end Ulejlighed og Ærgrelse (peine et douleur) ud af det.« Endnu tydeligere udtrykker han sig herom en Række Aar senere til Gæhler: »Skal man altid tage Skomagere til at bygge Huse og Murere til at lave Sko?«⁹³) Bernstorfferne tager meget højtideligt paa Tingene i disse Oktoberdage: »G[æhler]s Adfærd har visselig forbavset mig og endnu mere ærgret (faché) mig. Sjælsadel er meget sjældnere end man tror« o. s. v.⁹⁴). Den øjeblikkelige Anledning synes at stamme fra Forberedelserne til Oprettelsen af de tre ny Regimenter (S. 57), der skulde være i Orden den 1. Januar 1765. Holstein fortæller⁹⁵), at Kongen (Konseillet?) forbeholdt sig Ansættelsen af tre Officerer i disse tre Regimenter, hvad der krænkede de to Direktorieledere meget, især da Valget gik dem stærkt imod. Men endnu mere Opsigt vakte det, at St.-Germain lige i de Dage, det gik hedest til (17. Okt.), opnaede Resolution om, at de ny Regimenter forsøgsvis skulde have en billigere Uniform af blaa i Stedet for af rød Farve. Ikke blot

tirrede St.-Germain ved den Lejlighed Generalerne i København ved at undlade at efterkomme deres Ønske om at faa tilsendt Vareprøver med Pris — Gæhler havde valgt den blaa Farve, »en falloit il plus à la généralité pour en juger?« — men Moltkes stærke Modstand og flere andres Omtale af den tilsyneladende ubetydelige Sag viser, at den har vakt almindelig Uvilje, vel ikke mindst som Følge af, at Svenskernes Uniformer var blaa. Men St.-Germain bar Sejren hjem⁹⁶⁾, og i de følgende Maaneder stod han paa sin Magts Tinde. Det lykkedes ham endogsaa, hvad han allerede havde slaaet paa i Oktoberdagene, at faa tre Medlemmer fjernede fra Direktoret: Wodroff fik Afsked i December, Hauch foretog i Januar et hæderligt Tilbagetog til Kronborg Kommandantbolig, og Holstein blev vel ikke afskediget, men det blev til Alvor med Secondanten, idet Krigs- og Landkommissær for Fyn, titulær Generalauditor J. E. Schmidt den 3. December blev ansat i Direktoret og »daselbst besonders den Chef des 4ten Departements in Exploitation dieses Theils adjungiret«, ja han skal »das Vorrecht der Mitunterschreibung theilhaftig seyn«, saa Holstein nu trak sig krænkert tilbage fra alle Departementets Forretninger⁹⁷⁾.

Men dermed har de to Magthavere ogsaa kulmineret. Havde de hidtil jævnligen maattet gaa med til Kompromis'er (f. Eks. ved Gardens og Rytteriets Omdannelse), skulde man tro, at de efter denne Udrensning havde faaet frie Hænder. Men der er Træk, der tyder paa, at man er gaaet ind paa den af St.-Germain ønskede Krise for at faa ny Mænd, der kunde optræde med større Myndighed overfor ham. Samtidig med Hauchs Afgang lod A. G. Moltke, »da han saa, hvorledes Sagerne udviklede sig, sin Søn træde ud af Direktoret«⁹⁸⁾. Vel kan det have haft sin Betydning, at denne Gæhlers 26-aarige Elev, Caspar Hermann Moltke, blev ombyttet med den 42aarige Oberstløjtnant Hans Adolph Ahlefeldt; men langt mere afgørende var det, at Hauch blev erstattet — efter et Fjerdingaars Forløb — af to ansete og erfarne prøjsiske Officerer, General Finck og Generalløjtnant Arnstedt, der begge Aaret i Forvejen var traadt i dansk Militærtjeneste. En saa lang Betænkningstid viser tilfulde, at den ellers saa hurtigt

handlende St.-Germain ikke har været ene om Beslutningen, og Ansættelsen af to i Stedet for een viser yderligere, at han har maattet give efter for Krav om Ændringer i Direktoriets Organisation. Til dette sidste bidrog bl. a. Rentekamrets ovenomtalte Modstand mod at deltage i Krigskassens Revision (S. 55), saa der efter Direktoriets Indstilling maatte særlig udnævnes to Revisorer, Ross og Bredahl⁹⁹⁾, der sammen med to Direktoriemedlemmer skulde foretage Revisionen. Dette Revisionsvæsen samt Krigskassen og Bogholderiet blev Arnstedt sat i Spidsen for¹⁰⁰⁾, ubetalelig som han — efter Holsteins Sigende — var paa denne Plads med sine ypperlige Evner som »intendant d'armée«¹⁰¹⁾. Finck blev Hauchs Efterfølger som Chef for 1. Departement.

Den Tilfredshed, hvormed A. P. Bernstorff omtaler disse Udnævnelser¹⁰²⁾, bestyrker Holsteins Udtalelse om, at de blev anbragt dær som Opposition mod St.-Germain, og selvom denne ofte gik af med Sejren overfor dem, og selvom de maatte finde sig i forskellige Krænkelser — som naar Behandlingen af selv de mindste Enkeltheder blev udsat, engang Gæhler var syg¹⁰³⁾ — er det ikke til at tage fejl af, at der er foregaaet en Strømkæntring; alene det, at disse Ansættelser fandt Sted, maa have styrket Modpartierne mægtigt, og den Yndest, Arnstedt stod i hos Kongen¹⁰⁴⁾, kunde let komme til at virke hemmende for St.-Germain. Det varede da heller ikke mer end en Maaned, før alle St.-Germain's økonomiske Bestræbelser blev rystet i deres Grundvold ved en Beslutning om, at hvert Kompagni skulde forøges med 5 Mand, og kun ved indstændige Forestillinger fra St.-Germain's Side var man blevet staaende derved¹⁰⁵⁾. Dette medførte en saa stærkt forøget Hvervning, at St.-Germain maatte opgive sit Ønske om en Fælleshvervning for hele Hæren, idet en under 30. Juni 64 oprettet Generalhvervekommission, der efterhaanden skulde have overtaget al Hvervning, ved Resolution af 26. Juni 65 maatte indskrænkes til kun at skulle hverve til de tre ny Regimenter. Maaske endnu stærkere mærkedes den ny Kurs i Spørgsmaalet om de norske Tropper.

Efterat H. V. Schmettow i April 1764 var sat i Spidsen for det samtidig oprettede Krigsdirektorium for Norge, ind-

sendte han til Generaldirektoriet en Plan for en Nyordning af den norske Hær, en Videreudvikling af den hidtil gældende, hvorefter Hæren i det væsentlige var en af udskrevne Soldater bestaaende Militis. Samtidig fremlagde St.-Germain en (efter Holsteins Sigende af Gæhler udarbejdet) Plan, der i Lighed med den danske Ordning lod Kompagnierne bestaa af omtrent lige mange hvervede og udskrevne Soldater. Nu skete der det mærkelige, at i Stedet for at faa sin Plan vedtaget maatte St.-Germain finde sig i, at der nedsattes en Kommission (10. April 1765), bestaaende af Gæhler, Finck og Arnstedt samt tre Nordmænd, til at afgøre, hvilken af Planerne man skulde foretrække, eller om man skulde blive ved det gamle. Det sidste vedtoges, Gæhler maatte give sig: »Som Militær, der har været i Krig, maa jeg ønske hvervede Regimenter.« Han er derfor mod Landmilitis; »men da jeg hører sige, at Norge er et ganske usædvanligt Land, har ganske usædvanlige Indbyggere og slet ikke kan undvære Landmilitisordningen, saa maa jeg tro dem, der forsikrer saadant, og beklager derfor,« at St-Germains Plan, der i Kommissoriet var omtalt som fortræffelig, smuk og militærisk, »ikke bliver funden anvendelig dær.« Han havde — efter Holstein — været ganske alene om at forsvare St.-Germains Plan, og i et Møde var det mellem ham og det norske Medlem Lengnick kommet til Personlighed, der maatte bilægges af Finck. Haardest maa dog det Slag have været, at Kommissionsbetænkningen (af 4. Maj 65) blev sendt til Kronborg til Hauch's Betænkning. Denne sluttede sig nærmest til de tre norske Medlemmers Vota, lidet forskellige fra det endelig vedtagne. Sommeren igennem skændtes man om Størrelsen af den Sum, der skulde anvendes, og ogsaa her fastsatte Kongen en Sum (422000 Rdlr.) adskilligt større end den sidste af St.-Germain foreslaaede. I sin Forestilling angaaende den endelige Plan lægger Generaldirektoriet da ogsaa alt Ansvar for den norske Krigsmagt i det norske Direktoriums Hænder¹⁰⁶⁾.

At de Indgreb, der i 1765 gjordes fra anden Side i den engang lagte Plan, ogsaa kunde virke forvirrende paa andre Omraader end det økonomiske, ses af et Træk som dette, at da Fodgarden skulde udvides med 58 Mand udskrevne Danske,

maatte Kancelliet erklære sig ude af Stand til at anvise nogen Vej til Gennemførelse heraf. Proprietærene kunde ikke undvære Mandskab, Krongodsbønderne vilde ikke have mindre Frihed end Proprietærbønderne, og desuden var Frdg. 13. April 64 en Hindring, idet Landlæggerne ifølge dens Artikel I fritoges for enhver yderligere Udskrivning¹⁰⁷).

Men Officersstanden trak atter Vejret lettere. Den Handel med Officersposter, som St.-Germain var ved at faa fjernet til Bedste for rent militære Hensyn, blussede op paany, og en kgl. Resolution (af 4. Sept. 65), der skulde hindre Ondet, lovfæstede det først for Alvor: Det blev forbudt Regimentscheferne at fremkomme med Forestillinger om Køb og Salg, med mindre Posten ønskedes købt af en Officer paa Ventepenge eller solgt af en Officer med 30 Aars Tjenestetid (deraf 20 Aar som Officer).

Det er da næsten som et Fortvivlelsens Skrig, der lyder fra St.-Germain, da han en Maaned senere søger at mande Gæhler op ved følgende Skrivelse¹⁰⁸):

1. Vi behøver ikke mere at fjerne os fra de fastslaaede Arrangementer og Principer: Kongen er den Ordre givende Herre (le maitre d'ordonner), men det er nødvendigt at gøre Modstand, hvor det behøves.

2. Der maa uophørlig arbejdes paa Regimentskasserne for den forløbne Tid og affattes nye Instrukser for deres Vedligeholdelse i Fremtiden, der maa gives Regler for, hvilke Udgifter der skal paahvile dem, og der maa udarbejdes et Skema til maanedlig Regnskabsaflæggelse om disse Kassers Status.

3. Det maa ordnes og fastslaaes, hvad der vil være at give til Norge, og hvilke Maal det skal naa. Over de nuværende Udgifter maa der affattes en Opgørelse, som kan forestilles for Kongen, og der maa skaffes Balance i disse Udgifter (mettre ces dépenses à l'aise).

4. Uniformerne maa revideres og deres Priser nedsættes.
5. Vaabenfabriken.
6. De nationale.
7. Krigskassen, for at sætte dens Ledelse paa den gamle Fod.
8. Artilleriet.

København, den 3. Oktober 1765.

Nogle af disse Punkter lykkedes at faa gennemført. Den 2. November blev der udstedt en meget indgaaende Instruks om Regimentskasseregnskaberne, Rytteriet fik en blaa Uniform uden Sølvbesætning (9. Okt. 65), og Ingeniørernes blev vel billigere (20. Nov. 65), men ikke saa billig som efter St.-Germain's Forslag. Derimod naaede man ikke til Ende med Overvejelserne om »les nationaux«. Blandt andet maa en i Direktoriets herom opstaaet Uenighed have drejet sig om et Forslag (af 8. Nov.) fra St.-Germain om en Forøgelse af National-soldaternes Antal med 5 Mand aarlig pr. Kompagni; de skulde tjene i 4 Aar, saa Tilvæksten efter de første 4 Aars Forløb vilde være 20 Mand. Hans Begrundelse heraf var noget uklar, og Modstanden derimod var af Hensyn til Landbruget saa stærk, at det ikke blev til noget¹⁰⁹).

Muligvis har Striden ogsaa staaet om en Plan, St.-Germain aabenbart har haft om Udvikling af en helt ny Soldaterstand, der skulde forene de hvervede Soldaters Dygtighed og Udholdenhed med de nationale Troppers Paalidelighed. I de ovenfor omtalte Beslutninger om Oprettelsen af »Frederiks Plejehus« blev det tillige bestemt, at de Soldaterbørn, der ikke fik Bolig i Plejehuset (Bolig dær fik kun 60), skulde modtage daglig fra deres Daab en Skilling¹¹⁰), mod at de kom til at tilhøre vedkommende Infanteriregiment, der blev deres Formyndere, og mod at Drengene forpligtedes til 8 Aars Tjeneste ved Regimentet. Denne muligvis praktiske Maade at sikre sig fremtidigt Mandskab paa udsmykkedes med fede Fraser om Kongens store Naade og Gavnildhed mod Børnene. Værrer var det, at da mange Forældre viste Uvilje mod at binde deres Børns Fremtid og derfor undslog sig for at modtage Skillingen, mistede ikke blot Børnene af Københavns Garnison den fri Skoleundervisning i Plejeanstalten, men man anvendte endogsaa økonomisk Tvang mod Forældrene ved at bestemme, at Soldaterne for at opnaa Friseddel ved deres Bryllup (hvad vi vilde kalde gratis Kongebrev) i Forvejen skulde gaa ind paa denne Betingelse for deres Børn¹¹¹). Alligevel hindredes saa mange Børn herved i den almindelige Skolegang, at Biskop Harboe i November 1765 fandt sig foranlediget til at indsende en Forestilling mod denne Betingelse, hvorfor Kan-

celliet skrev til Direktoriet, at »da denne Sag er af saa stor Betydenhed, saa formöder man, at derhen ses, det snarreste muligt var, at disse Uordener blive afskaffede og de deraf befrygtende skadelige Følger forebyggede.«¹¹²⁾ Kancelliet har vist været ikke lidt glad ved at kunne give St.-Germain en saadan Næse — ved at afslaa en Fordring om 8 Byggegrunde til Kaserner i København¹¹³⁾ og ved et paatale nogle Tilfælde af Tvang ved Hvervning¹¹⁴⁾ var det traadt ind i Rækken af St.-Germain's Modstandere. Til Skolespørgsmaalets Belysning udsendte Direktoriet et Circulære med Anmodning om Indsamling af statistisk Materiale.

Imidlertid var Kongens sidste Sygdom brudt ud den 25. Oktober, og mens den øvrige Styrelse kunde fortsættes uanfægtet heraf, viser Punkt 1 i Brevet til Gæhler tilfulde, hvor nødvendig Kongens personlige Støtte var for St.-Germain's Ideer og Planer, og udover de nævnte Enkeltheder ses da heller intet af Programpunkterne at være gennemført i disse sidste Maaneder. Men dette Punkt 1 viser os mere. Det er vel det klareste Udtryk fra St.-Germain's egen Haand for den Opfattelse af Enevælden, han i sin kortvarige Styretid søgte at gøre gældende i Teori og Praxis, en efter Bogstaven gennemført Enevælde, modsat det i det forløbne Aarhundrede udviklede bureaukratiske Styre, der kun opfattedes som en Hindring for Fremskridtet. At denne nye Enevælde, kendt fra Frederik 2.s Styre, under evneløse Fyrster som Frederik 5. og Christian 7. let maatte føre til, at Magten i Virkeligheden gled over til en enkelt, højtbenaaet Yndling, kunde naturligvis ligesaa lidt nu som faa Aar senere bortskræmme den, der havde Udsigt til at indtage en saadan Stilling. I to Tempi lykkedes det da Mændene af Frederik 2.s Skole, om end kun for kort Tid, at gennemføre Tanken. I det her skildrede Forspil træffes den samme ideelle Reformtrang, den samme Rastløshed og hos Folket den samme svigtende Evne til at følge med og ikke ugrundede Frygt for Vilkaarlighed som i Hovedaktionen; i Modsætning til denne sidste bærer her alt ganske anderledes Præg af Sagkundskab og af en forud lagt sikker Plan; at denne ikke gennemførtes, kan ikke lægges dens Ophavsmænd alene til Last, selvom deres Stejlhed ofte kan have tvunget

dem til Tilbagetog, de kunde have undgaaet ved en lempeligere Fremgangsmaade. At Systemet i sin Helhed ikke sejrede, skyldes vel i første Linje Tronskiftet; men selv uden dette er det lidet sandsynligt, at Militærvæsenet og de derfra kommende Tanker i et Land, hvor Civilstyret gennem lange Tider var blevet rodfæstet, under iøvrigt fredelige Forhold med eet skulde kunne faa Overtaget. Dette bekræftes ved, at St.-Germain's Stjerne allerede længe inden Kongens Sygdom var i Dalen. Da saa den nye Hersker kun fjorten Dage efter sin Tronbestigelse lod St.-Germain »gøre Springet«, stod det klart for den almindelige Bevidsthed, at det betød noget ganske andet end personlig Unaade¹¹⁵); men faa anede vist, at St.-Germain i disse Aar som en Johannes havde banet Vej for ham, der skulde komme, og som faa Aar efter med lydeligere Røst skulde forkynde den nye Lære for den undrende Menighed.

4. Reaktionen 1766. Holsteins personlige Oplevelser 1764—66.

Har man kun delvis haft Ret i den tidligere saa almindelige Tale om stærk Reaktion paa alle Omraader efter Struensees Fald, kan man derimod med fuld Ret hævde, at efter St.-Germain's Fald den 29. Januar 1766 fulgte i Hærstyrelsen en Reaktionsperiode af det reneste Vand, og kun den korte Tid, den nye Hærledelse fik til sin Raadighed, hindrede den i at sætte alt paa den gamle Fod. I det rent ydre fremtræder Forskellen tydeligt ved den Kendsgerning, at hvert af de tre Aar 1763—65 i Militærreskriptsamlingen lægger Beslag paa mellem 78 og 90 Sider, hvorimod Aaret 1766 kun optager 16; men dette behøvede endelig ikke netop at betyde Reaktion — tværtimod. Holder vi os derimod for Øje, hvilke Reformere der havde vakt særlig stærkt Anstød, vil Reaktionsbestræbelserne blive indlysende af Bestemmelser om, at Uniformerne igen skulde være røde, at de nationale Tropper igen skulde udskilles fra de hvervede — ifølge en af Arnstedt udarbejdet, allerede i Maj approberet Plan for Fodfolket — og at Kapjtajnerne igen fik en Sum til at holde deres Kompagnier for¹¹⁶).

Og endelig er Generalkrigsdirektoriet's Omdannelse til det høje Krigsraad paa de afgørende Punkter en Tilbagevenden til det gamle. Ikke blot er det betegnende, at den tidligere Overkrigssekretær, C. V. Ahlefeldt, blev Vicepræsident, men den nye Ordning førte til, at der igen oprettedes et Kommissariat, saa Kommandosager og Kommissariatssager atter helt adskiltes. Godt i Traad hermed faldt det, at man ønskede Holstein, der saa stærkt havde opponeret mod St.-Germain og Gæhler, optaget som Medlem af Kommissariatet¹¹⁷). Heraf blev der dog intet.

I de halvtredie Aar, Holstein havde siddet i Direktoriet, havde han kun i meget kort Tid arbejdet for fuld Kraft. Selvom det næppe var alvorlig ment, hvis han virkelig efter blot to Maaneders Forløb har indgivet Afskedsbegæring — om Sommeren modarbejdede Bernstorff dem, der søgte at fjerne ham fra Direktoriet —, saa opholdt han sig dog baade i Efteraaret 1764 og i Efteraaret 1765 med Permission i Lybek, og i Mellemtiden havde han, som vi saa, overladt Departementets Sager til Schmidt¹¹⁸). Det har aabenbart begge Gange været Misfornøjelsen med Stillingen, der har ført ham derved, og første Gang synes han stærkt deprimeret som Følge af den megen Modgang. Under meget skiftende Stemninger har han tilbragt Tiden sammen med sin Hustrus Familie (Johansdorff var solgt vist allerede i 1763)¹¹⁹); snart taler han om sine Tilbagefald, men snart er han som sædvanlig stærkt optaget af, hvad der omgiver ham, studerer Kolonistforholdene paa Vejen ned gennem Hertugdømmerne, interesserer sig meget for den russiske Kansler Voronzoff, der opholder sig i Lybek, omtaler Møntforhold o. s. v. Intet Under derfor, at Bernstorfferne har lidt vanskeligt ved at tro paa hans Sygdom¹²⁰).

Da han næste Aar igen var i Lybek, var han udelukkende optaget af Forhandlinger med Bernstorff og A. G. Moltke om Ændring af sin Stilling¹²¹). Trods indtrængende Henstillinger fra Bernstorff om ikke at lade det komme til Brud — paa en Tid hvor denne ikke straks kunde have et andet Embede til hans Raadighed — og trods hans egne Forsikringer om Dybden i hans Overvejelser, hvorunder baade Familiehensyn og Ulysten til at ekspatriere havde spillet en stor Rolle,

krævede han dog til en Begyndelse Schmidts Afgang som Betingelse for sin Tilbagevenden; men efter en utrolig Mængde Omsvøb, der iøvrigt giver et godt Indblik i hans Opfattelse af Stillingen i Direktoratet, endte han med at slutte sig til Bernstorffs Tanke om en fuldstændig Deling af det Embede, han og Schmidt bestred i Fællesskab¹²²). Mens hans Venner i København nu arbejdede for ham paa dette Grundlag, rejste han selv til Berlin.

Allerede Aaret i Forvejen havde Holstein hørt Rygter om, at han skulde ind i Diplomatiets igen, hvad han dog bestemt vilde have frabedt sig¹²³), og det var heller ikke, som etsteds paastaet¹²⁴), i nogensomhelst diplomatisk Sendelse, han denne Gang kom til Berlin; langt nærmere Sandheden er det vist, naar han selv tænkte i sin Rejseansøgning at anføre som Motivering, at hans Hustru havde Lyst til Karnevallerne i Berlin, og han ikke turde lade hende rejse alene, da hun maaske kunde »voir la chose d'un oeil peut-être désavantageux pour moi« — en Motivering Bernstorff dog fik ham fra¹²⁵). Men de har med andre Ord begge kedet sig i Lybek, og med sin rastløse Aand har han ganske naturligt ønsket at benytte sin paa ubestemt Tid givne Permission¹²⁶) til at udvide sin Synskreds i Frederik 2.s Hovedstad.

Og han kom ikke til at fortryde det. »Af alt, hvad jeg har gjort i mit Liv, er der intet, jeg fortryder mindre end mit Ophold her.« Han blev forestillet ved Hoffet og besøgte den store Konge paa Sanssouci, deltog i Selskabslivet og blev udmærket behandlet. Men først og fremmest søgte han at sætte sig ind i alt det nye og udmærkede, der ved Kongens Iversattes i Værk, og han erhvervede herved en Indsigt, der snart skulde blive af største Betydning for ham. Han slaar i sine Breve med Sikkerhed ned paa nogle af de betydeligste Sider af Frederik 2.s Styrelse som Fabrikvirksomheden og Indkaldelsen af fremmede, men dvæler, som naturligt var, særlig ved Finansforhold som f. Ex. Tobaksskatten og Budgetternes Størrelse. Paa alle Omraader undtagen Militærvæsenets, hvor alt forekommer ham fuldkomment, har han kritiske Bemærkninger at gøre, der i høj Grad vidner om selvstændig Opfattelse, uden at dette dog formindsker Beundringen hos ham

for »le premier des mortels«, ja, han, der fornylig saa nødig vilde expatriere, bliver Gang paa Gang ganske varm ved Tanken om al den Nytte, han kunde gøre denne Konge eller Prinsen af Prøjsen : Kronprins Frederik Wilhelm, hos hvem Holsteins kom meget¹²⁷), om han kunde naå den Lykke at komme i Tjeneste hos en af dem. Helst vilde han være »Politoljtnant«, »det vil sige, hvis man lod mig raade; uden det kunde man aldrig nogensteds i Verden være nyttig.«

Denne glade Stemning blev han delvis revet ud af ved Efterretningen om Frederik 5.s Død den 14. Januar 1766¹²⁸). De store Personalændringer, der saa ofte foregik ved Tronskifte i de Tider, var han klar over let kunde faa Betydning for ham, og i den Maaned, han endnu blev i Berlin (han rejste derfra den 19. Februar), var hans Tanker en Del optaget heraf. Han slog saaledes atter paa at blive v. Qualens Efterfølger i Altona, et Ønske der yderligere forstærkedes ved Efterretningen om, at Gähler efter Omvæltningen i Direktoratet den 29. Januar var blevet forsat til Glückstadt — det personlige Venskab havde intet lidt ved den saglige Uenighed. Ikke mindre optaget var han af de Naadestilkendegivelser, der falder af ved slige Lejligheder, og hvor mærker man ikke hans krænkede Forfængelighed, da han ikke er kommen med blandt de dekorerede. Han vilde ikke bore sig frem ad den Vej; han vilde blot gerne have Lejlighed til at udrette et eller andet betydeligt, men det blev der naturligvis aldrig noget af. Selvom han engang skulde komme i en Stilling, der kunde give Anledning dertil, blev det saamænd dog ikke til noget — han vilde til den Tid vist være aflægs og derfor ude af Stand til at udrette noget, saadan som det saa ofte gik¹²⁹).

Efter sin Hjemkomst til Danmark kævledes han igen lidt med Schmidt, men trak sig derpaa helt tilbage til sin Ejendom Rêverie ved Sorgenfri og var sysselsat med nogle Afhandlinger om Prøjsens og Würtembergs Militærvæsen¹³⁰). Den Kamp, han havde været optaget af i Direktoratet, synes at have medført en aandelig Slaphed, der foreløbig havde gjort det af med al den »Lyst til at gøre Nytte«, som ellers udmærkede ham¹³¹). Glad blev han derfor, da han ved Direktoratets Omdannelse den 11. September ikke blot fik sin

Afsked, men tillige fik hele sin Gage i Ventepenge. Han kunde nu leve i Ro, optaget af Læsning; men efter saaledes at have tilbragt en Maanedstid i landlig Lyksalighed, medens hans Kone nød Hoflivets Glæder ved den senere Gustav 3.s Bryllupsfestligheder i Helsingborg, maatte han finde sig i, at Ventepengene den 15. Oktober blev indskrænket til det halve, da han var udset til at anvendes andensteds¹³²⁾.

Den Plads, der var Tale om, var Stillingen som Statsafsending i Berlin, der blev ledig ved v. Diedes Forflyttelse til London. Holstein havde imidlertid lige saa lidt nu som et Par Aar tidligere synderlig Lyst til en saadan Stilling, og navnlig var han misfornøjet med de økonomiske Vilkaar, der tilbødes ham. Han havde allerede inden 15. Oktober udtalt til Karl af Hessen (der var blevet Chef for det høje Krigsraad) som sit Ønske at maatte beholde 1500 Rdlr. af sin Direktoriegage ved Siden af Lønnen som Statsafsending, og han havde ved samme Lejlighed slaaet paa, at Amtmandsembedet i Tønder vist nok snart blev ledigt¹³³⁾. Under disse Forhandlinger var det, det nye Krigskommissariat skulde organiseres, og da General Arnstedt afslog at tage mod Stillingen som første Deputeret, tilbød man Holstein den -- Schmidt var helt fjernet. Hvor nødig end Holstein igen vilde have med Militærvæsenet at gøre, turde han dog ikke straks afvise Tanken, da Stillingen økonomisk set blev langt fordelagtigere end Posten i Berlin. Paa den ene Side havde han Udsigt til en munter og fri Stilling i Udlandet, men med utilstrækkelige Indtægter. Paa den anden Side stod han overfor en økonomisk tilfredsstillende Plads, hvis Virksomhed vilde volde ham de ulideligste Kvaler, men som dog havde det gode ved sig, at den banede Vejen til de store Provinsstillinger, hvor man var eneraadende og med Lethed kunde komme ud af det med forholdsvis lidt¹³⁴⁾.

Længe har disse Tvivl dog ikke varet. Allerede 8 Dage efter at han havde fremsat dem klart for Bernstorff, kan han melde Gæhler, at han har solgt sit Indbo paa Rêverie, og gøre Rede for, naar Afrejsen til Berlin vil kunne finde Sted. Den 15. December udstedtes hans Berlinerinstruks, hvori intet særligt Hverv paalagdes ham, men blot almindelig Iagttagelse;

2 Dage derefter modtog han en Anvisning paa 1000 Rdlr. til Rejseudgifter¹³⁵) — da pludselig alt omstyrtedes hin skæbnesvangre Nat mellem den 18. og 19. December. Den franske Diplomat Blossets Meddelelse om, at Grevinde Holstein den paagældende Nat under en Maskerade fik Kongen til at tage Ansættelsen tilbage, for at hun kunde blive i Kongens Omgivelser, faar staa til Troende¹³⁶).

De Raadslagninger, Holstein i sin Tid førte med Bernstorff om, hvorvidt han burde ægte Frk. Buchwald eller ikke, tyder ikke paa, at hans Følelser for hende har været altfor overvældende. Og hvorsomhelst han siden omtaler sin »Petitgen«, faar man Indtryk af, at han betragter hende som et Dukkebarn, hvem det gælder om at more saa meget som muligt — hun fyldte jo kun 18 Aar i 1766. Naar dertil kommer, hvad talrige Steder i hans »Anecdotes historiques« viser, at han betragtede Ægtefolks Forbindelser udenom som en ganske naturlig Ting, man blot skulde tale saa lidt som muligt om, vil det kunne forstaas, at han ingen Hindringer har lagt i Vejen for sin Hustrus stærke Leven, f. Eks. i Berlin, hvor hun kom hjem fra et Maskebal Kl. 6 om Morgen, og hvor det varme Venskab med Kronprinsen ikke skal have været helt platonisk¹³⁷). Til Tider har Holstein vist følt det som en Befrielse, naar hun som under Prins Gustavs Bryllup var nogen Tid borte fra ham. Børn, der kunde knytte dem til hinanden, havde de endnu ikke, hvad de begge var glade for — »der er Bekymringer nok i Livet uden det«. I Efteraaret 1766 nød hun ogsaa Livet i fulde Drag. Fra en Maskerade hos Karl af Hessen kom hun hjem, da hendes morgenduelige Mand var ved at staa op, og samme Uge skulde hun til Maskerade hos Schimmelmans og muligvis ved Hoffet. Saaledes har hun sikkert fortsat og blændet Omgivelserne ved de Egenskaber, Blosset tillægger hende: Skønhed, stærkt Koketteri, Aandfuldhed og Ærgerrighed i sjælden høj Grad og har paa den Maade naaet sit Maal at blive i København, uden at hun et Øjeblik har skænket det en Tanke, at hun derved maaske ødelagde sin Mands hele Fremtid¹³⁸).

Den hemmelighedsfulde Maade, hvorpaa Bernstorff et Par Dage senere omtaler Sagen i et Brev til Holstein, tyder ogsaa

paa, at Fortællingen er rigtig. Holstein selv siger, at Berlinerpladsen og Rejsepengene blev ham frataget ved mundtlig Befaling af Kongen, vistnok saaledes at Kongen har ladet Overjægermester Gram opfordre Holstein til at bede sig fritaget for Posten, da man ellers vilde sende ham af Sted »sans rien lui accorder«, hvilket vel vil sige, at han vilde blive forvist fra Byen¹³⁹). Han fulgte Raadet og indvilligede straks i at tage mod Pladsen i Kommissariatet. Men han fik den ikke, uvist af hvilken Grund¹⁴⁰). Dær stod han. Han havde solgt sit Indbo, skaffet sig af med sin Lejlighed, lejet i Berlin og maatte nu se at gøre det alt sammen om. Dette var lettere sagt end gjort. Til alt Uheld for ham skulde ingen ringere end den holstenske Statsmand Saldern have hans Bolig her efter ham. Og Saldern var som bekendt ikke at spøge med. I et fnyssende Brev hudfletter han den stakkels Holstein, fordi Lejligheden ikke er rømmet til den aftalte Tid¹⁴¹). Og dog har dette jo været det mindste af det. Omgivet af Rænker, uden Virksomhed, med Ventepengene nedsat til det halve, medens betydelige Summer var kastet ud til ingen Nytte — i den Situation anraabte han Bernstorff om at arbejde for ham i Konseillet. Men Bernstorff kunde intet gøre: Hvad Pladserne i Kommissariatet angik, var det noget, Konseillet ikke gav sig af med, og iøvrigt vilde han ikke udsætte sig for et Nederlag til som det, han havde lidt ved, at Udnævnelsen til Berlin var blevet omstødt. Herefter var der da intet andet for Holstein at gøre end at henvende sig til Karl af Hessen som Chef for Krigsraadet for at opnaa den lovede Plads eller Erstatning, men forgæves. En Gentagelse i meget skarp Form blev ligesaa resultatløs, saa han i Begyndelsen af det ny Aar endog vovede en allerunderdanigst Promemoria til Kongen¹⁴²).

Saa endelig Maanedsdagen efter Ansættelsen i Berlin, den 15. Januar 1767, døde Amtmanden i Tønder, F. V. Holstein. Gæhler opfordrede ham til at søge Pladsen, og hans Beslutning var hurtig fattet. Ikke saaledes at forstaa, skriver han til Gæhler, at han uden Betænkeligheder gik ind til at begrave sig i den tørre Sand »pareilles à celles de l'Arabie«; men betragtet som Trin paa Embædsstigen og som økonomisk Sikkerhed for ham og hans Enke var det langt at foretrække for

Stillingen som 10de Medlem i Kommissariatet; naar han tilbragte ni Maaneder om Aaret dær, kunde han tilbringe tre i Hovedstaden, og som sagt, det behøvede jo ikke at være for Tid og Evighed, han udelukkede sig fra mere glimrende Stillingen. Han havde da straks grebet til, og havde han blot ventet den mindste Smule, havde det været for sent. Umiddelbart efter ham styrtede Ansøgerne ind¹⁴³).

Hvor menneskeligt er det ikke, at han, der Maaneder i Forvejen havde set hen til denne Plads som attraaværdig, i det afgørende Øjeblik fik Betæneligheder ved at skulle begravnes i Sandet. Naar han allerede Dagen efter Ansættelsen betragtede Stillingen kun som et Trin paa Embedsstigen, var der vist mere oprigtigt i denne Ærgerrighed end i alle hans tidligere udtalte Ønsker om at gøre Nytte netop i en saadan Provinsplads. Trods alle hans tidligere Udtalelser om det modsatte havde Hof- og Hovedstadslivet dog noget tillokkende for ham, om end Ønsket om et tre Maaneders Vinterophold i København ikke egentlig var hans, men — Kongens¹⁴⁴). Denne har efter det passerede ikke kunnet modsætte sig hans Ansættelse, men har altsaa ikke ment at kunne undvære Grevinden ved Vinterfesterne. Og hun er sikkert med større Sindsro gaaet ind paa at rejse til Tønder end en Maaned tidligere til Berlin. Hun havde nemlig faaet hele Hoffet imod sig, og Dronningen skal demonstrativt have tilkendegivet hende sit Mishag¹⁴⁵).

Endnu havde Holstein ved Fastsættelsen af Embedets Indtægter og Myndighed nogen Modstand at overvinde, efter hans egen Mening fra Dillew Reventlow, der selv havde ønsket Embedet som Sinecure. Den faste Gage, 1000 Rdlr., blev som forhen, men Leveringen af Tørv o. a. blev noget nedsat, og Kongen forbeholdt sig selv Udnævnelsen af Lensfogederne i Marskherrederne. Forgængerens særlige Tilladelse til at bo i Slesvig By bortfaldt¹⁴⁶). Den 3. Februar udstedtes hans Bestalling, og Holstein gik ind til sine lykkeligste Aar.

IV.

TØNDER AMT 1767—70.

Hvor langt bedre havde det ikke stemt med Tønder Amts Naturforhold, om Holstein som Udtryk for det kulturfjerne ved Egnen havde brugt den almindelig anvendte Betegnelse forsumpe fremfor at tale om at blive begravet i Sandet. De udstrakte Marsklunde imod Vest bestod for største Delen af de frugtbare inddigede Koge, og selv paa de aabne Strækninger i Marskherrederne var det den af Tidevandet efterladte Klæg og ikke Sand, der gav Egnen dens Præg. Inde i Landet, i de højere liggende Gestherreder, vekslede frugtbare Pletter med Hedeegne og Moser. Skov kendtes ikke; Herregaards-parker fandtes af og til ved de talrige Vandløb, der gennemstrømmede Landet og anvendtes til Driften af Kogene, der ofte laa betydeligt under Havoverfladen. Ved Sluseværker var Aaerne da bragt i Forbindelse med Havet¹).

Andre Erhverv end Landbrug var yderst sjældne. Paa Øerne Amrum, Sild og Føhr, af hvilken sidste dog kun den østlige Del hørte til Amtet, levede man væsentlig af Fiskeri og Søfart; men af de tidligere højt ansete Saltkogerier ved Galmsbøl var dengang kun usle Rester tilbage, ødelagt som Stedet stadig var blevet af Oversvømmelser²). Og saa var der lidt Byerhverv — hvorom mere senere — i den eneste By af nogen Betydning.

Tønder By, der i tidligere Tider havde været en Kystby, men nu laa en Milsvej borte fra Havet, havde omtrent 2500 Indbyggere. Vidaaen løb igennem den; hvor denne Aa i den sydvestlige Ende af Byen udvidede sig til en Sø, havde det gamle Tønder Slot ligget. Tilbage heraf var kun Port-

huset, der benyttedes som Amtsfængsel; men i den tilliggende Park rejste sig nu med Rentekamrets Billigelse og efter Tegninger af Jardin en Amtmandsbolig, bekostet af den nye Amtmand Holstein selv. Vel fik han ikke Staten til at overtage dette Hus; men til Gengæld overlod den ham og fremtidige Ejere Slotsplads og Park mod en ringe aarlig Afgift³⁾. Her flyttede da Holstein og Hustru ind engang i Somren 1768 og nød de rigelige Amtmandsindtægter, efter Holsteins Mening de relativt set rigeligste i hele Danmark⁴⁾, og herfra styrede han med Liv og Lyst sit Amt.

Den forholdsvis store Selvstændighed, han nu havde opnaaet, hidrog naturligtvis stærkt til at fremme og vedligeholde den Virksomhedstrang, han atter og atter — ikke mindst i Begyndelsen — lagde for Dagen i sine Breve fra disse Aar. Han vilde ikke, som han har udtrykt det, være som de Mini- stre, der før deres Tiltrædelse har en Reformplan fiks og færdig, men efter Tiltrædelsen lader alt gaa i den gamle Gænge og kun tænker paa deres eget Bedste⁵⁾. Han nøjedes da heller ikke med at administrere; hver Gang en foreliggende Sag var egnet dertil, saa han den straks som Led i den bestaaende almindelige Tilstand og tog Anledning deraf til at søge Forbedringer gennemført paa det paagældende Omraade.

Helt uafhængig var han jo imidlertid ikke. For det første var der Kollegierne i København. Herfra fik han den varmeste Støtte overalt, hvor hans Planer ikke kostede Penge; men da de fleste Reformer er dyre, fik denne Støtte væsentlig den Betydning, at den holdt den hellige Ild vedlige hos ham. I saa Henseende maa særlig nævnes det tyske Kancellis Chef, Bernstorff, og for denne Tids Vedkommende maaske endnu mere Chr. Ludv. Stemann, indtil Udgangen af 1768 Sekretær i tyske Kancelli og fra Begyndelsen af samme Aar Medlem af Landvæsenskollegiet, hvor han Aaret efter fik Slesvig som sit særlige Departement. Det var i disse Aar, Holstein og han førte det tidligere omtalte Brevskifte, der viser os den senere ivrige Tilhænger af Guldberg som den moderne Mand, der under Modstand fra oven slutter sig fuldt ud til den ny Tids

Tanker, og hvis Samarbejde med Holstein derfor blev til største Glæde for dem begge^{5a)}.

For det andet var der Gottorp Overret, der foruden at være Hertugdømmets Overdomstol tillige var dets øverste Administrationsmyndighed, et Mellemlid mellem Amtmændene og Kollegierne i København. Denne Institution laa Holstein næsten altid i Strid med, og den lagde ham adskillige Hindringer i Vejen, om end Fejlen langt fra altid var paa Overrettens Side. Men i det hele lader det dog til, at han har taget sig dens Modstand lettere, end man efter hans Fortid kunde have ventet det. »Frygten for at give dem [Amtmændene] for megen Myndighed har i den Grad betaget dem [Overretsmedlemmerne], at Kongens Tjeneste ikke kan undgaa ved Lejlighed at bære Præg deraf . . . Jeg for mit Vedkommende ler snarere deraf, end jeg bliver ked af det. Jeg gaar min Gang og udtaler frejdigt de Principer, hvorefter jeg handler, og viser samtidig Virkningen for Publikum og Kongens Tjeneste af de modsatte Principer«⁶⁾. Retten naaede foreløbig ikke, hvad han paastod dens Optræden plejede at medføre, at svække hans Iver og Interesse for Sagerne. Med Bistand af sine underordnede Embedsmænd, Herredsfogeder, Landfogeder, Lensfogeder o. a., hvem han gav mere at bestille i 14 Dage, end de havde haft i de sidste 30 Aar, og med kyndig Hjælp af en Sekretær, der var de tre Sprog Dansk, Tysk og Frisisk mægtig, satte han sig ind i Sagerne og tog sig »très fort personnellement« af dem⁷⁾.

Det er ovenfor (S. 32 og 63) vist, at Holstein fuldt ud delte sin Tids humane Opfattelse af de styrendes Pligter overfor de smaa i Samfundet, og i sin nye Stilling gjorde han den til et af de ledende Principer i sin Styrelse, ikke mindst paa saadanne Omraader, der som Rets-, Skole- og Fattigvæsen særlig var betroet til det offentliges Omsorg.

1. Retsvæsen.

Paa den Tid var Domstolenes Ordning højst forskellig i de forskellige Egne af Sønderjylland, ja selv indenfor det en-

kelte Amt kunde vidt forskellige Sædvaner og Bestemmelser være gældende. Saaledes i Tønder Amt. I de fem Gestherreder var Herredsfogeden Enedommer i civile Sager, mens der i visse Misgerningssager fandtes otte Meddommere, Sandemænd eller Ransnævninger. I de to Marskherreder og paa Øerne Førh og Sild bestod Domstolene derimod af tolv Raadmænd, der valgtes af Amtmanden. Og som en Sjældenhed, der kun fandtes to andre Steder i Hertugdømmerne (nemlig paa Femern og i Eiderstedt), fandtes for disse fire Jurisdiktioner en Melleminstans, inden Sagerne naaede Gottorp Overret, nemlig den saakaldte Treherredsret (Dreihardergericht), der paa denne Tid samledes en Gang om Aaret i Tønder og bestod af to Raadmænd fra hver af de fire Jurisdiktioner, dog saaledes, at i hver enkelt Sag udtraadte de to, fra hvis Jurisdiktion Sagen var appelleret, saa at Retten altid kom til at bestaa af seks Dommere⁸⁾.

Holstein nøjedes ikke med at skaffe sig Kendskab til disse Rettens snørklede Gange, men ved jævnlig at indtage Forsædet i Retterne — noget nyt, der vakte megen Fortrydelse i de paagældende Kredse, men som man fik finde sig i⁹⁾ — lærte han deres hele Virkemaade og ikke mindst deres Brøst til Bunds at kende. Ikke blot ankede han stærkt over den Langsomhed, hvormed Domstole i Almindelighed og disse Domstole maaske i Særdeleshed arbejdede; men nok saa kraftigt udtalte han sig mod den urimelige Proceslyst, der fandtes hos Befolkningen. Den Forligsvirksomhed, Amtmanden udfoldede, hjalp efter hans Mening ikke stort¹⁰⁾, saa længe han ikke havde Ret til endelig Paakendelse i Sager af ringe Omfang. Han havde efter Befolkningens Mening ikke engang Ret til at afgøre, hvorledes hans egne Ordre skulde forstaas, om der opstod Uenighed blandt Folk derom.

Saa vel Processernes Langsommelighed som deres Antal næredes og plejedes imidlertid af Advokaterne, som Hertugdømmet havde ualmindelig mange af¹¹⁾, og som Holstein udtalte sig ualmindelig skarpt imod, disse Advokater, der paa den skaanselsløseste Maade trak Sagerne i Langdrag og derved øgede deres egne Indtægter paa Befolkningens Bekostning. Holstein har givet oprørende Eksempler paa, hvorledes Folk franarredes

deres Penge, og paa den Lemfældighed, hvormed man fra Øvrighedens Side gik frem mod Synderne. Disse Forhold i Forbindelse med, at man selv i smaa Sager kunde appellere fra Underretterne, førte meget let til, at Procesomkostningerne oversteg de Beløb, Sagen drejede sig om, og det blev derfor oftest Fattigfolk, det gik ud over, naar de under Trusel om Proces maatte give efter i Tvistigheder med en bedre stillet Modpart¹²⁾.

At det har været synderlig værre her paa dette Tidspunkt end andensteds og til andre Tider, er der vel næppe Grund til at antage, men det afgørende er, at der her i dette Øjeblik var en Mand, der havde et skarpt Blik for Svaghederne og brændte af Iver efter at rydde dem af Vejen.

Allerede i sit første Embedsaar greb Holstein med Begærlighed en Lejlighed. Den 23. November 1767 var der udkommet en Forordning¹³⁾, gældende alle de sønderjyske Domstole, der kun sammentraadte een Gang aarlig (derunder altsaa Treherredsretten). Den bemyndigede Amtmanden til, naar de indstævnte fremsatte Begæring derom, at sammenkalde vedkommende Domstol til særlige Samlinger, hvilket ved Treherredsretten skulde gøres lettere ved, at Retten i saadanne Samlinger kun skulde bestaa af tre i Stedet for af seks Medlemmer. Med denne Forordning som Udgangspunkt fik Holstein Aaret efter udvirket, at de langsomt arbejdende tolv Mands Domstole i Marskherrederne i Fremtiden kunde nøjes med seks Medlemmer, for at de saa meget hyppigere kunde træde sammen¹⁴⁾.

Medens dette gik ganske glat, skulde samtidig en anden Sag sætte manges Sind ganske anderledes i Bevægelse. I Burkal Sogn havde Amtmanden paabudt en Vejs Istandsættelse paa Bøndernes Bekostning. Men nu opstod der Strid mellem Storbønderne og Smaabønderne om, hvorvidt Omkostningerne skulde fordeles lige mellem dem alle, eller om der skulde betales efter Ejendommenes Størrelse (»efter Arne eller efter Plove«). Holstein gjorde Skridt til at udjævne Striden, men saa vilde Storbønderne bringe Sagen for Retten, hvad Holstein forbød dem. De indgav da Klage over ham, og Forbudet kom saaledes til Behandling ved Gottorp Overret¹⁵⁾.

Under Indtrykket af saadanne Hindringer indsendte Holstein til Rentekamret nogle Regnskaber, der tydelig viste Procesomkostningernes stærke Stigning, og fremsatte ved den Lejlighed Krav om Forholdsregler til at hindre, at Retssagerne fremdeles trak ud i det uendelige. Som Svar herpaa meddeltes det ham, at de bestaaende Bestemmelser, særlig et Cirkulære af 4. September 1767¹⁶⁾, tilstrækkeligt kunde hindre Sagernes Forhaling, og han fik Anvisning paa kraftig at anvende nævnte Cirkulære. Dette indeholdt imidlertid kun Bestemmelser om Dommerens Ret til at træde op mod de Sagførere, der forhalede Sagerne, og om Amtmandens Ret til at lade sig Beretning meddele om Kriminalsagerne hver fjerde Uge. Bernstorff udtalte til Holstein, at naar de meget udførlige Bestemmelser dær ikke var tilstrækkelige til at hindre Forhaling, maatte Fejlen ligge hos Kriminaldommerne selv. Men deraf drog han den Slutning, at der intet yderligere var at gøre, i Stedet for den, at Domstolene trængte til en Omordning. Holstein udformede da til at begynde med et Forslag, hvorefter Appel skulde afskaffes i Smaasager, ja Sager indtil 10 Dalers Værdi paakendes af Amtmanden uden Adgang til Appel — i Lighed med, hvad der efter Holsteins Sigende fandt Sted i flere af de andre Amter¹⁷⁾.

Noget Svar fra Bernstorff herpaa foreligger ikke; kun Stemann udtaler sin Tilslutning til Holstein; men hans Tilføjelse af, at hans Planer ikke gaar igennem, »wo nicht B[ernstorff] solchen schlechterdings durchzusetzen sich vornimmt«, taler tilstrækkelig tydeligt om Bernstorffs Lunkenhed i denne Sag. Dog mener Stemann (som ofte ellers), at naar Holstein blot faar Lov at virke længe nok, vil han sikkert ogsaa paa dette Omraade naa at faa udrettet noget godt¹⁸⁾.

Disse sidste Ord kan have givet Holstein Mod til at møde frem igen næste Aar med samme Sag, dog kun i et privat Brev til Bernstorff¹⁹⁾. Foruden Bestemmelser af lignende Indhold som Aaret i Forvejen om Appelordningen foreslog han her en Omdannelse af Domstolene, saaledes at Amtmanden, der hidtil, naar han var tilstede, dog ikke voterede med, sammen med Gestherredernes Herredsfoeder skulde være Dom-

stol for disse Herreder, og Amtmanden og Lensfogederne for Marskherrederne, hvor der ikke var een Herredsfoged, men flere Lensfogeder. Disse Domstole skulde træde sammen fire Dage i hvert Kvartal, og Treherredsretten skulde ophæves. — Man kan ikke undres over, at Bernstorff stillede sig afvisende overfor saadanne Forslag, der ved at gøre Amtmanden til dømmende Myndighed vilde kuldkaste hele Retsudviklingen, og det endda kun til Bedste for et enkelt Amt. Man mindes uvilkaarlig hans ovenomtalte Tvivl om Holsteins juridiske Indsigt (S. 36). Men saare betegnende er Forslagene for denne, hvad Omtalen af hans øvrige Virksomhed som Amtmand formentlig vil bekræfte. De viser en Tillid til Embedsmændenes for de brede Lag saliggørende Arbejde i Modsætning til Overklassens (i dette Tilfælde Advokaters og Meddommeres) selviske Bestræbelser og deraf følgende Hensynsløshed overfor de daarligt stillede; desuden mærker man den Overfladiskhed, Holstein delte med saa mange i sin Samtid, naar han da ikke befandt sig paa sit faglige, kame-ralistiske Omraade.

Alt, hvad han derfor trods stadig fortsatte Bestræbelser²⁰⁾ opnaaede, var en Resplution af 16. Marts 1769, der bestemte, at de ovenomtalte Vejsager ikke kunde indbringes for de almindelige Domstole, men at Besværinger over Amtmandens Afgørelser skulde indsendes til Gottorp Overret, i Sandhed et magert Resultat!

I hans Administration kan paavises adskillige Eksempler paa den Iver, han viste i Tjenesten og ikke var bange for at rose sig af. Ikke mindst gjaldt dette overfor de oktroyerede Koge, hvor han egentlig intet havde at sige. De havde nemlig ifølge deres Oktroy en Slags Immunitet i Lighed med den, der endnu fandtes paa en Del af de adelige Godser, idet Hovedparthaverne selv valgte deres Inspektør og Dommerc, der med Undtagelse af en enkelt Kogs ikke stod under Amtmanden. Nu var der imidlertid i en saadan Kog begaaet nogle Misligheder, som Holstein i sin Iver gerne vilde fjerne, og skønt han altsaa ikke som Amtmand kunde blande sig i det, lykkedes det ham dog ved at faa nedsat en Kommission, hvor han selv var Hovedmanden, at faa Tingene undersøgt

og ordnet. Det viste sig, at det hele blot var nogle som Følge af Inspektørens, Dige greve Feddersens Affældighed fremkomne Uordener, der let lod sig ordne, og man fik Feddersen til at trække sig tilbage²¹). Men Holstein naaede ikke, hvad han vist havde haabet, at faa lovfæstet nogen Indflydelse for Amtmanden i Kogenes Anliggender.

2. Skolevæsen.

Lidt større Held end paa Retsvæsenets Omraade havde Holstein paa Skolevæsenets. Medens der for Holstens Vedkommende eksisterede en almindelig Skoleforordning (af 1747), fandtes en saadan ikke for Slesvig, og i Mangel heraf maa man for at gøre sig en Ide om Tilstandene nøjes med at slutte fra de Paabud og Forbud, der Tid efter anden fremkom for at raade Bød paa de værste Brøst, særlig et Reskript af 16. Marts 1761 og nogle nedenfor behandlede Forslag af Holstein og Bilagene dertil²²). Heraf fremgaar, at der paa den Tid foruden Sogneskolerne, hvor Degnen var Lærer, vel fandtes nogle Biskoler rundt om i Landsbyerne, men at disses Lærere var saa slet aflagte, at man maatte søge dem fra de laveste Lag i Samfundet, blandt Folk, der ikke duede til andet, Tiggere o. s. v. De kunde paa Forlangende faa Brev som Biskolelærere og blev saa for en Vinter antaget som Skoletjenestekarl i en Landsby, fik en rent minimal Løn og bespistes efter Tur af Forældrene. Om Sommeren anvendtes en saadan Lærer af Landsbyen som Daglejer. Skolelokaler var saa godt som ukendte; Lærerens usle Opholds- og Soverum brugtes som oftest som Skolestue²³). De smaa Krav, der stilledes til Lærerens Kundskaber og Færdigheder i Læsning, Skrivning, Regning og »die Ordnung des Heils« efter Katekismus, fyldestgjordes slet ikke — i Tønder Amt havde ved denne Tid kun 4 af o. 100 Biskolelærere været prøvet forud af Provsten. Men saa meget større pædagogiske Krav maa der aabenbart have været stillet til dem, naar en Mand som Generalsuperintendent Adam Struensee kan mene, at er Klasseværelset blot stort nok, kan Læreren godt undervise 100 Børn samtidig, og at tage en Hjælpelærer, naar der kun er 60, er ligefrem over-

flødigt. Degnen ved Sogneskolen havde det ganske anderledes behageligt i sin lune lille Bolig, nogenlunde sikret som han var mod Afsættelse, og med en fast, om end beskeden Indtægt. Men for at forøge denne ved andet Arbejde overlod han rigtignok undertiden Undervisningen til en anden, og de skolesøgende var da ikke meget bedre fjerne dær. Kun i Haderslev Amt synes Forholdene i det hele at have været noget bedre.

Naar Skolesagen nu toges op netop i Tønder Amt, skyldtes det ikke blot Holsteins rastløse Energi, men ogsaa at Amtet dengang havde en for Lærergerning ualmindelig ivrig Provst, Baltaser Petersen, der i sit Hjem en Tid havde ledet en højere Undervisningsanstalt, hvis Elever direkte derfra tog teologisk Embedseksamen i København, og som senere ligeledes i sit Hjem uddannede en Mængde Folkeskolelærere. Seminariet i Tønder naaede han først at faa oprettet kort før sin Død (1787), skønt det allerede paa den her omhandlede Tid savnedes saa stærkt, at det blev udtalt, at alle Reformforsøg var forgæves, saa længe man ikke havde faaet et Seminarium. Naar der trods denne hans Iver fandtes saa forfærdende mange ueksaminerede Lærere i Amtet, beroede det maaske paa den ham almindelig tillagte Skarphed og Haardhed, der skræmmede Eksaminander bort, og som maaske ogsaa gjorde, at de ikke vilde have bestaaet Prøven; han paastod i hvert Fald selv, at hvis de paa Stedet skulde eksamineres, vilde to Trediedele falde igennem, uden at han havde andre at sætte i Stedet. Naar Gottorp Overkonsistorium derimod betragtede hans høje Alder (66 Aar i 1769) som Aarsag til disse Mangler, maatte Holstein protestere; Petersen var »vigoureux und lebhaft genug«, hvad der iøvrigt bestyrkes ved, at han blev paa sin Post i omtrent 20 Aar endnu³⁴). Men hans her begaaede Fejl maatte Holstein imidlertid se at faa rettet.

Da allerede Reskriptet af 16. Marts 1761 havde fastsat saa vigtige Bestemmelser som Forbud mod Omvandrermaaltiderne (mensa ambulatoria) og mod, at Degnene overlod Undervisningen til andre, samt Paabud om Prøve for Biskolelærerne og om Provstens Medvirken ved deres Ansættelse og Afsked —

kom Holsteins Arbejde væsentlig til at gaa ud paa at omgive disse principielle Bestemmelser med saadanne praktiske, at de kunde føres ud i Livet, hvad der aldeles ikke var lykkedes i de mellemliggende Aar trods hans Forgængers, efter Holsteins Mening rigtignok ganske forfejlede Bestræbelser derfor.

I en Forestilling af 31. Oktober 1769 fremsatte Holstein da en Række Forslag af saavel pædagogisk som økonomisk Natur. I pædagogisk Henseende gjaldt det om at faa gennemført den forordnede Prøve og det paa en saadan Maade, at den fik nogen Betydning. Holstein gøs ikke tilbage for at foreslaa et saa voldsomt Middel som øjeblikkelig Afsked af alle ueksaminerede Lærere, et Forslag der ganske lignede ham, men som i Betragtning af det store Antal af saadanne Lærere vilde faa den frygteligste Virkning. Endvidere foreslog han, at Lærerne skulde eksamineres af Amtets Konsistorium, — der foruden af Provsten bestod af Amtmanden og nogle af Amtets Præster — ikke som hidtil af Provsten alene, en Bestemmelse han havde fra den holstenske Forordning af 1747, og som vel kunde siges at skaffe noget større Garanti end Enkeltmands Eksamination. Medens Gottorp Overkonsistorium opfattede dette Forslag som fremkommet af Hensyn til Provstens høje Alder og derfor opstillede særlige Regler for saadanne Tilfælde, udtalte Holstein selv, at Hensigten blot var at hindre, at Konsistoriet skulde føle sig tilsidesat; hans Mening har dog først og fremmest vist været at opnaa selv at faa med Prøven at gøre, ligesom Overkonsistoriets Modstand kan have været dikteret af Ønsket om at holde sig den urolige Amtmand fra Livet.

De økonomiske Forhold foreslog han forbedrede, ved at Biskolernes Antal reguleredes, saa at der netop blev et passende Antal og ikke som hidtil et tilfældigt, afhængigt bl. a. af sultne Dagdriveres Mængde; ved at Biskolelærerne fik Udsigt til at rykke op i Degnekaldene, og ved Ordning af Lønninger og Skolepenge. Lærerens samlede Løn maatte være mindst 40 Rdlr. aarlig paa Fastlandet og 60 paa Øerne. Skolepengene, der til Gavn for Undervisningen skulde opkræves af Jurater og Forstandere²⁴⁾, ikke af Læreren selv, og som var 1—2 Skilling lybsk ugentlig for hvert Barn, burde

fastsættes nøjagtigt, hvad han dog ikke selv fik gjort i sine Forslag. Fattiggassen skulde afholde denne Udgift for de helt ubemidlede, medens paa den anden Side de, der holdt Privatlærere (f. Eks. Godsejerne), ikke af den Grund skulde fritages for de almindelige Skolepenge. Dette vilde dog næppe slaa til baade til Lærerens Løn og til Lokalers Tilvejebringelse og Vedligeholdelse. Resten skulde da skaffes til Veje dels af Kirkemidlernes Overskud, Midler der efter Holsteins Mening ikke kunde anvendes til noget nyttigere²⁵⁾, dels ved en Ligning paa Sognets Beboere efter deres Evne. Som et for Holstein betegnende Træk kan det anføres, at han foreslog, at de Forældre, der uden Grund lod deres Børn forsømme Skolen, skulde betale dobbelte Skolepenge.

Stemann kunde allerede 28. November give ham Ret i, at det var umenneskeligt, at Hyrderne mange Steder havde det bedre end Lærerne. Iøvrigt gjaldt det efter hans Mening først og fremmest om at faa oprettet et Seminarium, og det arbejdedes der netop paa. Da han havde lært Holsteins Forslag at kende i Enkeltheder, udtalte han sine sædvanlige Lovprisninger og beklagede kun, at det ikke var umiddelbart indlysende, af hvor stor Betydning et ordentligt Skolevæsen er²⁶⁾.

Mest Glæde af denne Sag fik Holstein vistnok derved, at Kancelliet indledede den Anordning, Holsteins Forestilling havde til Følge, med en ordentlig »Næse« til Gottorp Overkonsistorium:

»Obwohl Wir billig hätten erwarten können, dass die zur allgemeinen Verbesserung des Schulwesens in Unserm Herzogthum Schleswig, nach gewissen Grundsätzen in den Jahren 1760 und 61 abgegebenen landesherrlichen Befehle und Verfügungen überall wären befolget und zur Vollziehung gebracht worden, so zeigt sich dennoch aus dem vor kurtzer Zeit eingekommenen . . . Uns vorgetragenen Berichte Unsers Kammerherrn und Amtmanns, Grafen von Holstein, in Ansehung der Probstei Tondern, zu Unserm nicht geringen Befremden, gerade das Gegentheil.«

Men til Trods herfor følger Kancelliet i et og alt Overkonsistoriet i dets Opfattelse, som den fremtræder i en Betænkning til Holsteins Forestilling — saaledes straks efter Indledningen ved at tillægge Provst Petersen og hans høje Alder

Hovedskylden, hvad Holstein som paavist havde protesteret imod.

Overkonsistoriet var alt andet end ivrigt efter Forandringer, men fandt i Grunden, at Tilstandene vilde være meget gode, naar man blot overholdt de gældende Bestemmelser; om det saa var mensa ambulatoria, forsvaredes det med, at saadanne omvankende Lærere dog altid var bedre end slet ingen. Var Tingene derfor ikke, som de burde være, maatte det bero paa Forsømmelighed fra Embedsmændenes Side.

Anordningens Hovedhensigt var derfor ogsaa at indskærpe de allerede gældende Bestemmelser, i Særdeleshed den om Biskolelærernes Eksamen; der blev saaledes givet de ueksaminerede blandt dem et Aars Frist, inden de skulde lade sig eksaminere, en efter Forholdene passende Ændring af Holsteins drakoniske Forslag. De nye Bestemmelser, der blev givet for Amtet, fastslog nøjagtige Regler for Skolepengenes Størrelse og krævede, at hvad der udover Skolepengene behøvedes til Lønning af de allerede bestaaende Biskolers Lærere, skulde fordeles paa Skoledistriktets Indbyggere uden Hensyn til, om disse havde Børn, der søgte den offentlige Skole, eller ikke. Efter hvilke Regler denne Fordeling skulde foregaa, foreligger der dog intet om.

Et Par Bestemmelser om, at dygtige Biskolelærere skulde have fortrinsvis Adgang til Degnekaldene, og at Skolelærerne ikke selv maatte have med Opkrævningen af Skolepengene at gøre (det eneste Punkt hvor Kancelliet vovede sig videre end Overkonsistoriet, der havde stillet sig tvivlende), har i denne Sammenhæng væsentlig Interesse ved, at de skulde gælde hele Hertugdømmet, en Triumf, omend en meget beskedent, for Holstein.

Men det var ikke blot i de Punkter, der blev gennemført, man rettede sig efter Overkonsistoriet. I et Brev til Holstein, hvori Bernstorff gennemgaar alle de Punkter, der ikke blev til noget, begrundet han Afslagene med næsten de samme Ord, som Overkonsistoriet anvender i sin Betænkning. Af størst Betydning var de økonomiske Vanskeligheder. Angaaende Antallet af nye Kald og nye Skolebygninger havde Hol-

stein holdt sig til et aldrig gennemført Forslag af 1762. Det var ikke blevet til noget — siger Bernstorff — dels fordi der havde været Uenighed om Udførelsen, dels fordi de »unumgänglich erforderliche gewisse Fonds nicht ausfindig gemacht werden können«. Statskassen kunde ikke hjælpe: »Auch noch jetzt wird die Königliche Cassa einen Vorschub zu dieser Anstalt, wie sehr ich es auch zum Soulagement der Unterthanen wünschte, ebenwenig übernehmen.« Holstein havde forudset dette; men hans Forslag om at oprette og drive Biskoler for Kirkemidlerne og yderligere Ligningsbidrag fra Sognebeboerne kunde man ikke gaa ind paa af Hensyn til Kirkens Tarv, og fordi Pengene kun vilde komme et enkelt Skoledistrikt og ikke hele Sognet til gode, og Ligning paa vedkommende Skoledistrikts Indbyggere alene vilde blive for tung en Byrde.

Altsaa blev Sagen opgivet, og paa samme Maade gik det en hel Række mindre betydningsfulde Forslag, om skriftlige Lærerinstrukser, om det gejstlige Tilsyn o. s. v. Skærpede Bestemmelser mod vilkaarlig Oprettelse og Nedlæggelse af Biskoler ansaas for overflødige, skønt Holstein kunde paavise, at Forslagene grundede sig paa bestemt forefaldne Tilfælde.

Alt dette meddelte Bernstorff altsaa Holstein med Overkonsistoriets Ord, og var end adskillige af Holsteins Forslag praktisk uigennemførlige (som det om dobbelte Skolepenge for forsømmelige Forældre), bliver der nok tilbage, der viser, at det her som ogsaa andre Steder har skortet Bernstorff paa Handlekraft og Initiativ. Lad være, at det trods Enevældens Handlefrihed dengang var uopnaeligt at faa Kirkemidler anvendt til Sognets Biskoler; en kraftig Regering havde dog næppe behøvet at opgive Sognefællesskabet paa Skolevæsenets Omraade ved at opfatte hver Biskoles Omraade som et økonomisk selvstændigt Hele, hvad der jo skete ved, at man ikke turde paaligne Sognebeboerne nye Skolebidrag til andre Skoler i Sognet end deres eget Distrikts. En almindelig Frygt for at ændre det bestaaende gaar igennem hele Skrivelsen, og Bernstorff nøjedes da med indenfor de givne Rammer at faa rettet nogle Mangler hist og her, hvor det lod sig gøre uden større Bekostning — og saa for Resten med fromme Ønsker og varme Opmuntringer til den energiske Amtmand.

Denne svarede i en Skrivelse af 25. Juni 1770, der dog ikke er af større Interesse. Han indrømmede, det var vanskeligt at finde dygtige Lærere, »weil es nothwendig, dass sie, eben wie die Prediger, der deutschen so wohl als der dänischen Sprache kündig seyn mussten«. Dette synes at være det eneste Vidnesbyrd om Holsteins Kendskab til den standende Strid om Kirke- og Skolesproget i Slesvig²⁷). Til Lærere foretrak han Studenter, der vilde begynde deres Løbebane her, fremfor Bønder, der tillige vilde drive Agerbrug. Tilsidst lovede han at ville rette sig efter et af Bernstorff givet Raad, der gik ud paa, at Holstein og Provsten skulde gennemgaa Amtet sognevis og undersøge i alle Enkelthederne Stedets og Indbyggernes Forhold og da — som af Overkonsistoriet foreslaaet — søge ad Frivillighedens Vej at formaa de velstillede Indbyggere til at give, hvad det lokale Skolevæsen trængte til, »durch gütliche und vernünftige Vorstellungen (wobei aber, wenn nicht Unvermögen, sondern offenbarer Eigensinn und Widerspenstigkeit sich äussern mögten, auch die Amts-Autoritet zu gebrauchen und allenfalls die nötige Unterstützung aus den Departements zu requiriren wäre)«. Var dette først lykkedes i eet eller et Par Sogne, vilde Eksemplets Magt sikkert virke til Forbedring i hele Amtet. En saadan Opfordring til at tvinge velstillede Folk frem ad Frivillighedens Vej var det Holstein en Glæde at efterkomme.

Den 31. August kan han meddele Bernstorff, at han sammen med Provst Petersen har fattet en Plan til Arbejdet²⁸), og at de har udvalgt et bestemt Herred at begynde med. Og Arbejdet lykkedes for saa vidt, som de fik ordnet Forholdene i Byen Stadum i Leck Sogn, som var et af dem, der hidtil havde haft omvankende Lærer. Det var nu blevet fastslaaet, at Indbyggerne skulde sørge for et ordentligt Skolehus med tilliggende Jord, at de skulde levere en vis Mængde Hø og Brændsel og yderligere give et saa stort Bidrag, at Læreren Løn kunde forhøjes med 10 Rdlr. Naar det var lykkedes at faa dette virkelige Fremskridt gennemført, beroede det paa, at Godsejeren til Fresenhagen havde paataget sig at give $\frac{2}{3}$ af den fornødne Sum. Holstein indsendte denne Plan til Kan-

celliet med et Andragende om, at samtlige Skoler i Amtet ved allerhøjeste Befaling maatte blive sat paa samme Fod. Han har aabenbart fundet, at det var for langsom en Vej at nøjes med at lade Eksemplet virke. Kancelliet henholdt sig imidlertid til Bernstorffs Skrivelse, gentog den næsten fra Ord til andet, saa at dets Indgriben kun kunde ventes, naar Amtmanden hverken med det gode eller onde kunde komme nogen Vegne. Endnu (d: 19. Januar 1771)²⁹⁾ levede altsaa Bernstorffs Aand i Tyske Kancelli.

Det godt begyndte Arbejde blev dermed standset og det for lange Tider. Hvor lidt der udrettedes paa dette Omraade i de følgende 25 Aar, faar man en Forestilling om ved at læse en af Generalsuperintendent Adler i 1817 udarbejdet Fremstilling af Skoleforholdene i Hertugdømmet, som de var i 1797. Hans Skildring af Tilstandene stemmer ganske med den ovenfor givne — selv mensa ambulatoria var ikke bortfaldet³⁰⁾.

3. Fattigvæsen.

Holsteins Virke faldt netop i det Tiaar, da de første Opfindelser af moderne Art paa Spinde- og Væveomraadet fremkom i England og banede Vej for Overgangen fra Hjemmeindustri til Værkstedindustri. Den sociale Omvæltning, denne Overgang skulde medføre, havde man dengang ingen Forestilling om i England, end sige da i en Afkrog som Tønder; derimod var Holstein godt hjemme i de fra England hidtil udgaaede Tanker og Handlinger paa Arbejderspørgsmaalets Omraade³¹⁾. Man sammenblandede Fattigvæsen og Industri, idet man mente, at man ved at tvinge de arbejdsdygtige Lediggængere til Arbejde, særlig Spinden, kunde faa disse til at bidrage noget ikke blot til deres eget Underhold og Fattigbyrdens Lettelse, men ogsaa til Industriens Fremme — uden at have Øje for, at man ved den offentlige Støtte, man dog yderligere gav dem, holdt den almindelige Arbejdsløn nede. Sagen fremmedes bedst i Tvangsarbejdsanstalter, »Zucht- oder Werkhäuser«, efter Byen Bristols Eksempel, hvor man havde gjort Begyndelsen ved i Aaret 1697 at oprette det første »workhouse«³²⁾.

Som det var at vente, kom Holstein fra først af ind paa

disse Spørgsmaal ved en Sag, hvor hans varme Hjerte havde følt sig oprørt over de bestaaende Tilstande ³³).

En tidligere Sergent ved det slesvigske Nationalregiment, Nicolai Petersen, som var født paa Langeland, men i længere Tid havde boet i Hostrup Sogn i Tønder Amt, maatte paa Grund af Alder give sig og Familie ind under Fattigvæsenet i dette Sogn. Da han imidlertid manglede seks Maaneder i at have opholdt sig de lovbealede seks Aar i Sognet, gik Sagen til Retten, og derved fik Holstein Lejlighed til at sætte sig ind i disse Spørgsmaal. Det affødte først et Forslag fra ham om, at Forsørgelsen af de fattige, der uden at være fødte i et Sogn dog var forsørgelsesberettigede dær, skulde bestrides af Herredskasserne og ikke af Sognekasserne ³⁴). Derved vilde det hindres, at Sogneforstanderne af Hensyn til Sognekassen uddrev de fremmede, som der var Udsigt til med Tiden vilde falde Fattigkassen til Byrde, en Fremgangsmaade man hidtil jævnlig havde fulgt, men som Holstein fandt inhuman ³⁵). Derimod udtalte de fleste af de øvrige Amtmænd i de Betænkninger, der blev dem afæsket om Sagen, at det netop var udmærket, at Sognene var i Stand til at fjerne fremmede Dagdrivere; vedtoges Forslaget, blev Sognene blot overfyldt med dem. Forslaget afvist; men Sagen har sin Interesse derved, at flere af Amtmændene benyttede Lejligheden til at fremsætte deres Ønske om at faa oprettet Tugt- og Arbejdshuse, en Tanke Holstein altsaa ikke var ene om at kæmpe for, da han kort efter tog den op.

Da nemlig Sagen mod Nicolai Petersen var gaaet denne imød, støttede Holstein ham under Sagens videre Forfølgning i en Skrivelse til Kancelliet af 7. Marts 1769 og tilføjede nogle »generale« Ønsker om Forbedringer ved Fattigvæsenet, deriblandt om Oprettelsen af et »Tugthus«, hvortil de udskrevne Summer for største Delen var kommet ind, og skitserede nogle Forslag om større Virksomhed for Præsterne i Fattigvæsenets Tjeneste. Gottorp Overret erklærede imidlertid i sin Betænkning (af 14. Marts s. A.), at den slet ikke havde indladt sig paa Holsteins »generale« Forslag, »dels fordi de ikke let lod sig udføre, dels fordi de allerede tidligere havde været bragt paa Bane, men ikke havde vundet Bifald paa højere Steder.«

Forslagene blev da ogsaa lagt til Side ³⁶⁾; men Holstein havde sat sig saa meget ind i Sagen, at han ikke vilde opgive den, og allerede den 21. April kunde han tilstille Kancelliet fuldt udarbejdede Forslag.

De var delt i tre Afsnit: 1ste Afsnit handlede væsentlig om Fattigmidlernes Tilvejebringelse, og her lagdes Hovedvægten paa Fattigskatten; først i anden Række kom Gaver og Bøder. 2det Afsnit handlede om Midlernes Anvendelse, og 3die væsentlig om Arbejdstvang eller Arbejdsanvisning i Stedet for Pengehjælp. Her krævedes foruden et Tugthus for hele Hertugdømmet ^{36a)}, hvor de uforbøderlige, de onde og haardnakkede skulde anbringes, et »Tugtkammer« i hvert Sogn til almindelige Tiggere, hvor de kunde vænnes til Arbejde, eller hvorfra de i modsat Fald kunde gøres til Soldater — samt Vajsenhuse og i hvert Amt et Opfostringshus med det københavnske som Mønster og i Forbindelse dermed et Arbejdshus (»Werkhaus«), hvor der skulde øves Syning. Spinden, Strikning og Vævning. Ogsaa en Anstalt for gamle udlevede Personer burde findes i hvert Sogn.

Arbejdsanvisningen tænktes ordnet paa den Maade, at Præster, Sognefogeder o. a. saavidt muligt skulde holde de arbejdsdygtige under Fattigvæsenet til Arbejde, faa dem anbragt som Arbejdere hos Indbyggerne, skaffe dem Materiale til Spinden o. l. og vænne de unge til Arbejde. Det forarbejdede kunde sælges til Fordel for Arbejderne eller Fattigkassen.

Denne Sags videre Forløb minder i paafaldende Grad om de omtrent samtidig løbende Skoleforslags Skæbne. Her som dær mente Gottorp Overret, at alt var godt, naar de gældende Bestemmelser blev overholdt, og at slette Tilstande kun kunde være en Følge af Forsømmelighed fra Embedsmændenes Side ³⁷⁾. Ogsaa her kan det med en vis Ret siges, at Forslagene i det væsentlige gik ud paa at indskærpe det bestaaende ³⁸⁾; men det egentlig nye, Opførelsen af Arbejdsanstalter, var efter Rettens Mening for kostbart, og det, der ikke var kostbart, var ikke nyt og derfor ligesom i Skolesagen overflødig ³⁹⁾. Af Amtmændene stillede flere sig, som det var at vente, ret velvilligt til Forslagene, saaledes Amtmanden i Aabenraa, Vedel, der ikke glemte at betone, at Pengene til et Tugthus for en Del var

parate. Men saa snart de Herrer stødte paa en eller anden Vanskelighed, var de færdige i Stedet for som Holstein at søge at fjerne Vanskeligheden. Netop ved sin ufortrødne Iver, et af Oplysningstidens klareste Kendemærker, viser han sig paa det skarpeste som en Modsætning til Kollegerne.

Ved Overrettens hyppige Henviſning til en Fattigforordning af 7. September 1736 kan Forslagenes »Overflødighed« kontrolleres. Et Par Eksempler vil tydeliggøre Forholdet. At Fattigskatten efter Forordningen kun skulde opkræves, naar de frivillige Gaver ikke slog til, medens Forslaget opstiller Gaverne som et Tillæg til den faste Skat, kan vel ikke være ligegyldigt for Midlernes sikre og rationelle Tilvejebringelse, selv om Skatten i Praksis altid opkrævedes. Naar det i Forordningen hedder, at Skolepengene for de fattigunderstøttedes Børn skal udredes ved Afkortning i den ugentlige Understøttelse, er det noget ganske andet end Holsteins Forslag, der kort og godt gaar ud paa, at ubemidlede Skolepenge udredes af Fattigkassen, men ikke omtaler nogen Afkortning. Naar endelig Holstein skriver, at Midlernes Fordeling skal foretages »von denen gesamnten Vorstehern, und nicht, wie bishero geschehen, von einem Manne«, kan denne særlige Form for Bestemmelsen næppe kaldes overflødig, selvom den intet nyt indeholder i Forhold til Forordningens »von den Kirchen-Geschwornen oder Armen-Vorstehern«.

Da der her lige saa lidt som ved Skolevæsenet kunde være Tale om store Udgifter, vil det kunne forstaas, at den herom handlende kgl. Resolution af 11. Januar 1770 foruden at paabyde en Anordning for begge Hertugdømmerne om et Par mindre væsentlige Enkeltheder, nøjedes med at anmode Overretten om at indskærpe for Befolkningen en Række Paragraffer af Fattigforordningen. Men derefter tilføjede den: »Übrigens wäre zugleich dem Grafen von Holstein von obigem alle per lit. vorläuffige Anzeige mit dem Beifüge zu thun, dass solches auf Anlass seiner Vorschläge, auf die man immer die gehörige Aufmerksamkeit richten würde, geschehen wäre«. Og personlig udtalte Bernstorff til Holstein ved Tilsendelsen af det endelig udfærdigede Reskript (af 27. Januar), at han aldrig vilde undlade at bidrage det mest mulige til, at Holstein

kunde opnaa sin »almennyttige og om priselig Tjenesteiver vidnende Hensigt,« selvom de store Bekostninger denne Gang havde lagt Hindringer i Vejen — altsaa ligesom ved Skoleforslagene et Par Maaneder senere en Tilkendegivelse af den højeste Paaskønnelse, blot med den Forskel, at Udtrykkene her er endnu varmere og Beklagelsen over Mangelen paa Penge endnu større.

Men ligesaa lidt som i Skolesagen gav Holstein tabt her. Begge Steder søgte han først og fremmest ad Statistikens Vej at komme til Bunds i Kendskabet til Enkelthederne for derigennem at kunne faa det mest mulige ud af de forhaanden-værende Midler. I Skoleforholdene viste det sig, at Befolkningens Offervillighed steg med Kendskabet til Pengenes Anvendelse; i Fattigvæsenet kunde der stilles langt større, Krav til Præsternes Fattigomsorg, naar det hidtidige løse Skøn om Tilstandene afløstes af sikker Viden. I en Rundskrivelse af 2. Marts 1770, som han tilstillede Amtets Præster sammen med Reskriptet af 27. Januar, lægger han dem paa Sinde at tage sig af Fattigvæsenet, som de saa meget bedre kan ofre sig for, »da det ikke skorter Dem paa Tid i Ugens Løb og De aldrig kan anvende den bedre end til Guds Pris og det almindelige Bedste«. Præsten skal selv udarbejde nøjagtige Tabeller over de fattige; han skal være Mellemand mellem disse og dem, der søger Arbejdskraft; han skal sætte sig ind i, hvilket Arbejde der passer bedst for hver fattig, og skal sørge for at forsyne arbejdsdygtige, ikke anbragte fattige med Redskaber og Materiale. Han skal have nøje Tilsyn med Uddelingerne til de trængende, skal sørge for, at der snarere skaffes Arbejde end Understøttelse, snarere Brød og Korn end Penge. Sogneforstanderne (Männer og Juraten) skal sørge for Midlernes Tilvejebringelse hertil ved maanedlig Indsamling; men da de — som det hedder i en samtidig Skrivelse til Bernstorff — »er altfor dovne til at gøre noget for det almene, naar de ikke derved kan fortjene noget til sig selv«, skal de straffes med nærmere fastsatte klækkelige Bøder i Tilfælde af Forsømmelighed. Slog Midlerne endda ikke til, skulde man til Indkøb af Materiale søge at faa Forskud af Kirkekapitalerne.

Holstein søgte med andre Ord, støttende sig til Reskriptets Indskærpelser og Bernstorffs Opmuntringer⁴⁰), at gennemføre hele sidste Del af forrige Aars Forslag uden nogen ny Anordning for »at opnaa et dobbelt Maal, nemlig en bedre Indretning i dette Amts Fattiganstalter og Befordring af Vindskibeligheden (Betrieb), særlig Spinderiet.« Kun til Laanene af Kirkemidlerne havde han søgt Tilladelse af Kancelliet og havde ved den Lejlighed (i en Skrivelse af 23. Februar) langt udførligere end til Præsterne fremstillet hele sit Syn paa de herhen hørende Spørgsmaal, hvad der giver denne Skrivelse eller Dele deraf en ganske særlig Interesse. Hovedmaalet maa være, at saa mange fattige Borgere som muligt kan blive nyttige for Staten. Derfor bør man ikke nøjes med at tage sig af Tiggerne; dem faar Staten dog næppe nogen Gavn af. Men de mange arbejdsivrige Borgere, der skammer sig ved at tigge, men dog sidder i meget trange Kaar, kan blive til stor Nytte for Staten, alene derved at Befolkningen under taalelige Vilkaar bliver tættere, saa Kolonister kan undværes. Som det nu paa de fleste Steder er, er Indretningerne »af den Beskafenhed, at de snarere hindrer end beforder den politiske Nytte og er Skyld i, at Velgørenheden trættes, Trægheden understøttes, den fattige, der holder sig hjemme («der Hausarme«), og som ikke kan være uforskammet, glemmes« o. s. v. Den, der kan arbejde, har som Kristen og Borger den Pligt at gøre det, og Staten den Pligt at hjælpe ham dertil, saa at baade han og hans Børn »kan gøres brugbare for Staten«. Om man vil, en Slags Socialisme i Fattigvæsenklæder, ganske faldende i Traad med de ovenfor antydede almindelige Anskuelse paa den Tid.

Bernstorff udtalte som sædvanlig sin Paaskønnelse og lovede at støtte ham i Udførelsen af hans Planer. Angaaende Kirkelaanene vilde man afvente en Beretning om Virkningen af Rundskrivelsen til Præsterne.

I November 1770 bearbejdede Holstein de fra hans Amts 43 Sogne indkomne Tabeller over de fra April til September fattigforsørgede, deres Sundhedstilstand og Arbejde samt det Udbytte, der var vundet ved Arbejdet. Mens Tabellerne over de fattigunderstøttedes Antal og personlige Forhold er nogen-

lunde fuldstændige, er dette langt fra Tilfældet med Tabellerne over Udbyttet af det Arbejde, de havde udført. For ikke mindre end 26 Sogne mangler der ganske Oplysninger herom, og kun een Præst, Carstens i Stedesand, havde sendt fuldt tilfredsstillende Oplysninger. Han opgiver for hver af Maanederne den forarbejdede Mængde Hør, Blaar og Uld, dens Værdi og den Fortjeneste, den har bragt de fattige. Det var naturligvis Holstein en stor Skuffelse, at Resultatet blev saa magert. Ved Indsendelsen af Tabellerne til Kancelliet nøjedes han dog med atter at minde om Nødvendigheden af et Tugthus eller Arbejdshus. Men en god Maaned senere, da han var kommet til København og vel havde faaet et levende Indtryk af, hvorledes humane Bestræbelser laa Struensee paa Sinde, indsendte han en Promemoria, hvori han bad om, at Præsterne maatte blive idømt en Bøde paa 50 Rdlr., naar de ikke regelmæssig indsendte Lister efter Pastor Carstens Mønster over Fattigfortjenesten i deres Sogn. Han tilføjede sit prætere censeo, Tugt- eller Arbejdshus, maaske i Haab om, at det nu maatte hjælpe bedre. Saa vidt som til at idømme Præsterne en Bøde gik man dog ikke; men i en Skrivelse til Kirkevisitatorerne — Amtmand og Provst — paalagdes det Præsterne i meget skrappe Udtryk at rette sig efter Visitatorerne eller Amtmanden alene i deres Bestræbelser til Bedste for de fattige, hvad de nu saa meget bedre kunde faa Tid til, da Festdagens Antal var blevet indskrænket.

Og dermed afbrydes Holsteins Arbejde paa dette Omraade, en Afbrydelse hvis Varighed kan skimtes derigennem, at der i 1840⁴¹⁾ tales omtrent paa samme Maade som af ham om »Zwangsarbeitshäuser«.

4. Handel og Industri.

Den Forbindelse mellem Fattigvæsen og Industri, der gentagne Gange er omtalt, og som traadte særlig tydeligt frem i 1770 (se S. 101 f.), var alt, hvad der blev tilbage af Holsteins Planer om Uld- og Linnedindustriens Fremme. Selv om han stadig havde tænkt sig et velordnet Fattigvæsen som Befordrer deraf, havde han fra Begyndelsen af dog ogsaa tænkt sig andre Veje

for disse Industriers Udvikling. Kort før han indsendte sine udførlige Fattigforslag i 1769, havde han til Kommercekollegiet indsendt et Industriforslag af omtrent følgende Indhold⁴³). Der burde oprettes en »Uld-, Linned-, Spinde- og Strikkefabrik«, som der sikkert fandtes lysthavende til i Amtet. Sagen vilde stærkt fremmes ved, at alle Gaardmands-, Husmands- og Fæstebørn lærte at spinde og strikke de lange Vinteraftener, hvad der senere hen i Livet kunde skaffe dem nogen Ekstrafor-tjeneste, og som Opmuntring hertil foresloges Præmier. Men for at det ikke skulde gaa ud over dem, der hidtil helt havde levet af Spinden og Strikken, burde man komme disse til Hjælp ved rundtom i Sognene at oprette Varemagasiner til Udlevering af Raavare og Modtagelse af det forarbejdede.

At alt dette var bygget op ad rent teoretisk Vej uden Hensyn til Egnens Naturbetingelser, maatte snart vise sig. Da Holstein nemlig havde opnaaet Kollegiets Tilladelse til at stille Befolkningen saadanne Præmier i Udsigt og derefter skulde gøre Rede for Virkningen heraf⁴³), maatte han indrømme, for det første at ingen Entreprenør til den paatænkte Fabrik havde meldt sig, og for det andet at der var Mangel paa Arbejdskraft til Landbruget, saa han ikke kunde gøre Regning paa den arbejdsdygtige Ungdom, men maatte nøjes med Lediggængere og arbejdsudygtige, og hermed knyttedes Sagen helt til Fattigvæsenet. At han senere til Kommercekollegiet indsendte en engelsk Piece, ifølge hvilken der ved Overgangen i Landbruget til Kobbeldriften vilde blive saa mange Vogterdrengene ledige, at de vilde kunne anvendes til Industri, viser blot, at han stadig fulgte med i Litteraturen, og at han kun nødvendig opgav en eengang fattet Plan. Det sidste ses ogsaa af, at han gentagne Gange sendte Vareprøver til Kollegiet; men det hele løb ud i Sandet⁴⁴).

Det fra Merkantilismen arvede Præmie- og Beskyttelses-system paa Handelens og Industriens Omraade fandt saaledes en varm Tilhænger i Holstein saavel som i de fleste andre af Oplysningstidens Politikere, først og fremmest jo i Frederik 2. Det viste sig overalt, hvor Holstein i sit Amt greb ind paa disse Omraader.

Ved hans Tiltrædelse havde kun en enkelt Industri virkelig

Betydning, og det var den navnkundige tønderiske Kniplings-industri, der paa denne Tid stod i fuldeste Flor. Handelen med disse Kniplinger bragte efter Holsteins egne Ord Provin-sen flere Penge end baade Studehandelen, Hestehandelen og alle de smaa Handelsforetagender, og uagtet han tilføjer, at den muligvis endnu kunde forbedres, synes han dog ikke her at have foretaget sig noget, hvad der vel ogsaa havde været overflødigt, da Virksomheden gik godt nok uden ny Indgreb fra oven⁴⁵).

Derimod har en beslægtet Industri taget sin Begyndelse netop i Holsteins Tid og under hans Ledelse, nemlig Forfærdigelsen af Silkeblonder. Det var selve Grevinden, der i sin Ensomhed og Forladthed kastede sig ind i »Velgørenhed« og i Nærheden af Tønder By fik anlagt en Fabrik, hvorved der skaffedes Arbejde og Underhold for o. 150 Arbejdersker, der i 1769 forfærdigede Silkeblonder for en Sum af 2000 Rdlr. Virksomheden paatænkte udvidet, og Holstein søgte om at faa Tolden paa udenlandske Blonder forhøjet; thi, som han meget betegnende sagde, »hos Folk, hvor Patriotismen intet udvirker, er Toldforhøjelse det eneste Middel, hvorved indenlandske Fabrikker kan blive hjulpet«. Regeringen stillede virkelig i Udsigt et lignende Indførselsforbud for Silkeblonder som det, der allerede gjaldt for Kniplinger, og under den fine Ledelse trivedes Foretagendet godt nok; selv efter sin Bortrejse har Protekticen bevaret sin Interesse derfor, hvad der formentlig fremgaar af, at Struensee og Brandt hver havde en Aktie paa 100 Rdlr. deri⁴⁶).

Iøvrigt havde Holstein ganske kort efter sin Ankomst til Tønder opstillet et Slags Program for sit Arbejde paa det materielle Erhvervs Omraade, idet han fremhævede fire »store Projekter«, det var værd at gennemføre: Anlæggelsen af en Havn ved Højer, ny Handelsvirksomhed i Byen Vik paa Føhr, Træplantning rundt omkring og Saltproduktion, særlig ved Galmsbøl⁴⁷).

Angaaende dette sidste Punkt er det tidligere omtalt, hvor stærkt det som Følge af Galmsbøls udsatte Beliggenhed var gaaet tilbage med Saltkogerierne, og Befolkningen havde i længere Tid ikke kunnet betale sine Skatter. Holstein androg

da om et ekstraordinært Tilskud til Saltkogeriernes Opkomst, men fik som sædvanlig kun Løfte om Præmier; thi, som Stemann vistnok med Rette udtalte, Omkostningerne syntes at ville blive lige saa store som Saltets Værdi. En Del Præmier blev virkelig udbetalt til stor Glæde ogsaa for Stemann; men en ny Oversvømmelse i Begyndelsen af 1770 bragte igen Ulykke, og der maatte bevilges 1200 Rdlr., ikke til Kogerierne, men til den nødvendigste Udbedring af Skaden. Galmsbøl gik sin uafvendelige Undergang i Møde⁴⁸).

Imidlertid havde Holstein ikke større Held med sig paa de andre »Programpunkter«. Han mente virkelig, at der ved Højers af Ebbe og Flod stærkt foranderlige Kanal lod sig indrette en Havn, og han anmodede Dige greve Feddersen om at udarbejde Planer i saa Henseende. Efter tre Aars Forløb forelaa der Forslag fra denne; men Resultatet var kun kummerligt. Efter Anvendelsen af de 6000 Rdlr., Forslaget lød paa, var det meget tvivlsomt, om Havnen kunde benyttes, da Kanalen ved almindelig Flod kun vilde have 4—5 Fod Vand. Kommercekollegiet betakkede sig derefter for Tilsendelsen af de detaillerede Kort, Holstein stillede det i Udsigt⁴⁹).

Men hans Virksomhed for Ophjælp af Vestkystens og Øernes Befolkning indskrænkede sig ikke hertil. I Sommeren 1767 foretog han en større Rejse omkring i sit Amt for personlig at sætte sig ind i Sagerne og besøgte paa denne ogsaa Øerne Sild og Føhr⁵⁰). Han er blevet opmærksom paa, at Kystens og Øernes Befolkning for en stor Del har ernæret sig ved, at den mandlige Befolkning er gaaet paa Langfart i hollandsk, engelsk og hamborgsk Tjeneste, væsentlig som Deltagere i disse Landes store Fiskerier, og at Udbyttet af det slidsomme Arbejde derved er kommet andre Lande og ikke Fædrelandet til gode. Samtidig har han lært nøjere at kende de Vanskeligheder, som Vik Havn var hjemsogt af, og som gav Anledning til evindelige Kævlerier. Denne Havn maatte der som Følge af dens Beliggenhed stadig kostes meget paa, og endda var den sjældent i god Stand. Omkostningerne skulde dækkes af Havneafgifterne; men hvem der var fritaget for disse, var der stadig Uenighed om, og Holstein maatte i

sin Amtmandstid idelig forhandle med Regeringen om disse Forviklinger. Han kunde da ikke bruge denne Havn som Udgangspunkt for sine Planer om Storhandel; men med sine Teorier fik og færdige og med et Landkort for sig har han i Stedet derfor tænkt sig følgende: Paa den lille Ø Amrum skulde anlægges en Havn, og den skulde kunne betale sig derved, at der paa Føhr oprettedes et »Grønlandsk Kompagni«, som paa sædvanlig Maade skulde udstyres med Friheder og modtage Præmier af Staten. I den udførlige Promemoria, han indsendte herom til Kommercekollegiet, og som i alt væsentligt er bygget paa en Skrivelse fra Landfoged P. Matthiessen paa Føhr, fremhæves, hvilke udmærkede Betingelser den naturlige Havn paa Østsiden af Amrum havde for at blive Nord-søens bedste Havn, naar den ved nogle Bygningsarbejder blev sikret mod Is og Østenvindenes Voldsomhed. Kompagniet paa Føhr havde til Forbillede Altonas Sildekompagni, og dets Virksomhed skulde være Hval- og Sælfangst ved Grønland. De 5000 Rdlr., som Havneanlæggene efter et omtrentligt Over-slag vilde koste, og Udgifterne til Præmier vilde være vel anvendte, »idet een Handelsgren snart har en anden til Følge, og paa den Maade kan derved rigelig igen blive bragt ind, hvad Deres Majestæt maaske fra Begyndelsen maatte have anvendt paa denne Indretning«. Ja, Holstein mente endog saa, at Havnen delvis vilde kunne bruges som Krigshavn.

Kommercekollegiet stillede sig foreløbig velvilligt til Sagen ved at love at ville forhandle med Admiralitetet og at ville uddele Præmier, naar nogen vilde gaa paa Fiskeri i de fjerne Farvande. Efter Holsteins Forslag blev da Kaptajnløjtnant Wleugel sendt derned for at undersøge Øernes Havneforhold. Skulde Undersøgelsen føre til Nedlæggelsen af Vik Havn, var Ulykken efter Holsteins Mening jo ikke større, da den dog altid var i Uorden. Wleugel mente, at denne Havns Ved-ligeholdelse vanskeliggjordes af den stadig dannede Klæg. Om Amrumhavnen udtalte han, at til Smakker vilde den være udmærket skikket, men til store Skibe som Grønlands-farere maatte der foretages Byggearbejder for — ikke 5000, men 20000 Rdlr. Dette afslog Kommercekollegiet til stor Sorg for Holstein og Matthiessen. Det eneste, der blev tilbage af

det store Projekt, var, at der blev fastslaaet nøjere Regler for Præmier til eventuelle Hvalfangere ⁵¹).

5. Landbrug.

Var saaledes Holsteins Bestræbelser paa Handelens og Industriens Omraade mislykkedes, fremgaaet som de var mere af økonomiske Studier end af Livets Krav, saa skulde han derimod paa Landbrugets Omraade fejre sine skønneste Triumfer. Vel var den egentlige Reformtid jo endnu ikke inde; men kort før hans Udnævnelse var der dog foretaget et Skridt, der var nok til at skaffe ham praktisk Arbejde for teoretiske Betragtninger.

Det var Udstedelsen af Forordningen af 10. Februar 1766 om Fællesskabets Ophævelse. Denne Forordning slutter sig nøje til de 1758—60 for Kongerigets forskellige Dele udstedte, der i det væsentlige gik ud paa, at enhver Lodsejer kunde indhegne sin Jord saaledes, at den altid, ogsaa naar den ellers vilde være en Del af den fælles Græsgang (d: efter Høsten og i Fælledaaret), blev ved at være udskilt som Særjendom. Dette gentages nu, men desuden sikredes der her Husmændene den Græsningsret, de hidtil havde haft, og efter Forslag af Amtmanden i Tønder, F. V. Holstein (Ulrik Adolfs Forgænger), tilføjedes en Paragraf, der gik ud paa, at naar Besidderne af $\frac{2}{3}$ af en Landsbys Bedrift ($\frac{2}{3}$ einer Dorfschaft, nach Pflug und nicht nach Kopffzahl gerechnet) havde besluttet Udskiftning af den enkelte Landsby tilhørende Jord, skulde de øvrige være forpligtede til at tiltræde denne Beslutning ⁵²). Ganske vist var det en rigelig stor Del af Jorden, hvis Indehavere skulde kunne tvinge det igennem; men det opvejes noget ved, at der i en anden Bestemmelse siges, at hvis det angivne Flertal ikke helt naaedes, skulde Spørgsmaalet bringes for Amtmanden, der da afsagde Kendelse desangaaende.

Herved var der med velberaad Hu aabnet Amtmanden en Mulighed for at gøre sin Indflydelse til Gunst for Fællesskabets Ophævelse stærkt gældende, ligesom Regeringens Fremgangsmaade i det hele viser, hvor stærkt den ønskede, at Myndig-

hederne skulde være Befolkningen behjælpelig i denne Sag. Samtidig med Forordningen fik Amtmændene saaledes tilsendt en Rundskrivelse, der bl. a. indeholdt det væsentlige af en Beretning fra Gottorp Amts dygtige Amtmand, Plessen, om Fællesskabets næsten helt gennemførte Ophævelse i hans Amt og paalagde Amtmændene hyppig at indsende saadanne Beretninger om Arbejdet⁵³). Endvidere oprettedes i Marts 1768 Generallandvæsenskollegiet og under dette den slesvig-holstenske Landkommission med Sæde paa Gottorp. Denne Kommission skulde ikke blot overveje og forberede en hel Række af Fremtidens Reformers for Kronens Bønder, men bl. a. ogsaa i forefaldende vanskelige Udskiftningstilfælde kunne raadspørges og delvis have Ret til at træffe Afgørelse, saaledes at de ordinære Domstole kun rent undtagelsesvis kunde søges i disse Sager. Rigtignok kom den Aaret efter for adskillige Sagers Vedkommende til at sortere under det mere konservative Rentekammer, men vedblev dog i Sager angaaende Fællesskabets Ophævelse og hvad dermed nærmest stod i Forbindelse delvis at høre ind under det initiativrigere Landvæsenskollegium⁵⁴). Den blev sikkert til megen Nytte for de Embedsmænd, der selv var ivrige for Sagen, deriblandt ikke mindst Holstein.

Denne havde, forinden han indsendte sin første Beretning, afæsket sine Herredsfogeder Erklæringer om en Mængde herhenhørende Spørgsmaal og havde derefter sammenkaldt Tønder Amts Økonomikollegium til Drøftelse deraf. Denne Institution, oprettet i 1738, bestod foruden af Amtmanden af fem Medlemmer, hvoriblandt i Øjeblikket en Gaardejer og et Par af Herredsfogederne. Paa Grundlag af de indkomne Erklæringer tog det nu Stilling til de forskellige Spørgsmaal, og for en stor Del i Overensstemmelse med de dær fremkomne Meninger fældede Holstein en ret skarp Kritik over Forordningen i sin i Februar 1768 til Rentekamret indsendte Beretning, ledsaget af de Overvejelser (Gedanken), han i Forvejen havde anstillet⁵⁵).

Blandt de Ting, der efter hans Mening havde virket hemmende paa Sagens Fremme, stod i første Række den Indskrænkning i Udskiftningens Omfang, der fremgik af Rundskrivelsen, hvor det i Punkt 8 hed, at Skove, Tørvemoser

og store Heder skulde være unddragne fra Udskiftning. Denne Bestemmelse skyldes A. P. Bernstorff, som derom har anført, at Indhegningen af de ufrugtbare og øde Strækninger vilde blive saa kostbar og kræve saa meget Arbejde, at Fordelen ved Fællesskabets Ophævelse helt vilde forspildes. Videre ytrer han, at enhver Landsby nødvendigvis maa have et Overdrev til Ungkvæg o. l., hvad der viser, hvor vanskeligt det er selv for fremskridtsvenlige Mennesker at løsrive sig fra tilvante Forhold. Og endelig udtaler han, at Kongen derved kunde bevare sin ældgamle Ret til Heder og øde Egne, en Ret Regeringen hidtil havde benyttet til at skaffe Kolonister Jord, hvad den altsaa vilde have frie Hænder til at fortsætte med.

Dels for at uskadeliggøre denne Bestemmelse saa meget som muligt, dels for i Almindelighed at ophjælpe Landet, havde Holstein allerede i sit første Embedsaar lagt ganske særlig Vægt paa Hedeopdyrkning og Træplantning. Han havde paalagt Herredsfogederne at undersøge Mulighederne derfor, ja, han havde endogsaa som et af Midlerne dertil nævnet Udskiftning af alle Jorderne, »saa vilde Hederne efter al Formodning snart forsvinde«. Herredsfogederne skulde derfor embedsmæssig undersøge Gaardenes Udskiftningsmuligheder og indsende Beretninger derom. Kunde Gaardene i deres Helhed ikke udskiftes, skulde de undersøge, om det i hvert Fald var muligt at udskifte Hederne, og desuden om de kunde beplantes med Skov. »Jeg kan ikke forestille mig, at Plantning af alskens Træsarter skulde være underkastet saa mange uovervindelige Vanskeligheder, som man gennemgaaende tror«. Men netop om dette sidste Punkt synes de indløbne Svar at være usædvanlig enige, hvad der jo ikke kan undre os med halvandet Aarhundredes større Erfaring. Fra alle Sognene lød Indberetningerne paa, at dette var umuligt paa Grund af Alens Beskaffenhed og Vestenvindens ødelæggende Virkninger; enkelte Steder havde det været prøvet, men havde maattet opgives igen. Kun Herredsfoged Lorentzen, der i det hele betragtede Sogneindberetningerne blot som Vidnesbyrd om Befolkningens Ulyst til Forandringer, mente, at det lod sig gøre, og støttede sin Opfattelse til de i Tørvemoserne fundne Planterester og

enkelte Herregaardsplantager. Noget stort direkte Udbytte ventede han sig dog ikke deraf, men troede, en saadan Skovplantning vilde kunne blive til Beskyttelse for Sæden. Holstein selv maatte kort efter⁵⁶⁾ indrømme, at med de almindelig anvendte Træer gik det ikke; der maatte findes Træsorter, der kunde modstaa Vejrliget.

I Efteraaret 1767 kunde han til Regeringen indsende nogle Ansøgninger fra Husmænd om at faa Hedelodder overladt til Dyrkning, og han fik sit Økonomikollegium til at gaa med til, at Landsbyerne skulde tvinges til at tage fat paa Hedernes Opdyrkning, naar en Undersøgelse i hvert enkelt Tilfælde havde godtgjort det gavnlige deri, eller ogsaa mod Betaling overlade Husmændene dem til Opdyrkning. Og han fik efterhaanden Regeringskollegierne saa stærkt paavirket, at det i Efteraaret 1769 blev fastsat, at der skulde ydes Landsbyerne en Frist paa fire Aar, hvorefter Husmændene kunde faa Hederne overladt og Skattefrihed af det opdyrkede Areal i 15—25 Aar.

Og at han ogsaa i de beslægtede Spørgsmaal om Haveplantning, Mosebrug og Humledyrkning fik Regeringskollegierne med sig, fremgaar tilstrækkelig tydeligt af, at de Udtalelser herom, han havde fremført i sin Indberetning af Februar 1768, næsten ordret gik over i den kort efter udfærdigede Instruks for Landkommissionen.

Hedesagens Stilling til Udskiftningen stod i nøje Forbindelse med de Mangler i Forordningen, Holstein paaviste i samme Beretning. Han antager først, at Indhegningstilladelsen kun gjaldt de Strækninger, der altid brugtes til Græsgang; men da de omtalte Overdrev var undtaget, blev der i saa Fald ikke meget tilbage at indhegne, eftersom der lige saa lidt i Tønder Amt som mangfoldige andre Steder i Landet fandtes saadan Jord i nævneværdig Mængde. Han gaar da ud fra, at Tilladelsen ogsaa maatte gælde den Jord, der kun af og til var fælles Græsgang; men selv da vilde Bestemmelsen vanskelig kunne opfyldes, da hver enkelt Ejer havde sine Jordstykker spredt paa forskellige Steder; det vilde selv i Tilfælde af samlet Beliggenhed være vanskeligt nok i de magre, sandede og stenede Egne at faa gennemført en ordentlig Ind-

hegning, hvad enten man dertil vilde anvende Grøfter eller levende Hegn — efter Herredsfogedernes Indberetninger at dømme. Skulde der derfor være nogen Mening i det hele, var det ikke nok med Indhegning, men alt Landet, ogsaa Hedestrækningerne o. s. v. maatte opmaales, vurderes og udskiftes.

Men ved Gennemførelsen heraf stødte man paa Vanskeligheder fra Befolkningens Side, »hildet som den var i Fordomme og gamle Sædvaner, saa at den hellere gav Afkald paa tidobbelte Fordele end lod sig bringe bort derfra«. Blandt disse Fordomme har Holstein sikkert ikke mindst tænkt paa den Frygt, Befolkningen nærede for at komme til at mangle tilstrækkelig Græsningsplads, saa meget mere som der skulde sikres Husmændene Lodder, og her havde selv det ellers saa frisindede Økonomikollegium næret Betæneligheder og ment, man burde nøjes med at give Jord til dem, der havde utvivlsom Græsningsret; Holstein derimod vilde ogsaa have Lodder udlagt til de øvrige Husmænd (dog mod en Afgift til Landsbyen) og vel at mærke snarere af den bedste end af den sletteste Jord, »fordi Husmanden savner Midler som Heste, Gødning etc., der er uundgaaelig nødvendige til Opdyrkning af slette Jorder«.

Er det saa trods disse og andre Vanskeligheder endelig lykkedes at faa en Udskiftningsbeslutning gennemført, kommer Uenigheden om Tildeling af Lodder, og denne Uenighed lader sig ikke altid udjævne med det gode eller ved Lodtrækning, selvom dette sidste Middel ofte lader sig anvende med Fordel. Glipper det imidlertid, bliver der intet andet Middel tilbage end Tvang, og hermed er vi naaet til det betydeligste Principspørgsmaal i denne Sag. Allerede ved Forberedelsen af Forordningen havde Spørgsmaalet været fremme, men havde foreløbig kun ført til den ovenfor omtalte Bestemmelse om de to Tredjedeles Ret til at kræve Udskiftning og om Amtmandens Ret til Indgriben i omtvistede Tilfælde, idet man iøvrigt henviste til Plessens Arbejde som et lysende Eksempel paa, hvor langt en Amtmand kunde naa uden egentlig Tvangsbestemmelse. Man blev dog snart klar over, at dette ikke var tilstrækkeligt, og interessant er det at se, at Tønder Økonomikollegium alle-

rede i 1767 tilraadede det, som langt senere blev gennemført, at det skulde være tilstrækkeligt, naar en enkelt Mand i Landsbyen fordrede Udskiftning gennemført. Holstein maatte imidlertid lade sig nøje med, som han siger, »gewisse fast unmerkliche gelinde Zwang- und Autoritäts-Mittel«, hvor det kom an paa Amtmandens »Savoir faire . . . das sich nicht wohl auf Regeln bringen lässt«, saaledes som Regeringen netop havde tænkt sig det ved at henvise til Plessens Virksomhed, og som det yderligere fremgaar af en Skrivelse til Amtmand Pirckensee (paa Als)⁵⁷), der har lagt sig dens Indhold paa Sinde i sin ivrige Kamp mod Bøndernes Fordomme.

Saaledes lykkedes det virkelig ved Tilskyndelse fra Embedsmændenes Side at faa Indbyggerne i en hel Del Landsbyer til at komme overens om Udskiftningen. Erfaringerne, mente Holstein, vilde nok bringe Tempoet op, og maaske burde der ogsaa anvendes Opmuntringspræmier og Løfter om Skattefrihed o. l. En Del af Landsbyerne havde hjulpet sig selv, en Del havde faaet Landkommissionens Bistand, enkelte fik Sagen afgjort paa Amtshuset⁵⁸). Samarbejdet mellem Holstein og Kommissionen har aabenbart været udmærket; Landkommissionens Medlemmer er paa deres Embedsrejser næppe noget Sted blevet modtaget bedre end i Tønder, hedder det hos Stemann⁵⁹). Som Eksempel paa Vanskeligheder, der kunde opstaa og sætte Holsteins let fængelige Sind i Bevægelse, kan nævnes Begivenhederne i Landsbyen Højst.

Her var der truffet Aftale (5. Febr. 67) mellem Indbyggerne om, at der skulde foretages Udskiftning saaledes, at enhver fik den Jord, der laa hans Bolig nærmest. Et Par af Bønderne klagede imidlertid til Holstein over, at de ved denne Ordning kun vilde faa af den sletteste Jord. Han fik da ogsaa udvirket en kgl. Resolution, hvorefter enhver skulde have baade Ager-, Eng- og Hedejord. Han lod Landmaaleren tage fat og agtede at lade Fordelingen ske ved Lodtrækning. Men nu var Højst blandt de Landsbyer, hvis Jorder hørte til to forskellige Amter, og nogle af Lodsejerne klagede da til Amtmand Behr i Løgumkloster Amt over, at denne Ordning udsatte dem for total Ruin. Efter Forordningens § 9 skulde Sagen saa afgøres af begge Amtmænd i For-

Forening; men i Stedet derfor lod Behr Holstein vide (April 1768), at de paagældende vilde henholde sig til § 8, der vel i Almindelighed nægtede Adgang til de sædvanlige Domstole i disse Sager, men dog i særlige Tilfælde tillod Indgivelse af Ansøgning om nøjere retslig Prøvelse af en Sag (remedium supplicationis) — Landkommissionen var jo dengang endnu ikke oprettet. Harmfuld over denne nye Maade at faa Sagen trukket i Langdrag paa afviste Holstein Anvendelsen af remedium supplicationis, men blev dog af Hensyn til den fremrykkede Aarstid nødt til at opsætte Udskiftningen den Sommer. Hans Afvisning kom til Behandling for Gottorpretten, der var af den Mening, at saadanne Sager helst skulde afgøres af Amtmanden, der bedst havde Lokalkendskab, men henstillede iøvrigt, at remedium supplicationis blev forelagt den i Mellemtiden oprettede Landkommission. Denne henvisle Sagen til Forhandling mellem Amtmændene, der den 16. September fik Stridighederne udjævnet⁶⁰).

Holsteins Skrivelser i denne Sag, private og officielle, giver et klart Indblik i baade Fortrin og Fejl ved hans Embedsstyre. Det var ikke blot hans kendte Uvilje mod Processer, der kom til Orde her; ved Omtalen af den unødige Opsættelse, han saa daarligt kunde finde sig i, mærkes tydeligt den Mangel paa Forhandlingsevne, han aldrig fik overvundet. Udskiftningen vilde aldrig kunne komme i Stand, siger han, naar man ene og alene skulde gaa efter hvert enkelt Hoveds Bekvemmelighed og Særinteresse. »Eine solche Theilung ist gänzlich chimerique«. Om nogle Bønder ved den forestaaende Lodtrækning virkelig vilde blive forfordelte eller ikke, indlader han sig slet ikke paa. I sin prisværdige, men ubændige Higen efter nyttige Resultater havde han med sin sædvanlige Fasthed skaaret igennem alt Vrøvlet, der efter hans Mening kun beroede paa Egennytte og Fordom. Mod de Farer, der saaledes truede hans Bestræbelser, mente han at kunne kræve Støtte fra allerhøjeste Sted, dels mod Befolkningen, overfor hvilken intet andet hjalp end Tvang, dels mod den anden Amtmand, thi »es wird überaus schwer, die Landtheilung zu befördern, wenn ein nachbarlicher königlicher Bedienter dem andern nicht die gehörige Assistance leisten und communem causam

machen will. Wenn solches statt findet, sehe ich nicht ein, wie ich im Stande sein könne, die Landtheilungen zu befördern«⁶¹).

Under saadanne Kampe modnedes saavel hos Holstein som hos Landkommissionen og Stemann Opfattelsen af, at der tiltrængtes en ny Forordning. Men de har haft meget at kæmpe imod i den Sag. En Tid har Landvæsenkollegiets Præsident, A. G. Moltke, staaet Stemann imod, og endvidere har Rentekamret vistnok set med onde Øjne paa sin ny Kollega, som »von der alten Bahn abgehen will«⁶²). Foraaret 1769 gik da hen med Kævlerier, der førte til, at Landvæsenkollegiet som omtalt mistede en Del af sin Myndighed over den slesvig-holstenske Landkommission. Stemann kunde dog vedblive at arbejde sammen med Holstein i Fællesskabssagerne, og samtidig med at han kunde meddele, at han mente at have vundet sin Chefs Tillid igen, havde han med et Medlem af Landkommissionen, Etatsraad Boye, haft lange mundtlige Forhandlinger, der bl. a. førte til en Undersøgelse af den brandenborgske Lovgivning, for at man kunde komme til Klarhed over, hvad det var, der havde bevirket saa stærk en Fremgang i Udskiftningen dær. Paa Grundlag heraf og af de gjorte Erfaringer og under Pres af Holstein, der ønskede Tvang gennemført, udarbejdede Stemann da den ny Forordning uden dog helt at kunne opnaa, hvad han havde ønsket: »Die Steine, die nicht haben gehoben werden können, werden wir nach und nach zu heben suchen müssen«⁶³).

I Forestillingen til Forordningen af 26. Januar 1770 fremhæves de Vanskeligheder, der trods den forrige Forordnings mange gode Sider havde lagt sig i Vejen for Udskiftningen. I den Sammenhæng nøjes man ikke med at gøre den kendte jyske Forsigtighed til Egensind, Fordom, Gerrighed, ja endog Dovenskab, men der gaar ved Siden deraf et ægte demokratisk, man kunde fristes til at sige Holsteinsk Træk igennem Fremstillingen, naar der blandt Vanskelighederne nævnes »de Bekvemmeligheder og Fordele, som de formuende finder i Fællesskabet, og den Slags Omsorg, de viser de uformuende, og hvorved disse holdes tilbage fra at forlange Udskiftning«. Alt i alt betegner denne Forordning ikke blot et betydeligt

Fremskridt i Sammenligning med Forordningen af 1766, men den overgaar ogsaa den kort i Forvejen udsendte Udskiftningsforordning for Kongeriget af 28. Juli 1769, ja, den er bedre — paastaar Holstein⁶⁴⁾ — end selve Frederik 2.'s brandborske Lov af 21. Oktober 1769, hvori det hedder, at Kommissionerne rundt om i Provinserne skal afgøre Tvistepunkterne, undtagen naar man udtrykkelig ønsker Sagen bragt for de almindelige Domstole; i den danske Forordning findes ingen tilsvarende Appel fra Landkommissionen til Domstolene, hvad der maatte tiltale Holstein i ganske særlig Grad. Nogen egentlig Tvangsbestemmelse blev ikke gennemført; men den hidtidige Forordnings kvalificerede Flertal til Beslutning om Udskiftning forandredes til simpelt Flertal, dog saaledes at et Mindretal fik Ret til paa egen Bekostning at lade Sagen undersøge af Landkommissionen. Endvidere bestemtes det, at en enkelt Lods-ejer kunde forlange hele Jorden opmaalt, naar han vilde have sin Del for sig selv, en Bestemmelse, der her første Gang kom ind i dansk Lovgivning⁶⁵⁾, og endelig tilføjedes en Trusel i Samklang med Frederik 2.s Bestemmelse om i Tilfælde af Vægning at gøre Indberetning til Krigs- og Domænekamret, »welche dann durch was für schickliche Wege der Sache Fortgang geschaffet werden können, erwägen, und darüber nöthigenfalls das weitere höhern Orts gelangen lassen wird«. I den danske Forordnings § 20 hedder det, at Befolkningen endnu skal faa 4 Aars Frist; »men hvis Udskiftningerne og Indhegningerne i Løbet af denne Tid imod vor Formodning ikke skulde blive bragt i Stand i de Egne, hvor de er mulige og nyttige, saa vil Vi være betænkt paa andre Midler til at lade Udskiftningerne etc. iværksætte«. Denne Frist paa 4 Aar, der ikke var at forstaa altfor hogstavelig, men mentes at kunne hjælpe til, »at de Landsbybeboere, hvem det kun skorter paa Vilje, saa meget des snarere maatte blive ansopret«⁶⁶⁾ til at fatte Beslutning om Udskiftning, kendes igen fra den Hededykningsbestemmelse, Holstein havde faaet gennemført for sit Amt (S. 111). Saavel denne Bestemmelse som den sammesteds omtalte Bestemmelse om Skattefrihed af Hedelodder i 15—25 Aar gik over i den ny Forordning, der saaledes ikke

blot i Almindelighed er præget af Holsteins Syn, men af hvis enkelte Bestemmelser nogle stammer direkte fra ham.

Holstein indsaa straks, at der nu var langt bedre Muligheder for at komme fremad, og det er med uskrømtet Glæde, at han til Bernstorff udtaler Haabet om i Løbet af faa Aar at faa udskiftet alt, hvad udskiftes kunde. Han lod, som man kan tænke sig, straks efter Modtagelsen af Forordningen Truslen gaa videre til Herredsfogederne, hvem han paalagde »paa det eftertrykkeligste at lade dem [Bønderne] forstaa Følgerne af deres Vægning«. Han benyttede Lejligheden til at indprente Fogederne, at de frem for alt skulde hjælpe Befolkningen og ikke spare nogen Møje. Ja, hans bekendte Iver for Træplantning gik saa vidt, at han gennem Overkonsistoriet lod Præsterne vide, at ingen ung Mand maatte gifte sig, før han havde plantet ti unge Piletræer og femten unge Asketræer eller betalt een Rdlr. for hvert Træ, der manglede. Selv om denne Ordre ikke har baaret nogen Frugt, forringes Holsteins Fortjenester af Landbruget ikke derved, og det var ikke uden Grund, at han senere hen i Livet særlig roste sig af, hvad han havde udrettet paa Udskiftningsomraadet. Ikke blot udtaler Stemann med klare Ord, at der i intet andet Amt udrettedes saa meget i den Henseende som i hans; men i Betragtning af, hvor kort en Tid han kom til at virke, maa ogsaa det siges at vidne om megen Dygtighed og Energi, at han fik udskiftet 52 Landsbyer ⁶⁷⁾.

Den her givne Fremstilling har behandlet Forholdene, som de udviklede sig hos Kronens Bønder og Selvejerbønderne paa Gestlandet. Endnu maa dvæles ved nogle særlige Forhold, der gjorde sig gældende dels hos Godsejerfæstebønderne, dels i Marsklandene, særlig paa Øerne.

Der var Enighed om, at hvor Bønderne i en Landsby alle hørte ind under et Gods, havde Godsejeren Ret til at hindre Udskiftning ^{67a)}. Vanskeligheden opstod først, hvor en Landsby rummede baade Selvejerbønder og Godsbønder blandt sine Jordbrugere. Allerede under Forberedelserne til Forordningen af 1766 havde Kommercekollegiet udtalt Ønsket om klar Besked herom i Forordningen, men havde ikke faaet sit Ønske opfyldt. Af Herredsfogedernes Indberetninger fremgaar det, at

der var Uenighed mellem dem om, hvorvidt en Godsejer havde Ret til at lægge Udskiftningen af en saadan Landsby Hindringer i Vejen, og i Amtmændenes detaillerede Indberetninger om Udskiftningens Fremgang nævnes det altid som en særlig Vanskelighed, naar der blandt en Jords Fællesdyrkere findes adelige Fæstebønder. Efter Udstedelsen af Forordningen af 1770, der heller ikke afgjorde Spørgsmaalet, indkom der fra tre af Amterne (Tønder, Gottorp og Flensborg) Andragender om Forordningens Udvidelse til ogsaa at gælde Fæstebønder. Under de i den Anledning anstillede Undersøgelser kom det til et skarpt Ordskifte mellem Amtmænd (med Kommission) paa den ene Side og Adel og Gejstlighed paa den anden. Medens Gejstligheden er rørende tilfreds med de bestaaende Tilstande, har Adelen selvfølgelig intet som helst imod Udskiftningen at indvende, Gud bevare's! De vil bare have forud afgjort, om Udskiftning i hvert enkelt foreliggende Tilfælde vil være gavnlig eller skadelig, og i sidste Fald have den forkastet, »dass mithin die königl. Beamte darunter nicht einseitig verfahren, nicht unter sich Besichtigungen anstellen, nicht die Frage von der Möglichkeit und denen Nützen der Separation vorhero entscheiden und hiernächst ihre Meinung den Guthsherren aufdringen müssen«. Gottorpretten slutter sig nærmest hertil: Afgørelsen bør ikke ligge hos de partiske Embedsmænd, men hos ganske upartiske »landesverständige«. Iøvrigt kunde man ikke berøve Adelen og Gejstligheden deres »plenum jus dominii oeconomiae«. Efter en haardnakked Kamp lykkedes det dog Kommissionen at overvinde Gottorpretten, og ved Patent af 5. Juli 1771 blev Forordningen af 1770 udvidet til at gælde ogsaa de Jorder, der ejedes af Amts- og Godsbønder i Forening, hvad Stemann umiddelbart før Udstedelsen af Forordningen af 1770 havde set maatte blive Resultatet. Godsejeren skulde deltage med Amtmanden i Arbejdet paa samme Maade som den ene Amtmand med den anden i Tilfælde, hvor Jorder hørte til forskellige Amter⁶⁸). Sagen giver os et interessant Indblik i det spirende Modsætningsforhold mellem Godsejeradelen og den frisindede Embedsstand.

For Marsklandenes Vedkommende var der overhovedet ingen Grund til at foretage sig noget ved Fastlandets Koge,

eftersom de var inddelt i »Fennen« ved de dybe, brede Grave (»Siele«), der fra første Færd havde givet dem den Inddeling og Indhegning, de behøvede⁶⁹). Anderledes paa Øerne. Paa Sild var der hverken Diger eller Grave, men Marsken laa aaben ud til Havet. Skulde denne Marsk nu afvandes ved lignende Grave som i Fastlandets Koge, hvorved hver Mand vilde kunne faa sin Lod for sig selv, vilde hele Marsken let bortskylles, mente Indbyggerne; og uagtet deres Landfoged, M. Matthiessen, holdt paa, at Afvandingen netop vilde skaffe dem en udmærket Anledning til samtidig at faa Marsken indiget, blev Sagen dog henlagt, formodentlig som Følge af de Bekostninger, en Inddigning vilde medføre⁷⁰).

Paa Føhr endelig fandtes vel nogle inddigede Koge, men de henlaa uafvandede og blev behandlet i Fællesskab af en Befolkning, for hvem Udbyttet af Marsken kun var en Biindtægt, mens dens Hovederhverv var Søfart og Fiskeri, hvad der bidrog til at gøre Udbyttet af de i Forvejen forsømte Landstrækninger endnu ringere — man fik kun nogle faa Skilling af, hvad der ved rationel Drift kunde give 5 Rdlr., mener Holstein. Under disse Forhold blev Udskiftningen det sekundære, Afvandingen det primære, og ikke blot Landfoged P. Matthiessen ansaa Udskiftningen for overflødig, fordi Udflugtning paa Lodderne dog ikke kunde finde Sted af Hensyn til Faren for Oversvømmelser, men Holstein selv maatte indrømme, at en fuldstændig Ophævelse af Fællesskabet næppe var fordelagtig af Hensyn til Fattigfolks Græsningsret. Dette gjorde ham dog ikke mindre ivrig for Afvandingen, saa meget mere som den havde staaet paa Dagsordenen i de sidste halvhundrede Aar⁷¹). Naar man ikke var kommet af Stedet i den Tid, beroede det vel for en stor Del paa Befolkningens haardnakkede Modstand, der her kunde gøre sig særlig stærkt gældende, da Øen havde bevaret noget Selvstyre fra gammel Tid.

Paa Østerlandsføhr — hvorom Talen ene er her — fandtes nemlig et Raad bestaaende af Landfogeden som Formand, 12 edsfæstede Raadmænd, der ligesom i de andre Marskherreder tillige udgjorde Domstolen, og 42 ikke edsfæstede »Rechensmänner«, een fra hvert Sogn. Beslutninger vedtoges med $\frac{2}{3}$ Stemmers Flertal, altsaa 37, saa at de ubeedigede altid kunde

sætte deres Vilje igennem uden Hensyn til Landfogeden og de edsfæstede Raadmænd, hvad der i hvert Fald efter Holsteins Mening var forkasteligt og meget skadeligt for Kongens Interesser. Ogsaa Raadmændene kunde vel nok ønske denne Ordning noget ændret til Fordel for sig selv; men alle, beedigede og ubeedigede, var dog enige om sejt at holde paa deres Frihed overfor Statsmagten.⁷²⁾

Langt fra at skræmmes af den organiserede Modstand, der her kunde ydes, fik Holstein blot derved skærpet Appetit til at tage fat, saa at Reformerne paa Føhr efterhaanden blev en af de vigtigste Sager for ham, hvad der ikke kan undre, da det efter hans Mening drejede sig om en aarlig Merindtægt af 30000 Rdlr.⁷³⁾. I 1769 stillede han da efter indhentet Beretning fra Matthiesen Forslag om Afvanding af en Kog og Inddigning af en hidtil uinddiget Strækning; om Sommeren udvidede han sit Kendskab til Forholdene ved et Besøg paa Øen sammen med Digegreve Feddersen; men da Forslaget samtidig hermed kom til Afstemning i Raadet, blev det forkastet med 35 Stemmer mod 16. Trods dette udstedte Holstein den 5. Avgust Befaling til at paabegynde Arbejdet. Stemann, der lidt tidligere havde udtalt sin Glæde over, at det ved Holsteins Iver var lykkedes at finde skjulte Skatte i Landet, tvivlede dog nu om, at Rentekamret, om Sagen skulde komme til dets Afgørelse, vilde gaa ind paa en saadan direkte Tvangsforholdsregel overfor Folk, »die sonst prästanda prästiren . . . weil Freyheit und Eigenthum in einem souverainen Lande die einzigen Schutzwehren der Particuliers sind.«⁷⁴⁾ Man mindes uvilkaarlig, at Oeders navnkundige Skrift udkom samme Aar, og man ser tillige her tydeligt Forskellen mellem den gamle initiativløse, men retfærdssøgende Enevælde og den nye hensynsløse, men »nyttebringende«.

De 34 af de 35 Modstandere i Raadet indsendte imidlertid Ansøgning til Landkommissionen om at blive fritaget for at opfylde Holsteins Befaling, og Holstein rettede da sine Vaaben mod Raadet selv, denne Fortidslevning, der saa ganske var i Strid med hans Begreber om Enevælde. Der er næppe Tvivl om, at naar Raadmændene i November samme Aar indsendte Forslag om, at der til at gøre en Beslutning gyldig skulde

kræves ikke blot $\frac{2}{3}$ af hele Forsamlingens Stemmeantal, men ogsaa $\frac{2}{3}$ af Raadmændenes, har Holstein staaet bagved og villet udnytte Raadmændenes Misstemning mod de ubeedigede til i Forening med de første at faa de sidstes overvældende Indflydelse knækket. I hvert Fald viser det følgende, at det ganske særlig var de ubeedigede, han vilde til Livs. Ved Sagens nærmere Undersøgelse viste det sig, at der ifølge en gammel Forordning af 1659 kun skulde være 25 Medlemmer i Forsamlingen, alle edsfæstede. Saavel Holstein som Gottorp-retten raadete til en saadan Ordning; men Kancelliet udtalte, at det vilde være uheldigt, om Rechensmændene altid kunde overstemmes af Landfoged og Raadmænd, særlig hvis der til disse sidstes Stilling knyttede sig visse Forrettigheder som Skattefrihed eller lignende⁷⁵⁾. Forinden Afgørelsen fik Holstein Anmodning om at indhente de ubeedigedes Udtalelse om Spørgsmaalet. Men dette modsatte han sig med Hænder og Fødder. Allerede i en tidligere officiel Skrivelse havde han omtalt, at kunde det i Almindelighed være vanskeligt at faa en stor Forsamling til at fatte en Beslutning, saa gjorde det blot Sagen endnu meget vanskeligere, naar Flertallet af en saadan Forsamling var ubeediget: »Es ist diese Verfassung unregelmässig, verhindert dem Betrieb, so viele Köpfe unter einem Hut zu bringen, embrouillirt die Sachen« o. s. v. Nu nægter han rent ud at afæske dem deres Mening om Forslaget: Det vil være meget betænkeligt og »mehrere Feindschaften angerichtet und viele unnöthige Streitschriften gewechselt werden, da die Sache doch an und für sich betrachtet ganz simpel ist,« idet man jo maa indrømme, at »12 beeydigten Personen mehrerer Glaube als 42 unbeeydigten heizumessen sein wird«. Ifølge sine Principer har han da ikke kunnet raade til at bevare denne Øs »parlamentariske System«, »weil die schädlichen Folgen einer solchen Constitution, da ein jeder Herr sein will, sehr überzeugend und in die Augen fallend sind«⁷⁶⁾, men indstiller atter sit Forslag til Approbation. Hans Livs Erfaring har aabenbart fjernet ham svært langt fra Meklenborgtidens republikanske Anskuelser (S. 32), ikke mindst den Erfaring, som saa mange andre bruger lang Tid til at gøre, at det »parlamentariske System« kan lægge store Hin-

dringer i Vejen selv for saa gode Fremskridt som det, Holstein under denne Kamp stadig havde i Tankerne.

Dermed gik det nemlig smaat. Til Landkommissionen, der som omtalt havde Afvandingsbefalingen til Behandling, indsendte Holstein en Skrivelse, der klart og roligt paaviser, hvor ganske uforsvarligt det vilde være at tillade, at nogle af Landets bedste Jorder vedblivende skulde ligge hen uden at give noget nævneværdigt Udbytte. Han gennemgaar nøjagtigt Ansøgernes Grunde, indrømmer, at Søfolkene ikke vilde være i Stand til at udføre det vanskelige Arbejde, men hævder, at det absolut kunde betale sig at indkalde Arbejdere fra Fastlandets Marskegne. Det maa indrømmes Holstein, at Øboernes Grunde for at blive ved det gamle vidner om en komplet Mangel paa økonomisk Forstaaelse og en dertil knyttet Frygt for alt nyt. Det faldt ham let under Forudsætning af den langt større Indtægt af Jorden at foreslaa saadanne Forholdsregler, at det ikke skulde komme til at gaa ud over de smaa. Det hjalp alt sammen intet, saa længe der stadig fandtes »en eller to urolige Aander, der har dannet sig et Oppositionsparti, imod hvilket de velsindede aldrig har kunnet udrette noget.«

Her sigtes til en af Raadmændene, Nickels Peters, der for at få Afvandingen udsat lagde Hovedvægten paa den konstitutionelle Side og greb Holstein paa hans saarbare Punkt. Da Raadet nemlig ved Resolution af 6. Oktober 1770 var blevet omdannet, saa at det foruden af de 12 Raadmænd kom til at bestaa af 15 andre — edsfæstede — Medlemmer, og simpelt Flertal blev gældende⁷⁷⁾, afholdt Nickels Peters Møder med Befolkningen, som han opfordrede til at skrive under paa en Klage over, at de hidtil ubeedigede 42 Medlemmer ikke havde faaet Lejlighed til at tage Stilling til Sagen. En Modbevægelse kom i Stand fra den anden Side, og før Matthiessen endnu kendte Indholdet af Klagen, vejrede han Oprør og sendte efter Holsteins Afrejse til København rædselsslagen denne et Forslag om Peters' Udstødelse af Raadet og Foranstaltninger mod Gentagelser, saasom Forbud mod almindelige Raadslagninger uden en af Amtmanden indsat Leder o. l. Holstein fik imidlertid, da han havde ladet disse Forslag gaa videre, en kold Straale tilbage fra Kancelliet, der ikke kunde forbyde Indbyg-

gerne at indgive Forestillinger til Kongen, og Gottorpretten, der ogsaa fik Lejlighed til at udtale sig, mente, at »man muss es diesen Leuten nicht übel nehmen, wenn sie in ihrer Einfalt glauben, dass 42 Personen mehr Einsicht haben als 15,« og tog iøvrigt saa køligt paa Forslagene, at de døde hen.

Derimod fik Nickels Peters og hans Parti Lov til at indsende deres Begrundelse af Ønsket om at beholde de 42 som hidtil, uden at det dog førte til noget. Men Holstein glemte ham ikke. Da han i 1772 kom tilbage som Amtmand, og Nickels Peters igen optraadte med Voldsomhed imod Udskiftning og Afvanding, fik Holstein Landkommissionen til at tro, at det var Oprørstendenser, der laa bag, og glad har Holstein været, da den Resolution, der endelig paabød Udskiftningen (Udgifterne skulde deles mellem Kongen og de formuende Indbyggere), tillige idømte Nickels Peters en Bøde paa 20 Rdlr. for at have kaldt dem, der vilde underkaste sig den kongelige Vilje, aabenbare Landsforrædere. En Medhjælper af ham slap med 10 Rdlr. for at have kaldt Kommissionens Hverv for Spilfægteri, men dem begge ramte Loven, fordi de »durch ihr aufrührerisches Betragen die gute Gesinnung einiger auf einmal gänzlich umzukehren sich nicht gescheuet haben.«⁷⁸⁾

Dette var Holsteins største konstitutionelle Kamp i Tønder. Smaa Tilløb af lignende Art fik han undertiden klaret paa meget praktisk Maade. Saaledes trak det engang op til Kamp med Kogenes Hovedparthavere, der havde Ret til at vælge Digegreven. De modsatte sig imidlertid, at Holstein konstituerede den gamle Feddersens Søn som Medhjælper »cum spe successus«, hvorved Valget vilde skrumpe ind til en Formsag. Men da den unge Feddersen var almindelig anerkendt som særlig dygtig til Einbedet, lykkedes det Holstein ved Hjælp af et godt Bord at bringe den skønneste Enighed til Veje: Holstein gav efter ved at lade Medhjælpervalget foregaa efter Reglerne for Valget af Digegreve, hvorefter Vælgerne valgte Feddersen⁷⁹⁾. Mange var der næppe heller at vælge imellem, da Befolkningen i 1767 havde modsat sig et ypperligt Forslag af Holstein om at sende unge Mænd til Holland for at lade dem

uddanne til Dige greveembedet (man frygtede Indførelse af nyt, »voilà les hommes, ils sont partout les mêmes«).⁸⁰⁾

Om enkelte Landbospørgsmaal af retslig Natur har Holstein faaet Lejlighed til at ytre sig, mest saadanne, hvis Behandling stod paa i en længere Aarrække. Et enkelt af dem viser samtidig hans varme Retsind og hans mangelfulde juridiske Viden.

En Herredsfoged Müller skulde overtage en af Kronens Fæstegaarde som Arv, men vilde ikke lade sin Søster faa nogen Part i denne Arv. En saadan Ordning var virkelig retsgyldig i forskellige Dele af Sønderjylland; men Holstein kunde ikke lænke sig Muligheden af noget saa urimeligt, udsatte derfor Fæsteoverdragelsen, og før han fik Sagen undersøgt, hævdede han med Støtte af to ansete Mænd fra Egnen officielt og privat overfor Bernstorff, at den eneste Forskel paa en Fæstegaard og en Selvejergaard var, at der ved Besidderskifte betales en særlig Afgift af Fæstegaarden. Stamgodsprincippet, som efter hans Mening ellers vilde blive indført paa Bøndergaardene, var »très peu politique quand on l'adopte même parmi la noblesse,« men »tout à fait impracticable dans la classe des paysants«. Hvor tiltalende end hans Anskuelse her maa forekomme, maatte han dog denne Gang ikke blot finde sig i en Dukkert af Gottorprethen, men ogsaa i, at Landkommissionen tog bestemt Afstand fra ham. Det er kun ved Øvrighedens Lemfældighed, mente den, at Fæstebonden synes saa frit stillet; men for at han kunde blive det — og han burde blive det — maatte alle Fæsterne gøres til Selvejere, og Kommissionen benyttede Lejligheden til at stille Forslag derom. Saa langt naaede man ganske vist ikke, men Holstein havde dog ved sine Bestræbelser hidraget sit til en Forordning af 20. Marts 1772, der gav faste Regler, gaaende ud paa, at den ny Fæster skulde give umyndige Søkende Opdragelse og Underhold, og at kun selve Jorden, ikke Bygninger o. a. var undtaget fra Skifte⁸¹⁾.

Endelig har Holstein sammen med Hertugdømmets øvrige Amtmænd følt Vanskeligheden ved at gennemføre den af St.-Germain efter hans Tilbagekomst i 1767 paabudte Udtagelse af indfødte Rekrutter (Frdg. 21. Avg. 67 for Kongeriget, 14. Sept. 67 for Hertugdømmerne). Da Tanken var den, at

Bønderkarlene skulde melde sig frivilligt, skruede disse Prisen saaledes op, at Regeringen maatte sætte Grænser derfor, hvilket atter havde til Følge, at der næsten ingen mødte. Nogle af de andre Amtmænd greb da til det Middel at udtage Rekrutterne ved Lodtrækning; men dette oprørte Holstein, ikke blot fordi det i lige Grad vilde ramme Gaardmandssønner og Husmandssønner, skønt de første som langt stærkere knyttede til Jorden vilde lide meget mere derunder end de sidste, men først og fremmest fordi Forordningen ingensomhelst Hjemmel gav for en saadan Fremgangsmaade. De paagældende Amtmænd burde haft deres Afsked i den Anledning (mindre kunde ikke gøre det!), men »vi forstaar ikke at straffe«. Da han saa selv fik Paalæg af Wodroff om at foretage Lodtrækning, undrede det ham mindre, da det kom fra ham, der havde lavet et saa fejlagtigt Overslag til Krigshospitalskassen. Ved saadanne Udfald lettede han sit Hjærte overfor gamle Modstandere, og han har sikkert delt Stemanns Uvilje mod St.-Germain's nye Moder. Udskrivningsvanskelighederne vedblev, lige til det hele lavedes om i 1774⁸²⁾.

6. Forfattervirksomhed og Privatliv.

Optaget som Holstein var af sit Arbejde for Befolkningens Vel, var han dog for meget Kameralist til ikke ogsaa at have et aabent Øje for Statens Tarv, særlig for hvad der kunde tjene til Finansernes Blomstring. Store praktiske Opgaver kunde der efter Sagens Natur ikke her være Tale om; men en kraftig Administration maatte dog efter Holsteins Mening kunne faa Skatterne til at gaa langt bedre ind, end det hidtil var sket; de mange Restancer, sagde han, var væsentlig en Følge af, at de velhavende var dovne og ulydige og sikkert i deres Bibler havde strøget Ordene »Giv Kejseren, hvad Kejsereis er«⁸³⁾. Han lod alle Restancer lige siden 1723 tage op til nærmere Behandling, og for de daarligt stilledes Vedkommende fik han Regeringens Samtykke til at nedsætte Beløbet for dog hellere at faa det mindre Beløb ind end slet intet⁸¹⁾. Tolden gav ogsaa alt for lidt i Kassen, da Toldpersonalet ikke i mindste Maade kom

trollerede Købmændenes Angivelser, og nogen Forbedring i Amtets Toldadministration synes han at have opnaaet⁸⁵). Naar han imidlertid i sine Breve⁸⁶) taler om, at Kongens Indtægter kunde fordobles ved Forbedringer, har han næppe tænkt paa slige Smaaforbedringer af Skatteopkrævningen. Han har væsentlig hentydet til de store Indtægtstab, der efter hans Mening var Følgen af Statens alt for ringe Kendskab til hver enkelt Egns Muligheder (hvad der nærmere vil blive paavist i et følgende Afsnit). Og det maa indrømmes ham, at han for sit Vedkommende har gjort, hvad han kunde for at raade Bod herpaa. Han har samlet alle de Oplysninger, han kunde skaffe til Veje om sit Amts materielle Forhold, i et udførligt Værk, det fortjenstfulde *Ausführliche cameralistisch-ökonomische Beschreibung des Amtes Tondern*. Det hviler helt paa Indberetninger fra Herredsfogederne, men Holstein har i det mindste haft Redaktørens brydsomme Hverv og har fremfor alt selv haft Ideen, som han synes at have faaet ved i Amtsarkivet at støde paa et gammelt Papir af lignende Art. Efter en almindelig topografisk Indledning med en Oversigt over Forvaltningen og den samlede Skatteydelse gennemgaar han Amtet Sogn for Sogn med Angivelse af hver enkelt Landsbys Jordværdi, maalt i Plove, Jordejendoms- og Indbyggerantal og giver en Beskrivelse af Jordernes Art. Endvidere er Kornproduktionens Størrelse anført i de talrige tabellariske Oversigter, der letter Brugen af Værket. Stemann, der flittigt benyttede Afhandlingen under sit Arbejde, lægger uskrømtet sin Glæde over den for Dagen og mener — ligesom forøvrigt Holstein selv — at den først vilde naa sin fulde Betydning, om den gav Stødet til lignende Beskrivelser over alle de andre Amter⁸⁷).

Ret længe skulde Holstein dog ikke komme til at benytte sit Værk i Praxis. Det forelaa færdigt i Løbet af 1769⁸⁸), og Aaret efter var Holsteins Virksomhed i Tønder Amt i det væsentlige afsluttet. Hen paa Efteraaret 1770 længtes han stærkt efter et Besøg i Hovedstaden. Det var ikke saa underligt. Han havde nu i to Vintre ikke foretaget den fra først af paa-tænkte aarlige Københavnsrejse, og Opholdet i Tønder havde ikke mere Nyhedens Interesse for ham. Han, der fra Begyn-

delsen var saa ivrig, at han ofte ikke havde en Time tilovers for sig selv, og hvem iøvrigt Læsning og Jagt hindrede i nogensinde at kede sig, var efterhaanden blevet slappet af de Skuffelser, hans mange strandede Reformplaner bragte ham. Opmuntrende Ord for virkelige Forbedringer og en sej Kamp med Landbefolkningen var for ublide Kaar for en saa urolig Natur som Holsteins. Hvad hjalp det, at Saldern i 1768 havde udtalt, at den eneste gode Maade at tage Sagerne paa var den, han havde indført i Tønder? Hvad hjalp den Selvsikkerhed og Arbejdsglæde, han lægger for Dagen i Brevene til Bernstorff i Modsætning til tidligere Tidens Klynkeri og Forsagthed? Resultaterne udeblev paa de fleste Omraader, og det medførte en Lede ved Opholdet derovre, der kommer til Orde baade i andres og hans egne Breve⁸⁹). Og skulde han for at udholde Tilværelsen ty til Adspredelser, hvor ilde var han da ikke stedt paa et Sted som Tønder! Hans egne Smaature til Lybek og Hamborg og Besøg af Folk som Stemann og Landkommissionens Medlemmer, ja af Hoffet selv i 1770 varede jo kun Dage; Læsning synes at have været ham for tung en Beskæftigelse til at virke blot som Adspredelse. Tilbage blev da Jagtens og — Bordets Glæder. Atter og atter vender han i Brevene til Gæhler tilbage til Jagten. I 1767 havde han opnaaet Eneret dertil og Ledelsen af den uden nogen Jægermester; paa Embedsrejser anvendtes Tiden lige saa meget til Jagt som til Embedsvirke, og selv da han senere blev besværet af nogen Embonpoint, kunde han jage hele Dage igennem. Ved Bordet blev det mere og mere den rene Madglæde, der gjorde sig gældende i Mangel af tiltrækkende Bordselskab.

Helt anderledes havde Tønderopholdet virket paa hans Hustru. Hun har aabenbart taget sig sammen for at modvirke den Kedsomhed, som den bratte Overgang fra Hofflivets Glæder naturligt maatte fremkalde, og har, som det er paavist (S. 105), stillet sig i Spidsen for et Slags industrielt Foretagende. Hun har af og til ledsaget Manden paa Rejserne rundt om i Amtet, men har iøvrigt været syg og skrantende det meste af Aaret 1769. Først blev hun angrebet af Frisler og mente derefter at være frugtsommelig, hvad der medførte Sygelighed det

meste af Vinteren. Endelig mistede hun i Marts 1770 sin Fader⁹⁰⁾. Alt dette havde bidraget til at berolige og modne hende, saa Bernstorff, der traf Ægteparret under Hoffets Rejse i Hertugdømmerne i 1770, kunde skrive om hende: »Jeg er meget tilfreds med hendes Udtalelser og hendes Holdning. Hun synes mig at have tænkt en Del og at have vundet betydeligt i den Retning⁹¹⁾«. Hun har tydeligt nok fundet sig til Rette i Smaastadsforholdene og befandt sig nu i Sommeren 1770 efter Mandens Sigende som en Fisk i Vandet. Da Drøftelserne om Københavnsturen tog Fart, har hun stadig holdt igen. Ikke uden Grund frygtede hun ved et Hovedstadsophold at miste sin nylig opnaaede, velgørende Ligevægt.

Holstein selv derimod blev ivrigere og ivrigere for Rejsen. Sin tidligere saa ofte udtalte Afsky for Storstadslivet fandt han sidste Gang Udtryk for i Efteraaret 1767; i 1770 er Længselen derefter traadt i Stedet. Ganske vist vilde et saadant Ophold tage endnu mere paa hans Formue end Opholdet i Tønder, hvor han dog aarlig tog 1000 Rdlr. op af sin Kapital, men Muligheden for, at Kongen vilde gøre Sorgenfri til sit Jagtslot, vilde faa Landstedet Rêveries Værdi til at stige; og ganske vist kritiserede han stadig Hoflivet, men samtidig havde han som saa mange andre et overordentlig gunstigt Indtryk af Kongens Person efter Hjemkomsten fra Udlandet^{91a)}. Hans Trang til at more sig gjorde sig da uimodstaaeligt gældende.

Men har ikke ogsaa andre Hensyn været medbestemmende? Efteraaret 1770 var en urolig Tid med mange Muligheder for ærgerrige Projektmagere, og Holstein mente, at duede man til det ene, duede man ogsaa til alt andet: »Med Aand, med Flid og Stadighed kan man udføre alle de Haandteringer, man vil . . ., hvad enten man vil være General, Minister, Finansmand, Handelsmand, Sagfører (jurisconsulte) eller endog Generalsuperintendent; det er kun Pedanteri, at gøre denne Sondring.«⁹²⁾ Hans Tanker kredser da ogsaa om Mulighederne som Forbryderen om Gerningsstedet; i samme Brev⁹³⁾ kan han skrive, at han i København kun vil tage sig af sit Amts Sager, og at han kunde ønske at arbejde for et nyt Finanssystem og Forbedring af Kongens Indtægter. De usikre Forhold bevirkede,

at »der for mig stadig vilde være mere at tabe dær end at vinde.« Han rejste da »sans ruses et sans dessin fixe«. Men ubestemte Planer gærede altsaa i hans Hoved, tilskyndet til sit Besøg som han utvivlsomt var af Gæhler.

Den 1. December tiltraadte Greveparret Rejsen og naaede København den 5.⁹⁴).

V.

STRUENSEETIDEN 1770—72.

1. Den første Tid efter Ankomsten.

I de sidste Maaneder af 1770 var Struensee fuldt optaget af Omdannelsen af Regeringsmaskineriet. Ikke blot mærkedes Rystelserne i Konseillet længe før dets endelige Fald, men ogsaa i Kollegierne levede man i stadig Uro og Ængstelse, da Omdannelserne regelmæssig medførte Afskedigelser og Nybesættelser. Da Kabinettet den 20. Oktober bad Kollegierne om en Fremstilling af deres Forretningsgang, var det ikke vanskeligt at forstaa, at dette let kunde medføre Ændringer, hvis Rækkevidde ingen kunde overskue, hvad der atter satte Følelsen af Usikkerhed et Par Grader op. Generalitets- og Kommissariatskollegiet, der paa den Tid var det eneste moderne indrettede Kollegium (S. 48), indsendte sit Svar den 25., og dette har ført til en Kabinetsordre af 10. November om Forretningsgangens Omdannelse i Kollegierne med Generalitetet som Mønster¹). Hvor ubehagelig en saadan Ordre end kunde være for dem, der havde Foden indenfor, kunde den kun være velkommen for den, der som Holstein selv havde siddet i Militærkollegiet og kendte dets Forretningsgang ud og ind. Naar man da paa en Tid, hvor Bernstorffs Tilhængere helst fortrak fra Hovedstaden, nu saa ham komme tilbage, mindedes man, at han trods sit personligt nære Forhold til Bernstorff dog hørte med til Altonakliken; med sin Mangel paa Forstaaelse af andres Anskuelser og deraf følgende Hensynsløshed — i Forbindelse med en oprigtig Medfølelse for de smaa i Samfundet — maatte han staa Struensee mindst lige saa nær som Bernstorff. Det var da

en almindelig antaget Mening, at han skulde bruges af Systemskiftets Mænd til at omdanne en Administrationsgren i Generalitetets Aand. I Løbet af Efteraaret havde han med Gæhler drøftet den forestaaende Omordning af Kollegierne, og i Oktober havde Bernstorff hørt Rygter om, at han skulde sættes til at lede Finanserne. Bernstorffs Glæde over et efter hans Mening saa godt Valg fordunkledes kun ved Tanken om det slette Selskab, Holstein derved vilde komme i — Rantzau nævnes særlig^{1a}). Efter Ankomsten til København maa Forhandlingerne straks være begyndt; men de førte ikke foreløbig til noget synligt Resultat. I Slutningen af December hørte man ikke mere Tale om ham, og efter Midten af Januar er han betænkt paa at maatte vende tilbage til Tønder; det var kun et ringe Vederlag, at Kollegiernes Myndighed over Amtmændene i de samme Dage blev indskrænket noget, hvad der i lige høj Grad stemmede med Struensees Principer om at holde de overordnede Myndigheder borte fra Enkelthederne og med Holsteins Ønsker²). — Men han vendte ikke tilbage. Grevinden har trods alle gode Forsætter ikke kunnet holde sig borte fra Hoflivets Tillokkelser og Fristelser, og næppe har hun sat sin Fod i de gyldne Sale, før hendes bedaarende Skønhed har bragt hende i første Række blandt Hoffets Damer; selv den sløve Konge, hun i sin Tid saa brat maatte skilles fra, synes stærkt oplivet ved hendes Selskab. Under de skiftende Stemninger, der paa den Tid har besjælet hende, og som endogsaa kunde faa hende til at ønske sig tilbage til Tønder, har hun dog foreløbig vidst at holde igen paa sin Tilbøjelighed til den vilde Festrus og har saaledes vundet Dronningen, til hvis nærmeste Omgangskreds hun kom til at høre³). Naar det imidlertid af Samtiden paastaas⁴), at det var hende, der langt om længe fik udvirket, at Holstein fik en Stilling i København, for at hun kunde blive ved Hoffet, kan det kun for saa vidt siges at være rigtigt, som der er Mulighed for, at hun var den, der endelig fik en Afgørelse tvunget igennem. Som et Fingerpeg om, at det netop er gaaet saaledes til, kan det maaske opfattes, at Holsteins Udnævnelse til Overpræsident i København fandt Sted samme Dag (23. Marts), som Caroline Mathilde blev Protektrice for Vallø efter

Stifterinden Sophie Magdalenes Død Aaret i Forvejen. Tre Dage senere blev Holstein af Dronningen udnævnt til Provisor« for Vallø, og med dette lille »Ben« i Tilgift har han foreløbig kunnet erklære sig tilfreds, og hans Kone har derved følt den københavnske Jord sikrere under sine Fødder. Men noget midlertidigt var der ved den hele Ordning; thi Overpræsidentstillingen blev ulønnet, og han vedblev at være Amtmand i Tønder⁵⁾. At han trods dette virkelig har følt sig tilfreds, kan der næppe være Tvivl om. Det er ovenfor (senest S. 78) omtalt, at han Gang paa Gang har hengivet sig til Tanken om at blive Overpræsident i Altona, og at det særlig var Politiforhold, der i en saadan Stilling vilde interessere ham. »Der er intet, hvori vi synder mere end i Ordningen af et godt Politi. Om man kunde skaffe sig det ved at begynde med Hovedstaden«, skrev han i 1764⁶⁾, og at det var med Ønsket om selv at komme til at gennemføre dette, han tiltraadte sit ny Embede, fremgaar tydeligt nok af det Afhængighedsforhold, Politimesteren kom i til Overpræsidenten (se nedenfor). Men ogsaa hans Uafhængighedstrang og Forfængelighed blev tilfredsstillet ved den Omordning af Byens Styrelse, der foretoges.

2. Overpræsident i København.

Københavns Styrelse i Struenseetiden og det Reformarbejde, der udførtes til Bedste for Byen, er alt for vel kendt og nøje undersøgt, til at der her skal gives en ny Fremstilling deraf⁷⁾. Foruden nogle nye Enkeltheder vil i det følgende kun saadanne Træk blive fremdraget, der kan tjene til saa vidt muligt at belyse Holsteins personlige Stilling og Arbejde.

Selve Udnævnelsen foregik saa formløst som vel muligt og uden Spor af personlig Hensynsfuldhed. En Kabinetsordre af 23. Marts var alt, hvad Holstein og Byen havde at holde sig til. Den hittidige Overpræsident, v. d. Lühe, sjøfledede man ikke blot i den Grad i Formen, at man først afskedigede ham to Dage efter Holsteins Ansættelse⁸⁾, men af Iver efter at komme en forældet Ordning til Livs eller maaske af Uvidenhed gjorde man intet for at ordne et Krav paa 3000 Rdlr., v. d. Lühe mente at kunne gøre gældende overfor Holstein. Han havde

nemlig i sin Tid ved sin Tiltrædelse maattet udrede en Sum af nævnte Størrelse til sin Forgænger som Erstatning for det løbende Aars Sportler, og den samme Fremgangsmaade syntes han maatte anvendes nu, om der ikke skulde ske ham Uret. Holstein derimod mente, at da alle Sportler for Fremtiden skulde gaa i Stadens Kasse, kunde det i hvert Tilfælde ikke tilkomme ham at udrede Summen. Da heller ikke Stadens Kasse vilde ud med Pengene, fik v. d. Lühe intet⁹⁾. Værre var det dog, at man den 3. April afskedigede alle Magistratens Medlemmer og med Enevældens Ret satte Streg over Byens Privilegier ved at ophæve de 32 Mænds Forsamling. Hvad nyttede det, at de 32 den 9. April samledes til Protestmøde i Formandens, Brygger Finckes Hjem? De modigste og dristigste kunde hverken udrette noget overfor Formands og Næstformands besindige, men faste Optræden, eller overfor den »terreur panique«, der havde grebet Folk, og som gjorde de øvrige af Forsamlingen forsigtige og tilbageholdne; Mødet endte derfor i Raadløshed og Forvirring¹⁰⁾. Holstein forsvarer i sine Memoirer den anvendte Fremgangsmaade med, at den var nødvendig, fordi Kommunalbestyrelsens Medlemmer ikke vilde lade sig sætte paa fast Gage, men vedblivende vilde putte Indtægterne af Stadens rige Ejendomme i deres egne Lommer. Grundlaget for denne ondartede Beskyldning var den Bestemmelse i Byens Privilegier af 24. Juni 1661, hvorefter Halvdelen af Indtægten af Roskilde Len (∩: Bistrup Gods) skulde tilfalde Magistratens Medlemmer. Beskyldningen viste sig meget snart at være ganske grundløs; men selv om dette ikke havde været Tilfældet, havde Holstein ikke dermed leveret noget fyldestgørende Forsvar for det hensynsløse i Formen, og Handlingen var ikke blevet mindre uklog¹¹⁾.

Thi uklogt handlet maa det dog siges at være, naar Følgen blev den, at den nye Styrelse fra først af var ganske ude af Stand til at fortsætte paa det bestaaendes Grund. Vel havde 8 af de 11 Medlemmer af den nye Styrelse ogsaa været Medlemmer af den gamle eller af de 32 Mænds Forsamling¹²⁾; men de savnede i den Grad Viden og Sagkundskab, at de straks ved deres Tiltræden saa sig nødsaget til at foretage et saa usædvanligt Skridt som at anmode den afskedigede Sty-

relse om at besvare 17 nærmere formulerede Punkter, der drejede sig om Byens almindelige Forhold og mest var af retslig eller finansiel Natur¹³). De løbende Sager vilde den nye Styrelse intet have at gøre med, og for ikke at komme til at paatage sig nogetsomhelst Ansvar for dem fik den Regnskabssagerne overdraget først til en særlig Kommission og senere sammen med de øvrige ældre Sager til Finanskollegiet¹⁴).

Var den nye Magistrat saaledes frit stillet overfor Fortiden, blev den det ikke mindre i Forhold til Statsmyndighederne, idet Forestillingerne om Byens Anliggender gik direkte til Kabinettet og ikke gennem Departementerne, eller, som Holstein udtrykker det i sine Memoirer, Byens Styrelse kom paa lige Fod med de ministerielle Departementer¹⁵). Selvom dette maaske snarere var en Følge af Struensees hele Syn paa Kollegierne end tænkt som en Indrømmelse til Holstein, tilfredsstillede det dog dennes Forfængelighed og gav ham tillige den Selvstændighed, han behøvede for at udfolde sine Evner og faa Afløb for sin Virksomhedstrang. Og endelig behagede denne umiddelbare Adgang til Tronen ogsaa Borger-skabet, der heri saa en Slags Erstatning for de tabte Privilegier¹⁶). Magistraten kom altsaa til at staa som et Statskollegium, og Forretningsgangen blev ved en ny Vedtægt bragt i Overensstemmelse med den Ordning, St.-Germain havde gennemført i Krigsdirektoriet¹⁷): Af Forsamlingens Medlemmer havde de ni (Overpræsidenten, to Borgmestre, Syndikus, Fysikus og fire Raadmænd) hver sin Gren af Forvaltningen under sig; vigtigere Beslutninger fattedes ved Afstemning i Forsamlingen, hvori yderligere to af Borgerne valgte Personer havde Sæde og vistnok ogsaa Stemmeret¹⁸). Disse to skulde forsone Borger-skabet med Tabet af de 32 Mænds Forsamling; men deres Betydning kunde kun blive ringe; oven i Købet valgtes de første Gang af Regeringen. Efter Holsteins egne Ord var det ham, der gjorde Forslag til Ordningen; Struensee tilføjede, at Fysikus skulde have Sæde i Forsamlingen, og at første Borgmester skulde være en »homme lettré«, medens det var Professor C. J. Berger, der udpegede Personerne. At han var heldig med Valget, særlig af Syndikus Lunding, udtales endog af den ældre Bernstorff¹⁹).

Ved den omtalte Vedtægt overdroges Politivæsenet til Overpræsidenten, der blev Politimesterens foresatte. Det er som ovenfor antydet denne Side af Virksomheden, der har interesseret Holstein mest. Naar han senere hen saa tilbage paa Struenseetiden, fremhævede han gerne sine Fortjenester paa dette Omraade og roste sig endogsaa af selv at have affattet den ny »Instruction for Qvarteercommissarierne og Betjentene.« Med vort Kendskab til hans store Virkelyst er der ingen Grund til at tvivle om hans Iver i de der omhandlede Sager. Det var netop paa saadanne Omraader, Gadebelysning og -rensning, Husnumre o. s. v., at selv hans Modstandere roste Styrelsen, om end Suhm af Had til Holstein tillagde den ny Politimester, Bornemann, Æren for den Smule godt, der udrettedes i denne Tid²⁰). Men ogsaa de haardeste Domme om Styrelsen rammer et Punkt indenfor Politivæsenet, nemlig Forbudet mod Politiets Indtrængen i Husene. Holstein har selv erklæret²¹), at det var efter mundtlig Meddelelse fra Struensee, at denne Bestemmelse blev taget. Den fik især Betydning for Politiets Virksomhed som Sædelighedspoliti; men trods den Frihed og Ugenerthed, der i Struenseetiden kom til at herske paa dette Omraade, er der Spor af, at Politiet har været alt andet end uvirksomt. Ifølge hele den Struenseeske Opfattelse kunde kun Smittefare være Grund til Indskrænkning i Befolkningens Frihed paa dette Omraade. Nu er der fra denne Tid opbevaret en omhyggelig udført Fortegnelse over de paagældende Værter og Størrelsen af deres Personale; dette i Forbindelse med en Historie, Suhm fortæller om et Tilhold til Værterne fra Politimesteren om at holde smittefri Personale, tyder paa, at man i høj Grad har haft sin Opmærksomhed henvendt paa dette Punkt, uden at man dog i den korte Tid, der var Styrelsen levnet, kunde faa noget udrettet²²). I denne Forbindelse var der maaske Grund til at berøre Suhms drastiske Skildring af Holsteins Færden i Smaagaderne. Hvis der overhovedet var nogen Grund til at fæste Lid til den megen løse Sladder af slibrig Natur, Suhm holder af at fortælle, kunde man være fristet til at tage hans Spydighed om de »Indfald til Forordninger og nye Indretninger,« Holstein fik paa de paagældende Steder, i den bedste Mening, med andre Ord antage, at

han med Fare for sit Rygte ved Selvsyn har villet sætte sig ind i Tingene for at kunne forbedre dem; men man gør bedst i at modstaa Fristelsen og hverken tro for sikkert paa Sladderen eller søge at vaske Holstein renere, end han var; meget tyder paa, at han har levet stærkt i denne Tid ²³).

Som man kunde vente, har det ikke været nogen behagelig Stilling for Bornemann at være Politimester med Holstein som foresat, ikke mindst i Betragtning af Politimesterens tidligere uafhængige Stilling. Nu blev det anderledes: »Politimesteren maa i alle vigtige Ting, ogsaa Antagelse af Politibetjente og alle under ham staaende Politipersoner, intet endeligt foretage uden Overpræsidentens Befaling og Approbation, maa intet Sæde have i Magistraten, men staa under samme og kunne tilkaldes razione officii.« ²⁴) Vanskeligt havde Holstein som bekendt ved at arbejde sammen med andre, Modsigelse taalte han daarligt, og naar han nu var den stærkeste, kan man tænke sig, at hans Enevoldslyster ikke har ladet megen Selvstændighed eller Ansvar blive tilbage hos Bornemann. Denne var ikke blot uenig med Struensee og Holstein i de Ideer, der ledte dem; men ogsaa rent administrativt følte han sig trykket af Holsteins Indblanding og Optræden som Overpolitimester. Han klager saaledes over, at han af de gældende Kabinetsordrer ikke kan se, »hvor vidt Politimester har at befale og adlyde«. Han udbeder sig derfor skarpere Grænser for sin Myndighed, gør et spydigt Spørgsmaal om Forholdet mellem Ansvar og Myndighed og spørger endelig, om Betjentene kan adlyde Befalinger fra andre end Politimesteren og uden hans Vidende. Et mere talende Vidnesbyrd kan ikke ønskes, og det samme kan siges om Magistratens Svar: »De Hr. Generalauditør Bornemann forhen kommuniserede kgl. allernaadigste Kabinetsordrer holde vi for at være saa bestemte i Henseende til Politiets Administration, at der ikke behøves nogen videre Forklaring.« ²⁵). Den forrige Politimester, Horn, kunde sandelig være glad ved at faa denne Stilling ombyttet med Stillingen som Justitiarius i den nye Hof- og Stadsret.

Det maa antages, at Holstein er den, der har gjort det første Skridt til denne Domstols Oprettelse ²⁶). Tanken maatte

ligge ham nær alene af den Grund, at han lige kom fra en Virksomhed, hvor han paa det ivrigste havde arbejdet paa at enkelgøre Retsplejen. De Forhandlinger, der har ført til Kabinettsordren af 26. April om Oprettelsen af en eneste Jurisdiktion i København, findes der imidlertid intet Spor tilbage af, og Kancelliets af Generalprokurøren affattede Forestilling om Oprettelse af Hof- og Stadsretten omhandler kun Forslag til den praktiske Gennemførelse, men drøfter ikke de til Grund liggende Principer. Med Enkelthederne i Forordningen af 15. Juni kan Holstein ikke direkte have haft noget at gøre; dog præges de ikke blot af den ny Tids Tanker, han delte med de øvrige Reformmænd, men der findes Udtryk deri, som paafaldende minder om hans Amtmandsskrivelser, som naar det i dens Indledning hedder, at der ofte foraarsages Tids-spilde ved, at den ene Part driller den anden ved at henskyde Sagen under en anden Ret. Umuligt er det vel heller ikke, at det er Holstein, der med sit velkendte Prokuratorhad har inspireret Kancelliet til at foreslaa fastsat et forholdsvis ringe Antal Prokuratorer ved Hof- og Stadsretten (det endelige Antal blev 14). Resten af Prokuratorerne ved de hidtil bestaaende Retter har næppe været blandt de uvirksomste til at fordømme den nye Ret. Fordømmelsen var iøvrigt almindelig. Naar man ser, hvilken Uvilje der rundt omkring fra kom til Orde mod denne fortrinlige Reform, maa man paa Forhaand stille sig tvivlende overfor de Bebrejdelser, der iøvrigt regnede ned over Holstein, ikke mindst Bebrejdelserne for en slet Økonomi.

Den Forbedring i mange Forhold, Holstein skaffede Byen, kostede naturligvis Penge; men det lykkedes ham at faa opstillet et Budget, der nogenlunde balancerede, vel at mærke under Forudsætning af at Indtægterne ikke formindskedes — hvad de netop gjorde — og at Staden ikke havde nogen Gæld — hvad den i høj Grad havde. Hvad Indtægterne angaar, bortfaldt Porttolden; Akcise og Konsumtionsskat tilfaldt delvis Staten, en Del af Byens hidtidige Indtægter tildeltes Hof- og Stadsretten. Holstein fortjener megen Ros for den Energi, han udviste for at gøre Kabinettet det indlysende, at de Penge, man uden egen Skyld ved Statens Indgriben havde mistet, burde Sta-

ten godtgøre. Den forlangte Sum, 30000 Rdlr., var dog lidt vel højt anslaaet i Betragtning af, at Udgifterne formindskedes ved, at Magistratsdomstolen bortfaldt; men netop ved at holde paa en fuldstændig Godtgørelse af det mistede fik man Dækning for de nye Udgifter. Hvad Gælden angaar, var den ved den nye Magistrats Tiltræden over 100000 Rdlr., til hvis Forrentning og Afbetaling der intet opstilledes paa Budgettet. Lige saa lidt her som paa andre Omraader vilde den nye Magistrat have noget med den gamles Sager at gøre, men udtalte ligefrem, at disse Gældsposter ikke var paadraget Byen af det nye Raad og altsaa ikke kunde falde det til Last, hvorfor ogsaa Staten burde betale dem. Og virkelig, Struensee lovede at bringe de forskellige Punkter »aufs fordersamste in Ausföhrung« og faa anvist baade det aarlige Tilskud og Summen een Gang for alle til Gældens Afbetaling. Ved Kabinettsordre af 21. Juli fik Finanskollegiet dog Ordre ikke til at udbetale, men til at regulere og bestemme »de Byen bevilgede Udgifter«. Der nedattes en Kommission bestaaende af to Medlemmer af Kamret og to af Magistraten til Ordning af Forholdet; men de naaede ikke til Ende med deres Forhandlinger, under den daværende Regering, og Sagen voldte den følgende adskillig Kval²⁷⁾.

Hvad Befolkningens økonomiske Forhold angaar, da gjorde Holstein alt, hvad han formaaede, for at hindre Nød under den Dyrtid, der netop indtraf. I »Anordning og Reglement angaaende adskillige Stadens oekonomique og borgerlige Indretninger,« som Holstein tillægger sig selv Æren for, anmodes Raadet (∴ Magistraten) om at søge oprettet et Kornmagasin paa 10000 Tdr. Rug, ligesom forskellige næringsdrivende, f. Eks. Bagere og Spækhøkere, faar Paabud om at have visse nærmere bestemte Forraad liggende. Kul- og Tørvemagasiner i Lighed med de allerede eksisterende Brændemagasiner fremsættes der Ønske om. Endelig reguleres en Mængde Borgerskabs- og andre Afgifter, og nærmere Regler for deres Opkrævning fastslaas. Denne Anordning, hvorved Myndighederne greb ind i de næringsdrivendes Dispositionsfrihed, vakte megen Harme, og i »Borgerlige Betænkninger over det fra Kiøbenhavns Raadstue udkomne Stad-Reglement, viisende i visse Maader dette Reglements fortrædelige Indhold og skadelige Følger,« tages

den ordentlig under Behandling: »Det kan i sig selv udi visse Begivenheder være betænkeligt, uden videre Overlæg at følge øvede Embedsmænds til noget nyt sigtende Forslag; men at følge Ord fra Ord nye Embedsmænds Projekter, der efter ald Anseende intet mindre gaar ud paa end at reformere og om-danne alt uden Forskjæl af got og ont, og ligesom allene søge Æren udi at have casset det Gamle og udtænke noget Nyt, saadant kan lettelig drage fornærmelige Følger efter sig.«²⁸⁾

Paa andre Omraader blev Holstein angrebet om muligt endnu stærkere, saaledes for sin Ringeagt for det danske Sprog. At han, som det er paastaet, ikke kunde et Ord Dansk, er ikke rigtigt, hvad der ligefrem foreligger Beviser for²⁹⁾, og hvor vilde det være muligt for ham f. Ex. at sætte sit Navn under alle Magistratens Skrivelser fra 1771, naar han slet ikke forstod dem — det var han for pligtopfyldende en Mand til. Men dermed er ogsaa alting sagt. Har han end kunnet forstaa Dansk og med Besvær kunnet sætte nogle faa Linier sammen — og det tarveligt nok — har han dog ikke kunnet bruge Dansk som sit Modersmaal. Hverken hans Omgangskreds eller hans Embedsstillinger havde hidtil givet ham Anledning til at rette, hvad der efter vor Tids Opfattelse i den Henseende var forsømt under hans Opdragelse; de spot-tende og nedsættende Ytringer, han Gang efter Gang — baade i Brevene og Memoirerne — finder sig foranlediget til at rette mod den danske Nation, viser, at den Tanke aldrig er faldet ham ind, at han skyldte dette Folk, til hvis Adel han dog hørte, at være fortrolig med dets Sprog. Aldrig har han vistnok udtalt sig om sin Stilling dertil, Spørgsmaalet har slet ikke foreligget for ham. Man mærker det blot af en Bagatel som den, at da den afsatte Borgmester Fædder sendte ham en Forespørgsel paa Dansk om den fremtidige Ordning af Justervæsenet, sendte Holstein den til Betænkning til Syndikus Lunding med et Par Ord — paa Tysk. Naar ikke engang den foreliggende danske Skrivelse faar ham til ganske uvilkaarligt at føje det Par Ord til paa Dansk, viser det jo tydeligt, hvor fjernt han stod Sproget³⁰⁾, og det maa indrømmes, at i en Alder af 40 Aar, som han nu havde naaet, var det lidt sent at lægge sig efter det.

Et saadant Ukendskab til dansk Sprog var ligeledes en af Grundene, men ogsaa kun en af dem, til den Uvilje, hvormed man i København modtog Landfogeden fra Føhr, Peter Matthiessen, som første Borgmester efter Rothes Ansættelse i Finanskollegiet. Han var, paastaas det³¹⁾, uvidende om alt, hvad han burde vide. Dette er mildest talt overdrevent. Han var udgaaet fra en jævn Sømandslægt paa Føhr, men en begavet Slægt, hvis Medlemmer i en meget lang Aarrække beklædte Embederne som Landfogeder paa Føhr og omliggende Øer. Han maa helt have afrystet Sømåndstypens ydre Træk, siden han havde kunnet benyttes ved Legationerne i Paris og Stockholm, hvad der just ikke tyder paa nogen fuldstændig Uvidenhed. Hans Biograf hævder endog, at han var det danske Sprog fuldt mægtig. At han som Statsafsending ikke har kunnet nøjes med sit Hjemlands Sprog, Frisisk, er sikkert nok; men man kan dog ikke deraf slutte, at han kunde Dansk godt nok til at kunne bestride sit Embede i København. Han synes derimod at have været et af de faa Mennesker, Holstein har kunnet arbejde sammen med, naar denne efter fire Aars Samarbejde med ham i Tønder Amt kaldte ham her til København, ja efter Sigende tvang ham til at overtage Stillingen imod hans egen Vilje. Aarsagen til denne Iver hos Holstein kan have været det fælles Syn, de havde paa Befolkningens Selvstyre, hvad der som paavist havde givet sig et utvetydigt Udslag i Begyndelsen af 1771. »Bei sich ereignenden, bedenklichen Zufällen« — som Biografen udtrykker sig — kunde denne Enighed ogsaa komme det nye Regimente i København til gode. Selvom Holstein har Ret i at kalde ham »en kundskabsrig, meget ivrig og handledygtig Mand« og ved Landbosagen paa Føhr havde lært at skatte disse Egenskaber hos ham, var dette dog ingenlunde nok til at gøre ham skikket til at være Borgmester i København. Borgerne følte sig med Rette saarede over at være fortrængt fra en Stilling, der ved Hævd og Overlevering var dem selv forbeholdt; oven i Købet stred Ansættelsen mod en af Struensee affattet, af Holstein højt prist Instruks³²⁾ for Overpræsidenten, hvorefter Byens indre Administration saa vidt muligt skulde overdrages Bor-

gerskabets Medlemmer. Men alt sligt var Holstein ligesaa ligegyldigt, som Selvstyre var ham imod³³).

Om denne Uvilje imod Selvstyre findes der yderligere et betegnende Træk, idet Holstein søgte at omstyrte Forfatningsforholdene i Københavns Brandforsikring, hvis Penge-midler Magistraten skulde have Tilsyn med, men hvis Styrelse iøvrigt bestod af 5 Direktører og et Raad paa 120 Mand. I dette Raad, hvor det »sehr unanständig und parlamentarisch hergeht,« fandt man sig i de haarde Tider roligt i, at Renterne af de udestaaende Kapitaler ikke gik ordentlig ind, hvad der for Holstein var det samme som, at man brugte Kassens Midler til at hjælpe sine Venner med. Følgelig skulde de 120's Forsamling opløses og Kassen styres af 3 af Magistraten dertil valgte Købmænd³⁴). Dette Forslag førte ikke til noget; men hvor ligner det ikke Holstein at ville omstyrte den hele Ordning, fordi der muligvis havde fundet nogle Misbrug Sted.

Ifølge Kabinetsordre af 6. Februar 1771 var Københavns Overpræsident tillige med Byens Kommandant og de to Livmedici Medlem af Overdirektionen for Frederiks Hospital. Allerede den 9. Februar — altsaa endnu i v. d. Lühes Tid — var det ved Kabinetsordre blevet paalagt Direktionen at omorganisere Hospitalet og give Adgang til Behandling af veneriske Sygdomme. Da Forestillingen herom blev afgivet den 30. April, har Holstein ikke haft lang Tid til at sætte sig ind i Sagerne, og der kan da heller ikke med Bestemthed paavises nogen Indflydelse paa Forslaget fra hans Side; men da han var det mest finanskyndige Medlem, skyldes de Bestemmelser, der sigtede til en omhyggelig gennemført Økonomi, rimeligvis ham, hvad der yderligere sandsynliggøres ved, at Ordningen fik megen Lighed med den, der nogle Aar i Forvejen var gennemført paa Krigshospitalet Ladegaard. Ved bl. a. at overdrage en enkelt Person, ikke som hidtil to, Ansvaret for den daglige Økonomi mente man, Hospitalet med en forholdsvis ringe Stigning af Udgifterne (fra 23900 Rdlr. til 25300) kunde forøge det stadige Antal af Patienter med over 100 (indtil 293). Da Militæret fik Raadighed over 140 af disse Patientpladser,

blev der paalagt Regimentskasserne et Tilskud. Forslaget om Ophævelse af Hospitalets egen Jurisdiktion gør det mere end sandsynligt, at Direktionen har kendt den omtrent samtidig udfærdigede Kabinetsordre om en eneste Jurisdiktion i København, en naturlig Følge af, at Holstein medvirkede begge Steder. Det ovennævnte Paabud om at skaffe Plads til veneriske syge førte til den meget omtalte Anvendelse af Kirken og Præsteboligen hertil; men dette Skridt, som man har lagt Struensee saa stærkt til Last, skyldes ikke ham, men Direktionen, der ansaa Kirken for overflødig paa en Anstalt, hvor de fleste Patienter vilde være sengeliggende, ligesom det ogsaa var den, der foreslog at inddrage Præsteembedet og overdrage de gejstlige Forretningers Besørgelse til en Nabo-præst for 150 Rdlr. aarlig³⁵⁾.

3. Provisor for Vallø.

Som ovenfor omtalt var Holstein i de samme Dage, han blev Overpræsident, ogsaa blevet udnævnt til Provisor^{35a)} for Vallø, og det maa rigtig have været ham en Glæde her at kunne sysle med de samme Sager, som han med saa rigt et Udbytte havde givet sig af med i Tønder. Allerede den 8. April havde han et Forslag færdigt, hvor han med samme Midler som i Slesvig søgte at naa samme Maal, Jordernes Udskiftning. Forslaget giver en Fremstilling af de Principer, der skal lægges til Grund, i Forbindelse med en nogenlunde populær Landbrugsteori, paavirket af Oeders Skrift af 1769. Medens denne Plan var af saa almindelig Art, som Mangel paa Kendskab til Stedets Enkeltheder nødvendigjorde, var Holstein allerede den 21. April kommet saa godt ind i Stiftets Sager, at han kunde sætte Fingeren paa de Punkter, hvor han mente, der kunde indføres Beparelser. Spares maatte der nemlig, dels fordi Renterne af den Sum, Sophie Magdalene havde testamenteret Stiftet, ikke udgjorde slet saa meget som det aarlige Tilskud, hun i levende Live havde skænket, dels fordi Udskiftningen jo ikke vilde kunne

foretages uden følelige Udgifter. Aarsindtægtens Nedgang kunde netop opvejes ved et af Abbedissen, Prinsesse Louise Sophie Frederikke af Glücksborg, stillet og af Holstein tiltraadt Forslag om at fritage Stiftsdamerne for Rangskatten, der hidtil var blevet betalt af Stiftsmidlerne, og angaaende yderligere Besparelser til Bedste for Udskiftningen antydede Holstein allerede nu et senere Kampnummer, nemlig Indskrænkning i Antallet af de til Damernes Raadighed staaende Heste; men forsigtig som han ved denne Lejlighed mærkeligt nok var, stak han kun Følehornene ud: man kunde til Nød undvære et Spand, hvad der vilde medføre en betydelig Besparelse. Men som naturligt var for ham og hans Partifæller, var det særlig Regnskabets Tjenestemandsudgifter, der blev »gennemset«, dog paa en enkelt Undtagelse nær saaledes, at Besparselsen først skulde begynde, efterhaanden som Pladserne blev ledige. Foruden ved saadanne Nedsættelser paa Udgiftsiden vilde Stiftet ogsaa kunne naa Maalet ved at skaffe sig højere Indtægter, nemlig ved at give Bønderne deres Gaarde til Arvefæste eller Ejendom, ved at frede Skovene og lukke dem for Kvæget o. s. v. Holstein tænker sig allerede Valløbønderne som de rigeste og Valløskovene som de bedste — om 5 Aar, naar Reformerne bliver helt gennemført.

Dronningens Resolutioner paa disse Forestillinger gik ud paa, at hun agtede at approbere dertil sigtende Forslag, for Udskiftningens Vedkommende dog kun, hvis en forudgaaende Undersøgelse godtgjorde, at Stiftet selv kunde bære de dermed forbundne Udgifter. Afslag gaves paa Forslaget om Rangskatten, »saa længe det endnu er nødvendigt at paalægge ringere og fattigere Personer overordentlige Afgifter til Stiftets Behov«, som Caroline Mathildes Pennefører — hvem mon? — udtrykker sig.

Den 20. Avgust kunde Holstein fremlægge en i det enkelte gaaende Forestilling om Besparelser ved Stiftets Udstyr og Personel. Dette Forslag, der den 4. September fik Dronningens Approbation, vakte en sand Storm af Raseri mod Holstein fra de ærværdige Damers Side. Hvem der var den ordførende Abbedisses juridiske Raadgiver, kan ikke oplyses;

men hvem det saa var, har han ikke lagt Fingrene imellem. Og hvad var saa det hele? Ikke andet, end at der var besluttet en Række Smaaændringer, der efterhaanden vilde medføre en Besparelse paa o. 2000 Rdlr., idet en hel Del smaa Tjenestemandstillinger ved de daværende Indehaveres Død skulde indskrænkes, sammendrages med andre eller nedlægges. Kun Stiftsskriveren, der længe havde været for syg og svag til at bestille noget, blev straks sat paa Pension. Men hvor naturligt det end var, at den nye økonomiske Situation, som Sophie Magdalenes Død havde medført, kunde retfærdiggøre saadanne Ændringer, var Damerne dog lige ubønhørlige overfor dem alle. Begrundelsen var nogenlunde den samme ved alle Ændringerne: Vel var den gældende Ordning ikke fastsat i Fundatsen, men ved senere Resolution af Stifterinden, og en saadan Resolution burde være tilstrækkelig til at gøre Ordningen uforanderlig. Deres gode Hjerte løb af med dem, naar de ikke vilde have Stiftsskriveren pensioneret, da han udførte sit Arbejde upaaklageligt, skønt han altid var syg og daarlig. Iøvrigt laa der mere bagved end gamle Dameres sædvanlige Ulystfølelse overfor alt nyt; de vilde blive personlig ramt af Besparelserne, der baade vilde gaa ud over deres private Pung og gøre Indgreb i deres daglige Vaner. Thi dels skulde Damerne herefter selv betale deres Rangskat, dels vilde der blive foretaget en betydelig Indskrænkning af Hesteholdet, saa Damerne — bortset fra Abbedissens særlige Spand — kun fik eet Spand Heste til Raadighed; et tredie Spand skulde udelukkende være til Arbejdsbrug. Ved denne Ordning sparedes der tre Par Heste; men disse Bestemmelser har uden Tvivl været mere end nok for Damerne til at se med onde Øjne paa enhver af den skrappe Provisors Handlinger. Og saa formastede samme Provisor sig endogsaa til at anstille Sammenligning mellem Vallø og Vemmetofte, hvor Forstanderinden ikke engang som her havde sit særlige Spand. »Vallø er Vallø, og Vemmetofte er Vemmetofte« var det ramrende og tilstrækkelig sigende Svar paa slig Argumentationen. Dog er det vel et Spørgsmaal, om Damerne havde faaet Abbedissen til at tage saa ivrig fat, som det skete,

hvis ikke hun selv — en født Prinsesse af Glücksborg — var blevet ramt i særlig Grad. Hun kunde maaske med nogenlunde Sindsro have fundet sig i det Kniberi; men hvad hun ikke kunde lade passere, var den Forsmædelse, hun maatte døje i Forestillingens Efterskrift, og som ikke blot forklarer Skrivelsens harmfulde Tone, men giver tydelige Fingerpeg om, hvad der var gaaet i Forvejen. Holstein havde efter Gennemgangen af Besparelserne antydnet en Række Ændringer i Godsdriften og andre Forbedringer, hvis Mulighed og Nytte nærmere burde undersøges af sagkyndige — vedrørende Skovdrift, Fiskedammenes Indretning, Skolevæsen, ja endogsaa Hjemmeindustri, paa hvilket Omraadé den hidtidige Tønder Amtmand vilde gøre sine Erfaringer frugtbringende paa Sjælland ved at faa en Pige fra Holsten til at indføre Kniplingindustri blandt Stiftets Bønderpiger. Derefter hedder det: »Sluttelig maa jeg endnu omtale det Forretningsforhold, der forefindes mellem Abbedissen og mig som Provisor, og som burde fastsættes nærmere, idet det ikke er nøje bestemt, hvor langt hver enkelts Myndighed over Stiftet skal strække sig.« Efter Holsteins Mening skulde det tilkomme Abbedissen, at have »die privative Aufsicht in geistlichen Dingen und dahin gehörigen Sachen,« mens hele Administrationen »in oeconomicis et politicis« skulde varetages af Provisor.

Her kender man rigtig Holstein igen. Hvorledes skulde han overhovedet kunne arbejde paa nogenlunde lige Fod med nogen, uden at det blev til Klammeri, i dette Tilfælde altsaa en Kompetencestrid. Hvor har det maattet være pinagtigt for Abbedissen, under hvis Ledelse alt hidtil var gaaet roligt og sindigt, uden alt for nøjeregnende Hensyn til, hvad det kostede, nu at faa en energisk Mand ved sin Side, der vilde gribe ind snart sagt overalt; for at faa Ro til sit Arbejde vilde han tilmed lukke Medbejlersken inde paa et Omraade, der særligt syntes ham egnet for det kvindelige Gemyt, og hvor han selv dog ikke skulde vove sig ind. Men en ældre Dame lader sig ikke altid saaledes feje til Side, mindst en Dame som Abbedissen, der til Tider kunde blive endogsaa meget vred³⁶). Med en Strøm af Ord, hvori der med største Sikkerhed og Lethed manøv-

reres med Fundatser og Resolutioner, paaviser Hendes Naade, at en saadan Myndighed ikke blot ikke tilkommer de Herrer Provisorer, »sondern vielmehr ihnen solches überhaupt gäntzlich verbothen ist.« — Dronningen, der jo allerede havde approberet Holsteins Forslag, maatte søge at lægge en Dæmper paa Vreden og sendte i Oktober en overmaade naadig Skrivelse.

Holstein hævder, at han ved den foretagne Ændring i Forretningernes Fordeling har ønsket at befri Abbedissen for en Del Forretninger, der som Følge af den forestaaende Udskiiftning let kunde blive hende for besværlige. Herpaa svaredes med endnu voldsommere Udfald og med en udførlig Imødegaaelse af de enkelte Punkter. Resultatet blev, at Dronningen overlod Kongen Afgørelsen af Striden, hvilket i Virkeheden vil sige, at Struensee (den 20. November) æskede Kancelliets Mening om, hvorvidt Holsteins Ændringer stred imod Fundatsen, og hvorvidt Dronningen i saa Fald var berettiget til at gaa bort fra Fundatsen.

Mens Kancelliet tog Sagen med stor Ro, rasede Striden videre paa Vallø. Provisor var nemlig betænkt paa at gøre Alvor af at sælge nogle af Hestene, men Abbedissen satte sig med Hænder og Fødder derimod. Salget synes alligevel at være gennemført; men Holstein var iøvrigt meget ivrig for at faa Resolutionen af 4. September »konfirmeret«, da det ellers vilde volde ham Vanskelighed at gennemføre en billigere Hestefodring mod Abbedissens Protestskrivelser og at foretage de Reduktioner, der var taget Bestemmelse om, og som ansaas for ganske nødvendige³⁷).

Da omstyrtes det hele, dengang Holstein efter 17. Januar til Damernes store Tilfredshed maatte opgive Vallø. Hensynsløs Fremfærd i en god Sags Tjeneste udmærker Holstein ved denne som ved saa mange andre Lejligheder.

4. Deputeret i Finanskollegiet.

Imidlertid var Tanken om at ansætte Holstein ved Finanserne næppe noget Øjeblik blevet opgivet; naar der gik henved fem Maaneder af Aaret 1771, inden han naaede dette Maal, har Grunden vel sagtens været den, at man først

vilde ansætte de nye Mænd, naar den paatænkte Omorganisation kunde begynde at træde ud i Livet. Dette krævede rimeligt nok lang Tids Forberedelse; Planen gik som bekendt ud paa intel mindre end at samle alt vedrørende det materielle Liv, Statsfinanserne saa vel som Næringslivet, under eet Kollegium, hvad der i det væsentlige vilde sige en Sammen- dragning af Skatkamret, Rente- og Generaltoldkamret, Kom- mercekollegiet og det til Generallandvæsenskommission ny- lig ændrede Landvæsenskollegium. Holstein har selv fortalt³⁸⁾, at Struensee ikke straks turde sætte sin højtbegavede, men med danske Forhold ganske ukendte Broder, Matematikeren C. A. Struensee, i Spidsen for Finanserne; han drøftede da jævnlig Finansspørgsmaal med Holstein, der, som han selv siger, kunde tale »avec connoissance de cause«, og det endte med, at Struen- see tilbød ham Pladsen som første Deputeret i det paatænkte Kollegium. Disse Samtaler er aabenbart begyndt en rum Tid før C. A. Struensees Ankomst til Danmark (25. April) og har til at begynde med drejet sig om Oprettelsen af Provinsial- kamre efter prøjsisk Mønster, eet i Norge, eet i Hertugdøm- merne og for Danmark eet i Jylland, hvert bestaaende af Folk, der som Følge af langvarigt Arbejde i vedkommende Lands- del havde nøje Kendskab til den. I Lighed med, hvad der var Til- fældet i den slesvigske Landkommission, skulde aarlig et Par af Medlemmerne foretage en Rejse i Distriktet for i enhver Henseende at staa Befolkningen bi til Næringsvejenes Fremme. Allerede den 25. Januar blev denne af Holstein vistnok mundt- ligt fremsatte Plan forelagt Rentekamret til Betænkning, og fra den følgende Tid foreligger Udtalelser derom fra forskellige af Struensees private Raadgivere. Gæhlers Betragtninger i en Skrivelse fra Midten af Marts er omtrent de samme som Holsteins; men han mener dog, man foreløbig kan nøjes med to saadanne Særkamre, i Norge og i Hertugdømmerne. Dette sidste sætter Oeder sig stærkt imod; et særligt Kammer for Danmark (han henlægger det til København) var nødvendigt, hvad han nærmere paaviser ved at fremstille Forholdet mel- lem disse »Specialkamre« og »Generalkamret« eller Finans- kollegiet. Holstein synes ikke at være naaet til at have gen- nemtænkt dette Forhold nærmere; han nævner blot som Kam-

renes foresatte et Finanskollegium, bestaaende af en Minister som Chef og nogle Deputerede. Oeder tænkte sig foruden tre Deputerede med henholdsvis et dansk, et tysk og et norsk Departement, endvidere for de *generelle* Sager en fjerde Deputeret, hvis Departement efter eet Forslag skulde omfatte de fælles Sager, der ikke lod sig indordne under de enkelte Provinser, i Lighed med 5. og 6. Departement i det prøjsiske General-Ober-Finanz-Krieges- und Domänendirektorium; efter et andet skulde det omfatte Finanskassen m. m., medens Fællessagerne skulde behandles af alle fire i Forening, saaledes som i ovennævnte prøjsiske Direktoratium før 1748. Hvis der nu ikke oprettedes et dansk Specialkammer, vilde Finanskollegiest danske Departement ogsaa faa de danske specielle Sager og dermed hele Principet være omstødt³⁹).

Paa Grundlag af disse og flere Udtalelser udarbejdede C. A. Struensee saa et Forslag, der i alt væsentligt blev gennemført ved Kabinetsordrer af 29. Maj og 6. Juni. De indførte et Finanskollegium paa fire Medlemmer, mellem hvem de almindelige Anliggender fordeltes efter Indhold, og tre Kamre, mellem hvilke de særlige Sager fordeltes efter Landsdele. Kamrenes Forbillede var de prøjsiske Kamre; men ved de Ændringer, den prøjsiske Ordning undergik i Danmark, blev der kun lidt tilbage af dens Grundtanker. I Prøjsen var Kamrene anbragt rundt om i Provinserne som disses øverste stedlige Forvaltning; i Danmark blev de alle anbragt i København. I Prøjsen medførte Ordningen, at Kamre og Generaldirektorium hver havde sit Personale; i Danmark blev Finanskollegiets Deputerede Chefer for Kamrene, hvorved de samme Personer fik med de almindelige og de særlige Sager at gøre. Denne Sammenblanding havde man fra først af netop villet undgaa, hvilket ikke blot fremgaar af Oeders Betænkning, men ogsaa af en den 13. Dec. 1770 udstedt Kabinetsordre om Kollegieprinciperne⁴⁰). Endelig gennemførtes i Prøjsen den geografiske Inddeling helt op i Generaldirektoriet, men opgaves i det danske Finanskollegium, saa Sagerne paa dette øverste Trin undertiden tilfaldt en anden Deputeret end den, der havde haft dem til Behandling som Kammerchef⁴¹). Den hele Ordning medførte i Begyndelsen nogen Gnidnings-

modstand mellem Institutionerne, hvad man søgte at raade Bod paa ved Udvidelserne af Kollegiets Virkeomraade. Det maa nemlig huskes, at ved de ovennævnte Kabinetsordrer var kun Begyndelsen gjort til den meget omfattende Sammen- dragning af Sagerne; saaledes manglede endnu baade Kom- mercekollegiets og Landvæsenskommissionens Inddragelse under Kollegiet (ligesom en Del Kancellisager først ved Kabi- netsordre af 19. August overførtes dertil). Rammerne var imid- lertid tilvejebragt ved, at Kollegiet havde eet Departement mere end Antallet af Kamre.

Dette 4. eller — som det ved den endelige Ordning blev — 1. Departement, hvis Forretningsomraade altsaa endnu ikke var fastslaaet, blev tildelt Holstein, der tog imod det efterat have sikret sig Bibeholdelsen af Stillingen som Overpræsident »pour tenir la main sur l'exécution de ce que j'avois établi.« Naar han fandt sig i, at han ikke ligesom Kollegerne fik noget Kammer under sig, var det i Bevidstheden om, at Fremtiden enten vilde raade Bod herpaa eller gøre ham til Kollegiets Præsident⁴³). Men i begge Henseender forregnede han sig. At Struensee, der afskaffede de øvrige Præsident- stillinger, ikke vilde oprette en ny, staar anderledes klart for os, end det kunde staa for Holstein; at han ikke blev Chef for noget Kammer, var ikke blot en stor Skuffelse for ham selv, men kom sikkert overraskende for alle dem, der kendte noget til Tingene.

I de første Dage af Juli omdannedes baade Landvæsens- kommissionen og Kommercekollegiet. Begges Administrations- virke blev overdraget Kamrene (bortset fra, at Landkommis- sionen vedblev at være Administrator for nogle Krongodser), og tilbage blev et Par raadgivende Forsamlinger til Brug for Administrationen, men uden direkte Forbindelse med Be- folkningen. For Landvæsenets Vedkommende gennemførtes denne Ordning⁴³), paa Handelsomraadet naaede man kun en foreløbig Foranstaltning.

Ved Kabinetsordre af 6. Juni var det overdraget Kollegie- embedsmændene H. P. Sturtz og P. H. Classen at fremkomme med Forslag om Omdannelse af Kommercekollegiet til en »Versammlung von Repräsentanten . . . die von allen com-

mercirenden Ståden bestelt . . . werden«; men disse Herrer saavel som andre⁴⁴), der afgav Betænkning derom, blev snart klare over, at der vilde være forbundet betydelige Vanskeligheder med at faa de bedste Kræfter fra Provinserne til at virke med her; derfor maatte der hengaa længere Tid, inden en saadan »Kommercekonferens« kunde træde ud i Livet. Man indrettede da foreløbig en »Kommercedeputation«, hvis eneste Hverv blev at udarbejde udførligere Planer for Konferensen og at afvikle de i Øjeblikket løbende Sager. Fra alle Sider var man gaaet ud fra, at denne Konferens skulde høre under Holsteins Departement, ja Classen og Sturtz havde allerede forhandlet med ham under Udarbejdelsen af det foreløbige Forslag. At Holstein skulde faa sit Virkefelt her, maatte synes saa meget naturligere, som der i den paatænkte Institution fandtes nogle Rester af Tanken om Provinsialkamre, og Holstein var selv meget ivrig derfor⁴⁵). Men samtidig med Kommercedeputationens Oprettelse brast ogsaa dette Haab for ham.

Det var netop i de Dage, da J. F. Struensee stod paa Højdepunktet af sin Magt, paa begge Sider af hin 14. Juli, da han lod sig udnævne til Geheimekabinetminister. Dels vel af personlig Magtlyst, men dels ogsaa ifølge Teorien om at gøre den enevældige Konge til Magtens virkelige Indehaver har han søgt at drage saa megen Magt som muligt til Kabinettet paa Kollegiernes Bekostning. Paa dette Punkt viser der sig en tydelig Uenighed mellem de to Brødre, idet C. A. Struensee stadig har søgt at lægge Tyngdepunktet i Kollegiet, den Institution han selv var den virkelige Leder af; han indsaa, at et sikkert virkende Statsmaskineri krævede, at alt gik igennem og intet udenom Kollegierne. Denne Modstand stand mod den mægtige Broder lader sig paavise under hele Udviklingen af Finanskollegiet. I »Reglementet« for dette Kollegium hedder det, at ingen fra Finanskollegiet skal sidde i Kommercekollegiet eller Landkommissionen. Denne negative Bestemmelse var en Rettelse til C. A. Struensees iøvrigt helt antagne Forslag, hvorefter Kommercekollegiet og Landkommissionen foresloges knyttede til Finanskollegiet paa lignende

Maade som Kamrene. Da senere Kommercekollegiets Omdannelse var under Forberedelse, affattede C. A. Struensee en Forestilling af 24. Juni, hvorefter Kommercekonferensen, som ovenfor antydet, skulde knyttes til Holsteins Departement; men i Finanskollegiets endelige Forestilling af 2. Juli ^{15a)} er netop de Afsnit udeladt af Forslaget af 24. Juni, der omhandler Forholdet til Holstein og hans Departement, øjensynligt efter Paalæg fra oven. Endelig gik Kabinetetsordren om Landvæsenskommissionen imod Finanskollegiets Forestilling om, at Kommissionen skulde indsende sine Forslag til Finanskollegiet, og bestemte, at de skulde sendes til Kabinettet ¹⁶⁾. Ja, selv Kamrene, hvis Tilknytning til Finanskollegiet dog var fastslaaet, søgte Kabinettet for saa vidt direkte Forbindelse med, som deres Forestillinger til Kongen fra først af ikke maatte underkastes nogen Betænkning af Finanskollegiet. Ved en Kabinetetsordre af 18. August, hvori Kollegiums og Kamres »Connexion« søgtes endelig ordnet, ændredes dette dog til, at Finanskollegiet fik Ret til at holde Forestillinger tilbage og tilføje sin »Gutachten«, hvad det i den følgende Tid ses at have gjort Brug af ¹⁷⁾.

Denne Kabinetets Holdning overfor Kollegierne i Almindelighed kan i og for sig have været Grund nok til, at Holstein helt kom til at undvære en Stilling, der svarede til Kollegernes Kammerchefsstilling. Muligvis har dog allerede paa dette Tidspunkt andre Forhold gjort sig gældende — hvorom mere siden; men hvad Grundene end har været, kan man ikke fortænke Holstein i, at han blev yderst misfornøjet, ikke blot fordi Forudsætningerne for hans Indtræden i Kollegiet dermed var bristet, men ogsaa og især fordi Stillingen som Deputeret i Kollegiet kom til at betyde saa overmaade lidt i Sammenligning med Stillingen som Kammerchef. Ved Kamrenes Oprettelse havde man paalagt disse »at besørge alle de Ting, der hidtil have været behandlede i formeldte Rente- og Generaltoldkammer,« medens Finanskollegiet fik »den almindelige Bestyrelse af alle Finanssager«. Dette havde man ved Kommercekollegiets Inddragning søgt at præcisere ved at skelne mellem »almindelige Forslag, Beretninger med videre«, der sendtes til Kollegiet, og »Forestillinger og Beretninger, der

angaar enkelte Tilfælde, og Privatansøgninger«, der gik til Kamrene. Den ovennævnte Kabinetsordre af 18. Avgust om »die Connexion« imellem Kollegium og Kamre gav vel Kollegiet et almindeligt Tilsyn med Kamrene, men udtalte iøvrigt som det væsentligste om Forholdet, at hvis Kamrene ved Behandlingen af de enkelte Tilfælde opdagede, at der var Mangler i de gældende Bestemmelser, skulde det foredrages Kollegiet, »welches in Rücksicht auf das Gantze beurtheilen soll, in wie ferne es nöthig ist wegen einer Veränderung oder fest zu setzenden Regel die nöthige Vorstellung zu thun.«⁴⁸⁾ Med andre Ord, Kamrene fik tildelt den udøvende Magt, mens Kollegiet væsentligst havde den »lovgivende«, vel at mærke, naar man til Lovgivning regner enhver Ændring af og Tilføjelse til de gældende Bestemmelser. I de tre Deputeredes Personer forenedes den lovgivende og udøvende Magt paa lignende Maade som hos Nutidens Ministre; ligesaa lidt dengang som nu nøjedes man til disse Stillinger med praktisk uddannede Kontormænd, men foretrak — i Mangel af Politikere — Teoretikere. Alle fire Deputerede, Holstein, Rothe, Oeder og C. A. Struensee, var hver paa sin Maade Teoretikere.

Men Holsteins Stilling i Kollegiet blev helt forskellig fra de andres; kun i Lovgivningssager, der udarbejdedes i de Deputeredes Departementer og vedtoges i Kollegiets Plenarforsamling, var han ligestillet med dem; i alle de Sager derimod — og det var de fleste — der fra Kamrene gik igennem eller blev afgjort⁴⁹⁾ i Kollegiets Plenarforsamling, og som hans Kolleger havde forberedt, forelagde og senere lod ekspedere, havde han kun at afgive sit Votum, saa han med Rette kunde beklage sig over, at naar de under hans Departement hørende Sager var reguleret ved Lovbestemmelser, havde han ikke mere at bestille.⁵⁰⁾ Dette maatte være pinligt, ikke mindst for en Mand som Holstein, der trods al sin Lyst til at reformere og omdanne vidste om sig selv, at det var paa Administrationens Omraade, han havde udført noget dygtigt og godt, og som var klar over, at det er Administration, der forlener sin Mand med Magt og Myndighed, hvortil han følte ikke mindre Attraa end andre dødelige. Det er derfor ganske rigtigt, naar han selv siger, at det var Organisationen, der ikke tiltalte ham.⁵¹⁾

Den Maade, han viste sin Misfornøjelse paa, var den samme, som da han i sin Tid imod sit Ønske fik en Medhjælper i Krigsdirektoriet: han forsømte sit Arbejde og lod Sagerne visne.

Fik han da overhovedet noget udrettet i Kollegiet? Hans Departement havde med Byernes Økonomi at gøre, med Forst-, Handels-, Fabriks- og Stempelsager. Foruden de forskellige Forslag om Handelens Ordning, der i det væsentlige, men ikke udelukkende drejer sig om Ordningen af Regeringsorganerne derfor, foreligger der fra hans Haand Forslag om Byernes Økonomi og om Forstetaternes Ordning⁵²); men intet af disse Forslag er' naaet frem til kongelig Resolution. Hvad der er betegnende for de fleste af dem saavel som for hans forskellige Udtalelser om Provinsialkamre, er den Vægt, han lægger paa Indsamling af statistisk Materiale, saa at man, som han siger om Handelen, kunde udarbejde et almindeligt *Tableau* af Handelen i alle Kongens Stater for at faa et bestemt almindeligt Kendskab til dens forskellige Grene. Sit Størværk fra Tøndertiden, Amtsbeskrivelsen, vilde han aabenbart fortsætte, som han i det hele efter disse Forslag at dømme synes at have betragtet sin Virksomhed væsentlig som en Udvidelse til hele Riget af sin Amtmandsgerning, for saa vidt den angik det økonomiske Liv: han slog til Lyd for Beskyttelse af Fabrikdrift, autoriseret Tilsyn og Raadgivning ved Næringsvejene, rationel Opdyrkning af hidtil utilstrækkelig udnyttede Arealer o. l. Dette er dog ikke udelukkende dikteret af Interesse for Befolkningen, men hænger paa det nøjeste sammen med hans Teorier om Statens Finanser.

Saavel i Memoirerne som i Brevene til Gæhler har han Gang paa Gang udtalt, at med Statens Finanser stod det slet til, men at det kunde være ganske anderledes, naar der blot blev taget rigtig fat, og det endda uden at det kom til at koste de enkelte Samfundsborgere mere end hidtil. Men hvergang han skal ind paa Midlerne hertil, nøjes han med Antydninger, som om han forbeholdt sig Opdagelsen som en Patenthemmelighed, til det Øjeblik var kommet, da han selv skulde føre den ud i Livet.⁵³) Hans Udgangspunkt synes at være dette, at ikke blot Befolkningens Velstand, men ogsaa Stats-

kassens Fylde udelukkende beroede paa en rationel og fuldstændig Udnyttelse af Landets naturlige Hjælpekilder, i hvilken Henseende Danmark efter hans Mening stod meget langt tilbage. Til virkelig Forbedring af disse Forhold behøvedes en langt større Arbejdskraft end den forhaandenværende, og Befolkningstilvæksten maatte derfor blive en Hovedopgave for Finansstyrelsen. Men dette var ikke nok; thi Befolkningen var ikke selv i Stand til at gennemføre en saadan rationel Drift; Staten maatte træde hjælpende og vejledende til; det kunde den ikke uden indgaaende Kendskab til hver enkelt Egns særlige Forhold, hvad de danske Magthavere hidtil havde været ganske blottet for — saa der ingen Grund var til særlig at rive Struensee det i Næsen. Midlet dertil var Provinsialkamre. Hovedstadens Finanskammer (*la chambre de finance sceau*) kunde kun være et Regnskabs- og Skattekammer (*chambre de conte et de recette*), mens Lokalkamre kunde løse Opgaven: »De største Fordele for Kongen bliver forsømt, tabt af Syne af Mangel paa denne Viden, hvoraf alt afhænger; for at erhverve dem, sikre sig dem, udnytte dem og gøre dem levedygtige vilde det være nødvendigt at oprette Lokalkamre.«⁵⁴⁾ Det nye heri er kun den ganske overdrevne Vægt, han har lagt paa Provinsialkamrene som det eneste og ufejlbarlige Middel til Opnaelse af ideelle økonomiske Tilstande. Herud fra forstaas ikke blot hans ivrige Arbejde for denne hans Kongstanke, da han endelig selv kom til, men ogsaa hans store Skuffelse, da Planen mislykkedes.

Om hans praktiske Evner som Finansstyrer vides ikke meget. Af det samlede Finanskollegiums Virksomhed lader sig intet slutte; det sad for kort Tid til, at nogen Dom om dets finansielle Evner kan fældes. Foruden af hele Organisationsarbejdet med Kamrene o. s. v., var det væsentligst optaget af Arbejdet med Indberetningerne fra den Aaret i Forvejen nedsatte Geheimekonferens, med Forarbejderne til en ny Oktroj for Asia-tisk Kompagni (den gamle udløb 12. April 1772) og med at bringe Assignationsvæsenet i Orden⁵⁵⁾. Om de enkeltes Arbejde hver for sig foreligger der saa godt som intet. Holstein vides at have haft skarpt Blik for Planløsheden og dermed Pengespildet i den hidtidige Finansstyrelse⁵⁶⁾, og muligvis har hans Virk-

somhed i Krigsdirektoriet skaffet ham nogen Anerkendelse som finanskyndig — han forudsagde jo Budgettets Uholdbarhed; men skal man gaa ud fra hans egne Udtalelser om hans Til-sidesættelse dær, har han næppe faaet megen Lejlighed til at vise sin Duelighed som Finansstyrer.

Naar det derfor hos en samtidig Brevskriver⁵⁷⁾ hedder, at Kollegerne i Finanskollegiet fandt, at Holstein »virkelig ejede for liden Indsigt og Erfaring«, er det muligt, at de havde Ret; det har i saa Fald ikke udelukkende været den indflydelsesløse Stilling, han indtog, i Forbindelse med hans svigtende For-handlingsevne, der har bragt ham i et ligesaa pinligt Forhold til hans daværende Kolleger som i sin Tid til nogle af Krigsdirek-toriets Medlemmer⁵⁸⁾. Allerede fra Slutningen af Juli talte man om hans Afsked, og fra samme Tid (30. Juli) foreligger en Promemoria fra ham, hvori han klart gør Rede for sin Misfornøjelse med den Ordning, Kollegiet har faaet. Det var vist ved Forelæggelsen i Kollegiet af denne Promemoria, at der, som Luxdorph skriver i sin Dagbog, blev »blodig Klameri paa Kammeret«. »Rothe klager«, fortæller han videre, »over Grev Holst[ein], som igen indgiver en Klage over Rothe og den hele Indretning paa 3 Ark. Struensee forsvarer Rothe, og Greven er arrig over alt dette.« Netop ved den Tid, Forholdet mellem Kollegium og Kamre blev endelig ordnet, indsendte han (17. August) en Skrivelse til J. F. Struensee, hvori han anmodede om at blive fritaget for Stillingen i Kollegiet og nøjes med Overpræsidentstillingen. Nogle deri tilføjede statsretlige Betragtninger om de tre andres altfor store Magt maa ses paa Baggrund af hans egen Magtesløshed⁵⁹⁾. Fra det Øjeblik har han ladet Kollegiet sejle sin egen Sø, og da C. A. Struensee anmodede ham om at ekspedere de Sager, han havde faaet tilsendt, slog han i en uartig Skrivelse paa, at han havde søgt sin Afsked. Men han nøjedes ikke med at holde sig borte; han talte efter Sigende ondt om Kollegiet ude i Publikum og undergravede derved dets Stilling. Til Tider grebes han af dyb Fortvivelse, som han søgte at drukne i skandaløse Udsvævelser. Først da C. A. Struensee den 9. September havde tilstillet sin Broder en lang Klage over ham, kom der Fart i Tingene. Den 17. indsendte Holstein

sin officielle Afskedsbegæring, der approberedes den 22.⁶⁰⁾ Dog beholdt han ikke blot Overpræsidentstillingen, men ogsaa sin fulde Gage. Hvorfor han blev holdt saa længe hen, før han fik sin Afsked, og hvorfor han fik den paa saa lempelige Kaar, besvares af alle samtidige med samme Ord: Brandt.

5. Hoffet.

Under de Skærmydsler, der i Løbet af Aaret 1771 krydrede Samarbejdet mellem Struensee og Brandt, blev Ægteparret Holsteins Stilling ved Hof og i Statsstyrelse af den aller største Betydning. Det er ovenfor vist, hvilken høj Stjerne Grevinden havde ved Caroline Mathildes Hof i Begyndelsen af Aaret. Hun havde sammen med Fruerne Schimmelmann og Gæhler faaet Mathildeordenen, hvad der tilstrækkelig tydeligt viste, at hun, et Par Maaneder førend hendes Mand fortrængte v. d. Lühe som Overpræsident, havde fortrængt dennes Hustru, Overhofmesterinden, fra den højeste Hofgunst. Den Lidenskab, Brandt nærede for hende, var hun vel ikke ufølsom overfor; men tro imod sine Forsætter har hun ført en haard Kamp for ikke letsindigt at give efter for hans ivrige Kurmageri. Derved kom hun dog netop i en Stilling, hvor hun følte sig højst ulykkelig. Hun baade frygtede og følte sig uimodstaaelig draget af Hoffet. Hun mærkede, hvor udsat hun var for Hoffets Sladder og Bagvaskelse, og gjorde alt, hvad hun formaaede, for at undgaa at give Anledning dertil; men Omgivelserne blev hende for stærke, og under Hirschholmopholdets duftende Erotik synes alle Betæneligheder at være forsvundet, og først efter Katastrofen i Januar 1772 vaagnede hun saa at sige op af en Feberdrøm og priste sig lykkelig ved at opdage, at Fortryllesen var hævet⁶¹⁾. Hendes Stilling i det Struenseeske Hofs snævraste Kreds var imidlertid alt andet end rodfæstet; ved det mindste Brud indenfor Kredsen udsattes hun for at miste Fodfæstet. Foreløbig beherskede dog hun og Brandt Hoflivet; men ved Udførelsen af de vanskelige Danse, de havde faaet indført, kom hun til at brillere paa Dronningens Bekostning, og i den Skinsyge, dette maatte

vække hos Dronningen og Struensee, findes Kimen til Bruddet mellem de to Par. Da saa politiske Forhold efter Ministerudnævnelser den 14. Juli øgede Uenigheden mellem de nyslaaede Grever, har Spillet været gaaende, saa at Naalestik mellem Damerne har ført til Dolkestød mellem Herrerne, hvad der atter har virket tilbage paa Damerne, saa at de har været ved at kradse Øjnene ud paa hinanden. Intet Under derfor, om Grevinden paa en Tid, hvor det tilmed svirrede om Ørerne med Rygter om Sammensværgelser — en Plan om Bortførelse af Struensee var hun selv eller hendes Mand Mester for — har villet stive sin Stilling af ved at søge at faa sine gamle, prøvede Venner, Bernstorffs, kaldt tilbage; at fælles Modstand mod Struensee ikke var nok til at muliggøre et saadant Skridt, har hun slet ikke været klar over⁶²).

Samtidig hermed naaede den politiske Modsætning mellem Struensee og Holstein sit Højdepunkt, og da et politisk Fald jævnligen ledsagedes af Forvisning, var Ægteparrets Fjernelse fra Hovedstaden en nærliggende Mulighed. Brandt vilde imidlertid ikke undvære Grevinden, og da han var sig sin egen Uundværlighed bevidst, kunde han uden større Fare sætte meget ind paa at opnaa sine Ønsker. Struensee havde da ogsaa Gang paa Gang maattet give Køb: han havde tilfredsstillet Brandts Forfængelighed med Grevetiteln, havde lettet ham hans trælsomme Gerning ved Reverdils Tilbagekaldelse og maatte nu lade hans erotiske Nydelser uforstyrrede. Dette sidste faldt aabenbart Struensee vanskeligst, da det baade greb ind i hans Politik og i hans Forhold til Dronningen, der heller end gerne vilde have Grevinden fjernet. Under saadanne Omstændigheder forstaar man, at Krisen for Holsteins Vedkommende kunde vare et Par Maaneder, og det Mod, denne viste overfor Struensee, og som han senere praalede saa meget af, forklares maaske nok saa rigtigt ud herfra som ved Henviisning til Bernstorffs Mening om ham, at han hørte til dem, der ikke vilde finde sig i alt⁶³). I den Kamp mellem Struensee og Brandt, som det Holsteinske Problem saaledes satte Fart i, blev Struensee for saa vidt den lille, som Brandt beholdt sin Dame og Holstein sin Gage; men Holstein mistede ganske vist ethvert Skin af politisk Indflydelse; Stillingen som

Overpræsident vilde mindre nu end hidtil kunne betyde noget i den Retning.

Men Gagen paa de 4000 Rdlr. beholdt han altsaa, og uagtet han kort forinden havde faaet Penge mellem Hænder ved at afstaa sin Bolig i Tønder til Eftermanden⁶⁴), kunde han nok have Brug for alt, hvad han kunde skrabe sammen, da Grevinden i Løbet af Sommeren havde tabt 5000 Rdlr. i Spil. For at hun ikke af den Grund skulde holde op at spille Loup med de kongelige Herskaber, var det, fortæller Holstein, at Kongen forærede hende 3000 Rdlr., hvad der som bekendt i Dommen over Struensee nævnes som en af dennes sorte Gerninger. At denne Sag blev draget saa stærkt frem, beror maaske paa, at man kan have fundet Grevindens skriftlige Tak for Modtagelsen. Førøvrigt er det vel tvivlsomt, om hun har været slet saa lidenskabsløs, som det efter Mandens Udtalelser ser ud til; Brandt ønskede ikke at mindske Herskabernes Spillelyst, men blot at ombytte dette Spil med et mindre kostbart⁶⁵). Struensee skal imidlertid have anset det for nødvendigt af Hensyn til Kongens personlige Lyst at oprettholde det dyre Spil; i saa Fald synes der intet urimeligt i, at man ikke vilde lade denne allerhøjeste Lyst blive til Ruin for en af dem, der var tyunget til at være Deltager i Spillet. Dog er det næppe slige Retfærdighedshensyn, men snarere Brandts Magt over Struensee, der har været afgørende.

Mens Grevinden saaledes Aaret ud har prydet og frydet Hoffet med Dans og Spil, har Manden efter sit Fald næppe deltaget mere end højst nødvendigt i Hoflivet; han kunde jo efter Folks Sigende nok mere sig udenfor, og hans Forfængelighed gik ikke i Retning af at glimre ved Hove. Det overlod han til »Petitgen«, som han med større eller mindre Held havde benyttet — som han selv siger⁶⁶) — »pour y faire du bien ou empêcher le mal«, uden at det i mindste Maade synes at have voldt ham Bryderier, at det nu udelukkende var hendes fortrolige Forhold til Brandt, der muliggjorde dette. Sine ovenfor (S. 80) berørte Anskuelser om Ægtefolks Overbærenhed i Troskabsspørgsmaal har han vidst at praktisere i sit eget Ægteskab. Hustruens og Brandts Forhold antydes⁶⁷) uden Gnist af Bitterhed i Memoirerne, ligesom hans Dom om

Brandt synes ganske upaavirket deraf. Han er vel ikke blind for dennes Egenkærlighed og Stræbernatur, men mener dog, at han ved Siden af sine ydre blændende Egenskaber, sit Talent som udøvende Danser og Musiker og sit behagelige og spøgefulde Konversationstalant, er i Besiddelse af en let Fatteevne, et godt Humør, en blid Karakter, at han er meget ædelmodig, lidt letsindig, men redelig og helt besjælet af Æresfølelse⁶⁸). Denne Særtægning stemmer adskilligt bedre med den almindelige Opfattelse i Brandts daværende og tidligere Omgangskreds end med det Billede af ham, vor Tid har dannet sig paa Grundlag af hans egne Breve.

Lige saa lidt er Holsteins Bedømmelse af Dronningen paavirket af dennes Stilling til hans Hustru; den stærke Uvilje, der herskede imellem dem, har ikke sat sig Spor i hans Memoirer. Han har formaaet at give en sympatetisk Skildring af den ulykkelige Dronning, hvis brændende Moderkærlighed og sørgelige Skæbne omtales smukt og følt. Han gaar saa vidt, at han mener, at hendes Brøde, som man kun i Danmark kunde falde paa at sætte Himmel og Jord i Bevægelse for, svinder ind til næsten intet, naar man husker paa, at Kejserinde Elisabeth havde »changé d'amants comme de chemise«, at Katharina i den Henseende ikke var bedre, og at alle Landes Historie var fyldt med Kærlighedshistorier om Fyrstinder; man skulde da næsten tro, »at det kun at have een Elsker snarere er Tegn paa Dyd end paa Vellyst (libertinage), naar man har saa god Lejlighed til at vælge og til at tilfredsstille sin Lyst, som en regerende Fyrstinde har, især hvis Naturen har skænket hende Ynde«⁶⁹). Iøvrigt lægges der i Memoirerne særlig Vægt paa den raa og upassende Behandling, hun fra først til sidst var Genstand for efter sin Fængsling den 17. Januar, og da det saa godt som altid er under Fremstillingen heraf, han finder Lejlighed til at prise hendes gode Egenskaber, ses Modstanderne derved i endnu sortere Lys, og dette turde netop være Hensigten. Thi overalt i det ypperlige Portrætgalleri, Holstein i sine Memoirer tegner for os af hin Tids Personer, er Billederne præget af, at de er udført paa en Tid, da Holstein først og fremmest ønskede at lægge de »Guldbergske« Magthavere for Had. Paa den anden Side

har han ikke kunnet se helt bort fra den Uvilje, han i Løbet af Struenseetiden kom til at nære til denne Tids ledende Mænd, og som f. Eks. for Struensees Vedkommende træder saa stærkt frem i Breve⁷⁰⁾, hvor han søger Efterfølgernes Gunst. Disse to hinanden næsten modsatte Synspunkter har ført til en rolig, vel overvejet og i det hele træffende Dom, hvor hans store Evne til at se og forstaa er kommet fuldt ud til sin Ret. Det gælder ganske særlig hans Skildring af Struensee.

Det er i det hele det for os kendte Billede af den mægtige Minister, han opruller. Vi ser for os den idérige, ivrige Stræber, der ikke har Anelse om, at der skal mere til for at omdanne en Stat, især naar man er en fremmed Opkomling, end at vide, hvad Resultatet skal blive. Det var i saa Henseende, mener Holstein, navnlig hans Mangel paa almindelig Menneskekundskab og paa særlig Kundskab om den danske Nation, der gjorde sig gældende. Denne Mangel gjorde ham til den sletteste Politiker, Holstein overhovedet kendte: »*toujours il faisoit le mal sans savoir qu'il le faisoit et sans réflexion*«. Vi forstaa af Holsteins Ord — bedre end Holstein selv synes at have forstaaet det — hvorledes Struensee ved at styrte sig altfor hovedkulds i Arbejdet og ved selv at ville afgøre alting er blevet saa overlæstet, at det har medført en almindelig Slappelse, som Hoflivet, der fra Hirschholmopholdets Tid lagde saa stærkt Beslag paa ham, yderligere har øget⁷¹⁾. Holstein betænker sig endda ikke paa at anvende Ordet Dovenskab om ham for de sidste Maaneders Vedkommende. Men trods alt er han mere fordomsfri i sin Dom om ham end Flertallet af Struensees samtidige Modstandere. Først og fremmest ser vi hans uskrømtede Glæde over Struensees store Kærlighed til og Arbejde for Fattigmands Sag, det eneste Omraade vel, hvor Holstein helt tilhørte den ny Tid, og hvor de to derfor fuldt ud kunde mødes. Men ogsaa andre Sider af Struensees Styre faar Holsteins Anerkendelse, som Statskassens Ordning o. a.

Et Par Enkeltheder er der Grund til at lægge Mærke til. Struensee elskede Militæretaten »*par passion*«, siger Holstein. Naar han ikke fik udrettet noget til Gavn for den, var det, fordi de sagkyndige, han henvendte sig til, ikke viste ham Midlerne dertil og var indbyrdes uenige. Her har Holstein

vel nok overroست Struensee for at komme sine tidligere Standsfæller til Livs. Trods sit personlige Venskab med Gæhler havde Holstein næppe meget til overs for ham som Militærløder; dertil var en Række Mindelser fra tidligere Tider tilstrækkelig levende hos ham. Og trods al Anerkendelse af Rantzaus Begavelse har Holstein haft aabent Øje for hans uheldige Sider; han sagde og gjorde kun »des follies«. Men for at tillægge disse to hele Ansaret for mulige Militærforømmelser behøvede han dog ikke at gøre Struensee militærbegejstret, hvad der kun lidet stemmer med hans Personlighed og Samfundsofattelse. Hans Forkærlighed for Frederik 2. og Prøjsen, den eneste Magt han brød sig om at staa sig godt med, er ikke nok til at gøre en saadan Antagelse berettiget, og den bliver ikke sandsynligere derved, at Holstein maa tillægge Struensee selv Skylden for, at han stødte Officersstanden fra sig⁷²).

Uklogt har Struensee efter Holsteins Mening baaret sig ad ved ogsaa at støde andre Samfundsklasser fra sig; han kunde let have undgaaet det, naar han for Adelens Vedkommende ikke principielt havde holdt den borte fra Hof- og Stats-tjeneste og iøvrigt ikke havde kastet Vrag paa det Middel til at knytte Folk til sig og sine Ideer, han havde i Naadesuddelingerne. Holstein var enig med Struensee i, at som disse Midler hidtil var blevet anvendt, havde de saa godt som tabt deres Betydning; men medens Struensee søgte at gøre Ordensdekorationerne o. l. latterlige i Folks Øjne, mente Holstein, at kun Klogskabshensyn burde raade paa dette Omraade og gaa forud for Idealerne, og Klogskaben krævede en maadeholden Anvendelse, hvorved megen Misfornøjelse vilde hindres — Menneskene udretter nu engang ikke noget uden Belønning⁷³). Paa den Tid, Holstein udtalte sig saaledes, havde han selv gjort bitre Erfaringer om Unaade og om Adelens Til sidesættelse; men selv om dette kan have sat sit Præg paa disse Udtalelser, stod Struensees Holdning i den Henseende for ham dog kun som en ringe Begyndelse til, hvad der skulde komme. I den følgende Tid nøjedes man ikke med at foretrække borgerlige Personer til Embederne fremfor adelige, men man søgte endogsaa at udviske Forskellen mellem dem

ved at tildele de borgerlige Elefant- og Dannebrogordenen. Overfor saa formastelige Handlinger bliver Struensees Forsyndelser for intet at regne, ja selv hans berygtede Masseafskedigelser bliver Ubetydeligheder ved Siden af Efterfølgerne — Holstein sammenligner aabenbart det absolutte Antal Afskedigelser i Struensees fem Fjerdingaar med Antallet i et tre Gange saa langt Tidsrum ⁷⁴).

At Holsteins eget Livs Tilskikkelser har gjort sig gældende i hans Dom om andre, er naturligt og forringer kun lidet Værdien af disse saa læseværdige Personskildringer.

6. Katastrofen.

Torsdag den 16. Januar 1772, fire Dage efter at Hoffet havde taget Ophold paa Christiansborg, mens de nærmest foregaaende Maaneder var tilbragt paa Frederiksberg, samledes den lille, med Spænding ladede, men endnu sammenhørende Kreds i Dronningens Værelser for ved en lille Souper at faa Humøret op til Nattens Maskerade. Kongen har endnu denne Aften sin Hustru ved sin Side; men hun er aabenbart mere optaget af, hvad hendes anden Nabo fortæller. Dennes Borddame, Generalinde Gæhler, blinker over til sin Veninde, Grevinde Holstein, hvis Bordkavaler holder hende i Aande med fint fremførte, men derfor ikke mindre vovede Historier. Hendes Sidemand paa højre Haand er den højt begunstigede Falkenskjold, der har ført selve den uovervindelige Skatmester Schimmelmans Frue til Bords. Iøvrigt deltager i Selskabet den i Dronningens snævraste Kreds optagne Købmandsfrue, Konferensraadinde Fabritius, og Staldmesteren, Baron Bülow, hvorimod dennes Hustru, fordum en Stjerne af første Klasse, nu i den Grad er berøvet Glansen fra Naadens Sol, at hun ikke engang er tilstede. »Hun maa jo ganske have tabt Hovedet, den stakkels Prinsesse,« kan Dronningen — at dømme efter Holsteins Omtale af Selskabet — have sagt, »naar hun kunde lade sig fange for en Smule Æventyr med sin Frisør.« »Ja, hun behøver blot,« har Struensee vel svaret, »at have ladet sig mærke med, at der var noget, hun viste Forsigtighed med; om man er aldrig saa for-

sigtig, bør man dog ingensinde lade nogen mærke det. Giver De mig ikke Ret, Brandt?» »Jeg ved dog ikke, om det er deri, det stikker. Sligt kan stedse kun gaa til en Tid. Hvo ved, hvor længe det gaar med . . .« »Det maa i hvert Fald have været en skrækkelig Straf,« har Dronningen skyndt sig at indføre, og Grevinde Holstein, der vel var den, som først bragte paa Bane dette kildne Emne om Prinsen af Prøjsens Hustru, der var gaaet saa vidt i sine Udskejelser, at Frederik 2. havde indespærret hende i Citadellet i Stettin, kan saa have søgt at tage Parti for den af hendes Mand saa højt beundrede Konge. »Ja, visselig,« lyder det fra Struensee, der griber sit Glas med den skummende Champagne, »en saadan Konge kan ikke prises højt nok — lad os da tømme vort Glas til hans Ære!« — — »Og saa drømme os til Sanssouci i denne Nat,« høres Dronningen føje til. »Ja, til Sanssouci!« gentager de alle og rejser sig, og saa snart Lakajerne har hængt Dominoerne over dem, vandrer de Arm i Arm — sans souci — over til Nattens straalende Fest. Den Dans, Oberst Køller-Banner forsikrede Struensee om at ville danse, inden Sol stod op, kender vi alle ⁷⁵⁾).

Ligesaa lidt som Oeder og Rothe var Holstein blandt dem, der blev fængslet. Mens Grunden hertil for de to førstes Vedkommende var den, at ingen af dem trods deres betroede Stillinger hørte eller havde hørt til Struensees aller snævrreste Kreds, var den for Holsteins Vedkommende den, at han trods Grevindens Hofstilling siden Bruddet om Sommeren ansaas for at være en afgjort Modstander af de styrtede, ja, der var dem, der var tilbøjelige til at betragte ham som Medvider i Sammensværgelsen og hans Optræden altsaa som værende af samme forkastelige Art som Rantzaus ⁷⁶⁾. De straks efter indtrædende Begivenheder viser, hvor urigtig denne Tanke var. Dagen efter, den 18. Januar, var Holstein igen Amtmand i Tønder, mens G. A. Braem afløste ham i Stillingen som Overpræsident i København. Saa hurtigt vilde en Medvider ikke være blevet fjernet; naar man ikke engang ventede med ham som med de to andre Finansledere et kvart eller et halvt Aar, maa Grunden utvivlsomt søges i Optøjerne i Byen den 17. om Aftenen; for at berolige Befolkningen saa man sig nødsaget

til at fjerne den, hvem man almindelig tilskrev Forbudet mod Politiets Indgriben i Husene ⁷⁷). Havde han været Medvider, maatte man sikkert have set sig om efter en anden Udvej; det havde været for farligt i det Øjeblik at fjerne en Mand, hvis Tavshed om betroede Ting man ikke stolede for sikkert paa ⁷⁸). Men trods sin Forflyttelse blev han hele Januar Maa- ned i København, og hans Stilling i det sidste Halvaar havde været en saadan, at han nok kunde gøre Regning paa en lille Erkendtlighed. Han har næppe lagt Skjul paa sin Mening herom, og det lykkedes ham efter eget Sigende baade ved- blivende at blive bedt til Taffels og at faa Juliane Marie til overfor Grevinden at forsikre, at hun aldrig vilde glemme ham, ligesom ogsaa Rantzau og Osten roste hans Handlemaade under Struensees Ministerium ⁷⁹). Men trods alt kunde han ikke undgaa at komme til at lide under den stærkere og stærkere Trang til Udrensning, der efterhaanden gjorde sig gældende. Der udviklede sig i saa Henseende en fast Praksis. Man benyttede de fjernere liggende Embeder som foreløbige Forvisningssteder; saa vakte det mindre Opsigt, hvis af og til en saadan Provinsebedsmand fik sin Afsked. Man lod dem ganske roligt beholde Embedet, indtil man havde en anden, der enten skulde belønnes eller straffes med det, eller indtil Kommissionen af 10. Februar til Undersøgelse af Struensees Forandringer var kommet saa vidt i sit Arbejde, at vedkommende derved var moden til Afgang. Denne Fremgangsmaade bidrog til, at der ikke sjældent kom til at fore- liggende Masseafskedigelser og -udnævnelser ⁸⁰). Saaledes meddeler Luxdorps Kalender for 8. Juli 1772 ikke mindre end fire Af- skedigelser, hvoriblandt Holsteins og Rantzaus, og otte Forflyt- telser, hvoriblandt Oeders til Trondhjem.

Blandt de her forulykkede var altsaa ogsaa Holstein. Den 6. Februar var han rejst fra København til sit Embede i Tønder; han havde begyndt at føle Jorden vakle under sig, man skældte ham ud og bjæffede efter ham. Det vil sikkert med andre Ord sige, at han ventede saa længe med at rejse, til han var sikker paa Forvisning, hvis han ikke forsvandt, ja egentlig længer endnu, thi en Forvisningsordre indhentede ham i Roskilde, hvad der imidlertid efter hans eget Sigende skulde bero

paa en Fejltagelse. Nogle Maaneder senere er det forbi med den Virksomhed, hvor han utvivlsomt havde følt sig bedst tilpas⁸¹). Hofmanden Henrik Bielke skulde fjernes, hvad enten det nu var, fordi han som Medlem af Teaterkommissionen var stødt sammen med Arveprinsen, eller fordi han var et af Rantzaus Kreaturer og derfor maatte falde med ham, og Tønder Amt blev udset til hans Retrætepost, saa Holstein blev afsat. Nogen særlig Anledning til at fjerne netop ham behøvedes ifølge ovenstaaende ikke; det faar staa hen, om den Skrivelse fra Overpræsident Braem af 10. Juli, hvori Holsteins Styrelse af København dadles paa det voldsomste, har haft nogen Indflydelse paa den Dagen forud foretagne Afskedigelse⁸²). Han fik en Pension paa 1200 Rdlr., »som endda var meget naadigt i Henseende til hans slette Opførsel som Overpræsident,« siger Suhm⁸³). Dette tyder i nævnte Retning. Denne Afskedigelse, et Udslag som den var af Enevældens Vilkaarlighed, blev Udgangspunktet for Holsteins Livssyn i Resten af hans Dage.

VI.

HOLSTEIN EFTER 1772.

Efter sin Afsked vendte Holstein tilbage til Altona, hvor han slog sig til Ro for Resten af sit Liv. Af den gamle Omgangskreds fra Begyndelsen af 60erne var v. Aspern endnu tilbage, og en stor Glæde har det sikkert været Holstein, at Matthiessen fik Ansættelse i Byen som Direktør for det kgl. Handels- og Fiskeriinstitut. De har været nære Omgangsfæller, og gennem ham er Holstein kommen i Forbindelse med Brødrene Lawaetz, af hvilke den ene var gift med Matthiessens Broderdatter, et Bekendtskab der som anført i Indledningen fik sin Betydning. Endvidere maa Holstein have haft Omgang med Gæhlers Broder, Overpræsidenten dær i Byen, til hans Død Aaret før Holsteins. Politiske og litterære Interesser har han delt med Etatsraad Schirach, der i Altona redigerede sin »Politisches Journal.«

Nogen egentlig selskabelig Omgang med dem har han dog næppe haft; det kendte man ikke til i Altona paa den Tid trods de 20000 Indbyggere, Byen skal have haft. Hver passede sit og var fuldt optaget af at arbejde med paa Byens Trivsel. Glæden over de store Fordele i Handel og Industri, den amerikanske Krig førte med sig, bragte Washingtons og Franklins Navne paa alles Læber, og et friere Syn paa Stats- og Samfundsforhold trængte dybere ned i Befolkningen¹). For en handledygtig Mand i Fyrrerne som Holstein maa det have været drøjt nok at være henvist til Lediggang. Hans Haab om Oprensning blev ikke opfyldt, og det Embede, der blev ham tilbudt, tog han ikke imod.

En Dag overraskedes Holstein ved at modtage Meddelelse om, at han ved kgl. Resolution af 8. September 1773 var udnævnt til Landfoged i Oldenburg. Dette huede ham ikke, dels fordi det var et langt ringere Embede end de sidste, han havde haft, og det derfor snarere maatte betragtes som en Forhaanelse end som den Oprejsning, han mente at kunne gøre Krav paa — dels fordi de øjeblikkelige Omstændigheder i Oldenburg gjorde det særlig uantageligt for ham. Landet var netop i Færd med at gaa over fra den danske Krone til en holsten-gottorpsk Fyrste. Ifølge Mageskiftetraktaten kunde Embedsmændene vælge imellem at blive i deres Embede eller at gaa af med fuld Gage som Pension, vel at mærke hvis de vilde vedblive at bo dær i Landet. Den danske Regering blev ham saaledes kvit og sparede endda Pensionen. Sagen gik som saa mange andre uden om Geheimestatsraadet og blev gennemført af Kabinettet. Gregers Juel, Rentekamrets Chef, havde paa Kongens mundtlige Befaling foretaget det fornødne, og A. P. Bernstorff maatte indrømme, at det næppe var Holsteins Venner, der havde udvirket Udnævnelsen, og at næsten alle var imod ham. Trods Bernstorffs Modforestillinger androg Holstein om at blive fri og anførte sin mangelfulde Dommeruddannelse som officiel Aarsag. Bernstorff slog da et Slag for ham i Statsraadet, og det hjalp. Ikke blot indsattes Oeder i Holsteins Sted, men det kom oven i Købet i den kgl. Resolution til at hedde, at Holstein »ved Lejlighed foreslaas til en anden, for ham convenable Tjeneste²⁾». Naar man husker paa, at dette foregik omtrent i de samme Dage, Bernstorff i Spørgsmaalet om det tyske Kancellis Ordning fik saa megen Grund til at harmes over Arveprinsens egenmægtige Optræden³⁾, vil man faa en Forestilling om, hvor hed Luften har været i Regeringskredsene paa den Tid.

Holstein blev altsaa fri for Landfogedembedet; men med den Oprejsning, der laa i de ovenanførte Ord, blev det rigtig nok ved Ordene, hvad der iøvrigt var Holsteins egen Skyld, da han ved at undlade at søge lod forstaa, at han ikke ønskede noget Embede under de dengang styrende. Bernstorff opfordrede ham dog stadig til at glemme Tilsidesættelser og

Krænkelser og undgaa at forsumpe i Lediggang; men det hjalp ikke; han groede blot til Bernstorffs Mishag endnu fastere til Altona ved at købe Grundejendom dær⁴⁾. Endnu saa sent som 1787, da det synes almindelig anerkendt, at der var gjort Holstein Uret, har Bernstorff arbejdet paa at faa ham anbragt i en Stilling som Overpræsident et Steds i Hertugdømmerne, ja, Bernstorff synes endogsaa blot for hans Skyld at have holdt paa Embedets Opretholdelse. Men det lykkedes ikke⁵⁾. Imidlertid havde Holstein arbejdet paa Oprejsning ad andre Veje.

Nogen Formue havde han. For det første var der Ejendommen Rêverie, som han dog til sin Sorg maatte sælge ved Vintertid 1773—74, enten det nu var, fordi den under hans Fravær blev slet styret, eller fordi han trængte til Kontanter; endvidere havde han nogle Tusind Rigsdaler staaende i Bernstorffske Godser, og ved den københavnske Banks Overgang til Staten i Begyndelsen af 1773 havde han 15 Bankaktier, repræsenterende en Kapital paa 5250 Rdlr. Det vides endvidere, at han i hvert Fald paa et noget senere Tidspunkt havde Aktier i Asiatick Kompagni, der gav ham et aarligt Udbytte af omkring 900 Rdlr.⁶⁾. Sættes hans aarlige Formueindtægt til lavt regnet 1000 Rdlr. og lægges dertil hans Pension paa formelt 1200, reelt kun 980 Rdlr.⁷⁾, skulde man tro, at han maatte kunne komme ud af det; men det maa huskes, at han var en Mand i sine bedste Aar, ved sin Afsked kun 41 Aar, at han først som Pensionist naaede Faderlykken — i hvilken Anledning A. P. Bernstorff maatte trøste ham paa det bedste — og at han havde adelige Vaner. Men som det værste kom dertil gammel Gæld, der tærede svært paa de nuværende Indtægter, og Usikkerhed selv for de faste Indtægter, idet hans Eftermand i Tønder af sin Gage skulde udrede de 800 Rdlr. af hans Pension⁸⁾.

Under saadanne Forhold vovede han at søge om Forhøjelse af Pensionen, hvad der tillige om muligt kunde blive ham til Oprejsning. Vistnok fra Begyndelsen af 1777 førte han en Kamp for at faa den forhøjet til 2000 Rdlr., en Kamp der varede halvandet Aar og førte til det kummerlige Resultat, at den (9. April 1778) forhøjedes til kun 1500 Rdlr., af hvilke

300 Rdlr.s Merindtægt de 37 ($12\frac{1}{2}$ %) blev tilbageholdt. Som sædvanlig var Bernstorff hans fortrolige Raadgiver, og i de mange Breve denne Sag vedrørende til ham og andre fik Holstein Lejlighed til atter og atter — næsten med de samme Ord i een Evindelighed — at beklage sig over den Medfart, han havde været Genstand for trods sin fuldkomne Uskyldighed; men han følte sig dog ikke hævet over at smigre paa den modbydeligste Maade for de store, naar han mente at kunne opnaa noget derved. Han fremhævede sin lange og tro Embedstjeneste lige fra 1742 (hans Ansættelse ved Regimentet Ysenburg), sine store Fortjenester særlig af København og Tønder Amt, sin pludselige Afskedigelse uden nogensinde at være blevet draget til Ansvar, sin i Forhold til tidligere. Gager altfor ringe Pension og sine i det hele trykkede økonomiske Forhold. Stærkest Vægt lagde han som ovenfor omtalt paa sin Uvilje mod Struensee, især i Brevene til Guldberg, der var en af dem, han udøste mest Smiger over. Denne undgik at tage aabenbar Stilling til Sagen ved at henvise til H. C. Schimmelmann, der i en mundtlig Samtale (under sit Ophold i Holsten) stillede sig ret forbeholdent. Hvor skarpt Partihadet endnu, to Aar efter Caroline Mathildes Død, var hos de ledende, ses tydeligt af en Ytring af Bernstorff i Anledning af denne Sag: »Men alt, hvad der angaar den 17. Januar og de Personer, der blev fjernet fra første Øjeblik af, er en meget delikat Sag for alle dem, som dengang slet ikke blev spurgt eller var i Stand til at blive det. Det har vi følt meget mere, end jeg kan sige Dem det«⁹⁾. Disse Ord bekræftes tilfulde af Sagens Udfald. Thi opnaaede Holstein end en Forhøjelse af Pensionen — et Tegn paa hvor rent Mel han havde i Posen — saa kunde den kun betragtes som som en Almisse, og Maaden, hvorpaa den tildeltes, som kgl. Naadesbevisning, uden om Statsraad og Bernstorff, viser Frygten for, at denne sidste skulde faa dens Størrelse og Karakter ændret. Under saadanne Forhold kunde den hverken af Bernstorff eller Holstein betragtes som nogen Oprensning. Samtidig med at fortsætte sine Bestræbelser for forbedrede økonomiske Forhold blev Holstein nu ivrig efter at blive Geheimeraad.

Her indgik hans krænkede Æresfølelse en nøje Forbindelse med Forfængelighed og Misundelse. Han, der vel havde betragtet slige Naadesbevisninger som nødvendige i Regeringens Haand, men som havde yndet at give det Udseende af, at han følte sig selv højt hævet derover¹⁰⁾, fyldte nu en Række usmagelige Tiggerbreve med Jamren og Klagen over Forurettelse og Tilsidesættelse. Det var dog for galt, fandt han, at langt yngre Folk, der næppe havde begyndt deres Tjeneste, da han fra Schwerin bragte den lykkelige Tidende om Peter 3.s Fængsling, og Folk, der hverken ved Fødsel eller Uddannelse fortjente det, sprang forbi ham og overstraalede ham i den almindelige Bevidsthed. Den besindige Bernstorff mindede ham om, at »ce n'est plus une récompense«, og efter nogen Tids Rasen maatte han falde til Føje, da intet hjalp. Al Oprejsning var mislykkedes; han havde intet andet at gøre end at tilbringe sin Tid med »méditation« og »lecture«, efter Bernstorffs Mening en misundelsesværdig Lod¹¹⁾, for ham selv en Tilstand, der kun fyldte ham med Bitterhed og Hævngerrighed, hvad der giver sig saa tydeligt Udslag i de Memoirer, han nu havde mere end Tid nok til at beskæftige sig med.

Anecdotes historiques er for største Delen affattet i de nærmeste Aar etter 1772. I 1776 er han naaet frem til Samtiden, og fra nu af faar Værket mer og mer Præg af Dagbogsoptegnelser med deri indflettede Betragtninger. Disse gaar især udover to Personer: Juliane Marie og den ældre Schimmelmann. Den første var han ikke ene om at give Answeret for alt det onde, der foregik i de Aar, og naar hun trods sit Løfte fra 1772 (S. 164) ikke gjorde noget for ham, kunde han nok have særlig Grund til at harmes over hende; men han skyder aabenbart langt over Maalet, naar han til lægger hende erotiske Tilbøjeligheder overfor enhver Mand, hun viser sig naadig imod; naar han gaar saa vidt at raade til Folkerejsning, fordi hun af Magtbrynde hindrer Kronprinsen i at overtage Styrelsen, har man ikke blot et tydeligt Vidnesbyrd om hans Følelsers Styrke, men man mærker ogsaa, hvor stærkt han er blevet paavirket af de Tanker, der snart efter, i 1789, skulde omsættes i Handling.

Paa lignende Maade overfor H. C. Schimmelmänn. Holstein er saa vist ikke den eneste, der har ment, at Schimmelmänn's Handlinger nok saa meget var dikteret af private Hensyn som af Hensyn til Statens Tarv. Men den ubændige Voldsomhed, hvormed han gaar løs paa Schimmelmänn, lader ane, at han ogsaa her har mere personlige Grunde for sit Had. I Efteraaret 1770, medens han endnu var i Tønder, gik der allerede Rygter om, at Banken i København skulde overtages af Staten, og han skrev i den Anledning til P. E. Gæhler, at vel var det ligegyldigt, at det vilde gaa ud over ham; men det vilde være farligt for Staten selv. Den frygtelige Tildængning af Schimmelmänn begynder i Memoirerne netop ved Omtalen af Statens Overtagelse af Banken¹³⁾, denne Bank som Arvingerne til dem, der havde anbragt deres Penge deri, efter hans Mening havde lige saa god Ejendomsret til, som til Jordejendomme og Obligationer. Det Retsbrud, han paataler paa denne Maade, har vist langt mindre end det Formuetab, han har ment at lide derved, foresvævet ham, hver Gang han senere har taget Schimmelmänn under Behandling.

Disse Følelser har dog ikke mindsket Holsteins Interesse for andre Forhold eller svækket hans Iagttagelsesevne. Han følger med i smaat som i stort. Han disker op med Krøniker fra Hof og Hovedstad i en Grad, saa det grænser til Sladderagtighed; han fremsætter vidtløftige, men ikke meget dybtgaaende Betragtninger om Udenrigspolitikken, og han glemmer ikke sine økonomiske Interesser, synes endogsaa under Indtryk af det Guldbergske Styres Handels- og Industripolitik at være vejet lidt bort fra den stærke Statsbeskyttelse af Næringsvejene¹⁴⁾.

Sammenholdes Indtrykkene herfra med, hvad vi nu iøvrigt ved om hans Liv og Virksomhed, bliver det klart, at naar Holstein trods sine gode Evner og sin til Tider store Handlekraft ikke blev nogen virkelig betydelig Mand, beroede det paa den Splittelse, der fandtes i hans Natur. Ved Slægt og Omgang stærkt knyttet til Traditionens bedste Mænd i Danmark paavirkedes han ved Læsning og Rejser i høj Grad af det ny, der var ved at bryde igennem i Tiden; men han var

ikke dybtgaaende nok til som A. P. Bernstorff at kunne skelne Kernen fra Skallen, og paa den anden Side var han for stands- og traditionsbunden til som Struensee helt at kunne give sig hen til det ny. Hans Menneskekundskab var betydelig og hans Opfattelsesevne sikker; men det klare Blik, hvormed han som oftest saa paa Tingene, kunde til Tider ganske for- dunkles af hans Følelsers Voldsomhed, saa hans Domme kom til at lide af en maaske tiltalende, men ganske uholdbar En- sidighed. Han ønskede at gøre Nytte som praktisk Statsmand, men har i enhver Henseende været bedre udrustet som Til- skuer og Kritiker.

Hertil hidrog vel ogsaa den nationale Afstand mellem ham — som mellem en stor Del af den ledende Adel — og det danske Folk. Men medens den Bernstorffske Kreds lærte at forstaa og holde af det Folk, den var sat til at lede, lærte Holstein det aldrig. Man maa søge til et saa periferisk Navn i den Bernstorffske Kreds som F. L. Stolberg¹⁵⁾ for i visse Henseender at finde Sidestykker til de Domme, Holstein kunde fremsætte, og som ved deres overlegne Tone virker saa frastødende og aander den dybeste Ringeagt mod Danmark og det danske Folk. Dettets Hovedegenskab er efter hans Men- ning dets Dovenskab, der gør det uimodtageligt for alt nyt, og ud derfra tillægger han det alt det onde og slette, der kan tænkes udledet deraf, uden at være i Stand til at fremføre en eneste god Egenskab til at veje op derimod¹⁶⁾. I malende Skildringer med mange bitre Sandheder har han udpenslet dette; naar han som Aarsag til denne Dovenskab ser Folkets alt overvejende Sysselsættelse med Agerbrug og Fiskeri, har Fremtiden heldigvis givet ham Uret og borttaget hele Grundlaget for hans Dom. Denne Ringeagt kunde maaske synes at have mindre paa sig, naar man husker hans Ulyst til at ekspatriere eller hans hyppige Udtalelser om det uheldige i at give fremmede Del i Styrelsen; men hans Opfattelse her er dikteret af hans stærke Tilknytning til de hjemlige Adels- og Familie kredse og af den Erkendelse, at en fremmed kender endnu mindre til Landets Forhold end en indfødt, derimod ikke af nogen Slags national Samfølelse.

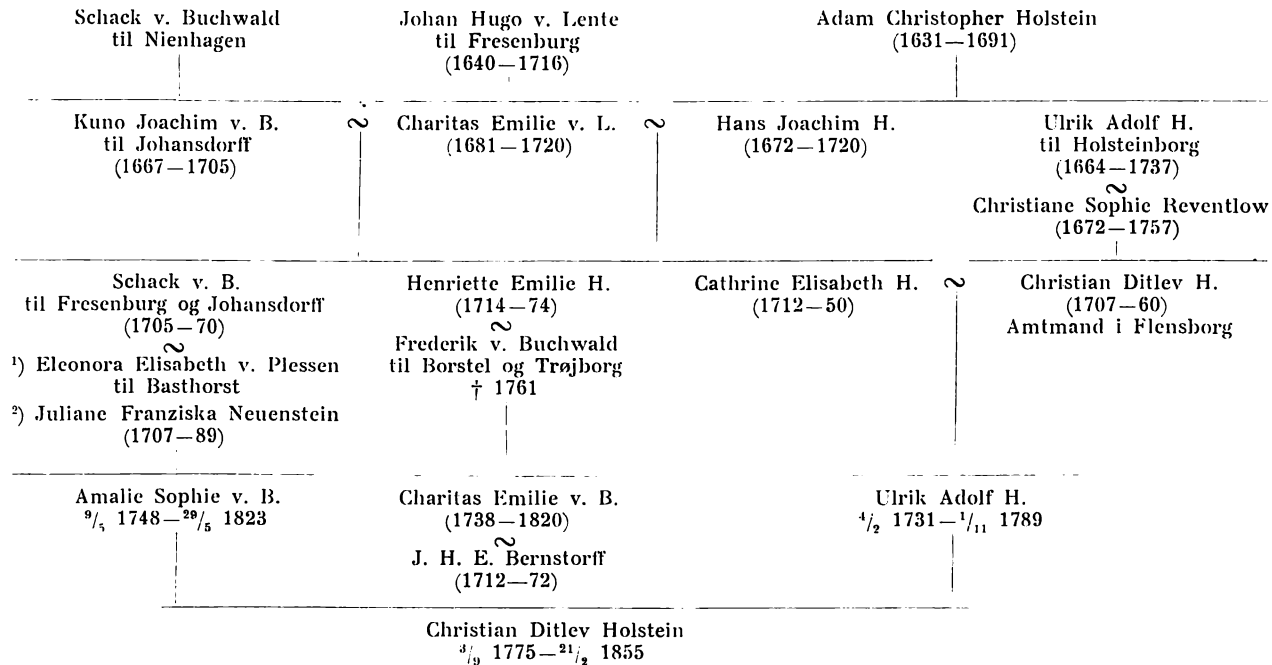
Det er ud fra hans rent verdensborgerlige Syn, som han delte med sin Tid, at han formaaede at udrette noget i sin Embedsgerning. Den atter og atter fremhævede Omsorg for de fattige og elendige gik udmærket i Spand med den Adelsstolthed, han delte med Bernstiorfferne, men som hos han var tilsat med en god Portion Forfængelighed og Misundelse. Hans Modstandere blev den velhavende Borgerstand og den selvbevidste Del af de sønderjyske Bønder, de Samfundsklasser der paa den ene Side trykkede de smaa og paa den anden Side arbejdede sig opad med Krav om Del i Styrelsen. Dette sidste kommer særlig stærkt til Orde i den Del af Memoirerne, der behandler det Guldbergske Tidsrum, og faar en særlig levende Farve derved, at Affattelsestiden og Begivenhederne falder sammen.

Men da saa Systemskiftet indtraadte i 1784, var det, ligesom alle hans bedste Egenskaber kom op i ham igen: hans faste Tro paa, at Enevælden ved sit fortrinlige Redskab, den adelige Embedsstand, vilde kunne løfte Folket op til en menneskeligere Tilværelse, i hvert Fald i materiel Henseende; hans Glæde ved at se den Iver, hvormed der fra visse Sider blev taget fat (men — betegnende nok — ogsaa hans stærke Tvivl om Nyttens af en kollegial Forsamling som Landbokommissionen¹⁸⁾), og hans Tillid til og Hengivenhed for de enkelte ledende Personer, først og fremmest Kronprinsen. I et mesterligt Billede¹⁹⁾, han i 1787 har tegnet af denne under hans Ophold i Altona, viser han, hvorledes han endnu i sine sidste Aar trods Sygdom og Svaghed kan blænde ved sin friske og malende Stil. Det er dog ikke blot Lovtaler og Ros, han ødsler paa ham — til Dels som Modtræk mod Juliane Marie; ogsaa Kronprinsens svage Sider har han Øje for, hans Eksercerelyst og — her har vi Holstein helt — hans Ulyst til at frigøre sig for Statsraadets Indflydelse²⁰⁾.

Var Holstein blevet en gammel Mand, skulde han nok være blevet tilfredsstillet i den Henseende; men det kom han ikke til at opleve. Han naaede imidlertid at blive klar over, at en ny Tid var oprundet med Udsigt til bedre Kaar for Folket. Til at begynde med har han vel nok haabet, at det ogsaa skulde blive Solskin for ham; men mer og mer har

han følt, at han var en glemt Mand, og denne Følelse har ikke bidraget til at lindre de Smerter, han hjemsøgte af i sine sidste Dage. •Sine bedste Forhaabninger knyttede han til sin Søn, som han omfattede med den varmeste Kærlighed, og hvis Opdragelse laa ham stærkt paa Sinde. Til det sidste fandt han Trøst i sin Pen, som han først nedlagde, faa Dage før han den 1. November 1789 lukkede sine Øjne. Hans Hustru overlevede ham i 34 Aar.

NOTER OG HENVISNINGER

De hyppigst forekommende Forkortelser.

- Anecd. Holsteins Anecdotes historiques sur le Danemarck.
Bernst. Pap. Aage Friis: Bernstorffske Papirer I—III (1904—13).
Chron. Samml. Chronologische Sammlung der . . Verordnungen und Ver-
fügungen der Herzogthümer Schleswig und Holstein.
Collect. Carl Bruuns Collectanea til hans Kjøbenhavns Historie (Raadstue-
arkivet).
Da. Mag. Danske Magazin.
Fk. Finanskollegiet.
Gasp. I, II, III. [Gaspari:] Urkunden und Materialien zur nähern Kenntniss
der Geschichte und Staatsverwaltung nordischer Reiche 1786, 1789,
1790.
H. B. K. Rigsarkivets Samling Breve til og Koncepter fra Holstein.
Hirsch. I. C. W. Hirsch og Kay Hirsch: Fortegnelse over danske og norske
Officerer med Flere fra 1648—1814 (1888—1907). I Hdskr. paa kgl.
Bibl.
Hist. dir. Holsteins Histoire de la naissance du directoire général de guerre.
Holm. Edvard Holm: Danmark—Norges Historie fra den store nordiske
Krigs Slutning til Rigernes Adskillelse.
Inkv. Inkvisitionskommissionen af 1772's Papirer.
Kanc. Kab. Kancelliets Samling af Kabinetsordrer fra Struenseetiden.
Kpb. Et Bind Kopier af officielle Skrivelser fra Holstein som Amtmand.
Sl. Statsarkivet i Slesvig.
Str. Pap. Samling af Ansøgninger og Erklæringer henhørende under Danske
Kancelli, fundne hos Struensee (i hvert Fald delvis nu = Struensees
Kabinetsarkiv).
Ty. Komm. Kommercekollegiets tyske Journal.
Ty. Rk. Rentekamrets tyske Forestillings- og Resolutionsprotokol.
U. D. Udenrigsdepartementets Arkiv.

Indledningen.

- 1) Hist. dir. I, 74 (trykt i Personalh. Tidsskr. 3. R. I, 193 f.).
- 2) Finanskollegiets Journal, Bilag 286 og 586 for 1798.
- 3) Utrykt Brev til Bülow 27-6-1786. Sorø. (Ved Velvilje fra Dr. Bobé).
- 4) Papirerne ang. Geheimekrigsraad Müller. Se Holm I, 50.
- 5) F. Warnstedt til sin Søster, Fru Schulin, 15-8-1786 (Bobé).
- 6) Anecd. I, 165 f., II, 234, III efter Slutningen.
- 7) Allgem. deutsche Biogr. Meusel: Lexicon der deutschen Schriftsteller 4. Ausg. 1783 med Supplementbind indtil 1804. Ersch' Fortegnelse over anonyme Skrifter, 1794.
  - 8) Jvfr. Lawaetz' Liste over de afleverede Papirer (Finanskoll. a. S. 586), hvoraf det paa den anden Side fremgaar, at de i Gasp. II, aftrykte Breve til Holsteins Mors Morfader, Geheimekonferensraad Lente, fra Broderen, Statsminister Chr. Lente, har hørt med til det afleverede. Det er ikke lykkedes at finde dem. - *Lente*
  - 9) At disse Breve ikke — som tidligere antaget — er skrevet af Wasserschlebe, kan bl. a. ses af biografiske Oplysninger i Gasp. II, 405 ff. I Modsætning til det dær oplyste kan det anføres, at Wasserschlebe kom ind i Generaltoldkamret 1768 (ikke 1769), beholdt sin Plads i tyske Kancelli. men har aldrig haft Sæde i Gen. landv. Koll. — Kringelbach: Civiladministration. Personalh. Tidsskr. 3 R. VI. Holm IV, 1, Henv. 25. Wasserschlebe: Ny kgl. Smlg. 711 b, fol. Ark 22.
  - 10) Paa Titelbladet siges Fremstillingen at være paabegyndt 24. Febr. 1765. Holdepunkter for Samtidigheden rundt om i Værket. Efterslættet 3: 3. Bd. er skrevet fra Tid til anden i Aarene 1768 —84.
  - 11) Hist. dir. I, 74 (trykt a. S.), Anecd. I, 124.
  - 12) Bernst. Pap. II, 231—70.
  - 13) Sml. den noget uklare Indl. til Anecd. Meningen er vist den her anførte.

I. Barndom og Ungdom.

¹⁾ Danmarks Adels Aarbog 1911.

²⁾ Samme Værk 1885 og 1904. Som Vidnesbyrd om Slægtens Talrigheid kan nævnes, at Storkansler Ulrik Adolf havde 8 voksne Brødre.

³⁾ Rivesell: Versuch einer Beschreibung der Stadt Flensburg (1817), S. 208 f. Der maa sigtes til Kommercefrdg. 4. August 1742 §§ 6, 7, 8, hvor Species vel ikke nævnes, men Følgen af Bestemmelserne vil væsentlig blive disses Udelukkelse.

⁴⁾ Holm II, S. 531.

⁵⁾ Rivesell, anførte Værk. Holdt: Flensburg früher und jetzt (1884).

⁶⁾ Hist. dir. I, 73 f. Hirsch. Vaupell: Den dansk-norske Hærs Historie II, S. 26.

^{6a)} Høffding: Den nyere Filosofis Historie. 2. Udg. II, 2.

⁷⁾ Kehrbach: Monumenta germanica pædagogica I (1886), SS. CXX ff. og 203 ff. Fr. Paulsen: Geschichte des gelehrten Unterrichts. Eschenburg: Entwurf einer Geschichte des Collegii Carolini (1812). Jerusalem: Über die Absicht und erste Einrichtung des Collegii Carolini (Nachgelassene Schriften II) S. 82 ff.

⁸⁾ Smlg. f. Eks. blot Jerusalem a. S. S. 90 og Sorø-Fundatsen II, særlig Punkterne 1 og 9.

⁹⁾ Hist. dir. I, 75 f. Af Navne, man senere hen støder paa i Forbindelse med Holsteins, træffer man her kun Navnet Bassewitz (Kollegiets Matrikel trykt hos Eschenburg a. S.); men der er intet, der tyder paa, at det er gennem denne Kollegiekammerat, Henning Adam B., at han kom i Berøring med Fætterten, Carl Frederik B., hvem han senere stod nær.

¹⁰⁾ Anecd. I, 38.

¹¹⁾ Anecd. I, 17. Holm I, S. 58 ff. og de i Noten dertil anførte Steder.

¹²⁾ Friis: Bernstorfferne og Danmark I, S. 266. Se endvidere Slægttavlen i herværende Bog.

¹³⁾ Holstein—Bernstorff 11—6—62 (Arkivet paa Wotersen).

¹⁴⁾ 23—11—70.

¹⁵⁾ Utrykt Brev til Bülow 27—6—86. Holm I, Henv. S. 11. Bobé: Efterladte Papirer frå den Reventlowske Familiekrede. III, S. 385.

¹⁶⁾ Jvfr. hans egne Udtalelser i Hist. dir. I, 75 (trykt a. S.).

¹⁷⁾ Anecd. I, 40 og 42. Det fremgaar tydeligt af Juels Relationer, at Havrincour var den af de fremmede Afsendinge, han kom mest i Berøring med, trods den Spænding imellem dem, som Rivaliseren i Rangspørgsmaal fremkaldte.

¹⁸⁾ Anecd. I, 42 f.

¹⁹⁾ Anecd. I, 43. Smlgn. om Bernstorffs politiske System Holm III, 1, S. 134 f.

²⁰⁾ Holstein—Wasserschlebe 6—9—55 (Kgl. Bibl. Ny kgl. Smlg. 2152 c. 4°). Jvfr. Bernst. Pap. II, S. 258.

²¹⁾ Anecd. I, 47.

²²⁾ Holstein—Gähler 4—1—66 (Inkv.). Skulde H, der har udtalt sin Begejstring for prøjsisk Militærvæsen, indrette det danske, »j'en créerois un à mon goût et conforme au pays dont il s'agiroit«. Se iøvrigt under de følgende Afsnit.

²³⁾ Se saaledes Hist. dir. I, 11, 47, om de danske Officerers Vindesyge, tarvelige Oprindelse (alt for faa Adelsmænd) og tøjlesløse Garnisonsliv.

²⁴⁾ Holst.—Bernst. 7—6—62 (Arkivet paa Wotersen) og 5—12—62 (U. D.).

²⁵⁾ Reverdil: Struensee og Hoffet i Kjøbenhavn S. 47.

²⁶⁾ Wichmann: Geschichte Altonas. Schumacher: Genrebilder aus dem Leben eines siebzigjährigen Schulmannes (Slesvig 1841).

²⁷⁾ Werlauff: Det kgl. Danske Selskab (1847) S. 16. Bibliothecæ selectissimæ et quoad maximam partem externo quoque ligaturæ ornatu splendidissimæ dni Jac. Guil. ab Aspern . . . pars I (II) . . . publicæ auctionis lege . . . dividendæ.

²⁸⁾ G. P. Petersen: Erinnerungen aus dem Leben des Königl. Justitzrath P. Matthiessen (Altona 1825) S. 53.

²⁹⁾ til Gähler 20—1—69 (Inkv.).

³⁰⁾ Et enkelt betegnende Træk er det, at han i sidstnævnte Brev til Gähler tillægger Wolf og ikke Leibnitz Ytringen om den bedst mulige Verden (»Je suis disciple de Volf et m'assure être dans le meilleur des mondes possibles«).

³¹⁾ Holst.—Gähler 27—1—67 (Inkv.).

³²⁾ En Kommentar til l'esprit des loix, som han arbejdede paa i 1763 (Bernst. Pap. II, 235), har saavidt vides aldrig set Lyset.

³³⁾ Handwörterbuch der Staatswissenschaften (3. Udg.). Axel Nielsen: Den tyske Kameralvidenskabs Opstaaen i det 17. Aarhundrede (Vidensk. Selsk.'s Skr., 7. R. II, 2. Hist. fil. Afd.). Zincke: Anfangsgründe der Kameralwissenschaften (Leipzig 1755). Darjes: Erste Gründe der Kameralwissenschaften (1756). Justi: Systematische Grundriss aller ökonomischen und Kameralwissenschaften (1759).

³⁴⁾ Af »les objets de finance« har han foretaget »une étude particulière« og læst »tout ce que les meilleurs auteurs tant anglois que françois et allemands ont écrit sur la finance« (Holst.—Gähler 17—8—70. Inkv.).

³⁵⁾ Gasp. III, 501—12.

³⁶⁾ Bernst.—Holst 5—3—61, 29—8—61, Schimmelmänn—Holstein 6—11—61, Fr. Buchwald—Holstein 13—3—61. Koncept fra

Holstein til Bernstorff. I Brev 19—9—61 til Holstein fra A. G. Moltke udtaler denne sin Glæde over den Iver, hvormed Holstein uddanner sig til Kongens Tjeneste (H. B. K.).

³⁷⁾ Bassewitz—Holstein 22—6—62 og Holst.—Bernst. 5—12—62 (U. D.).

³⁸⁾ Holst.—Bernst. 8—1 og 26—6—62 (Arkivet paa Wotersen). Hist. dir. I, 29. Pflueg i Minerva 1797 III, 181.

³⁹⁾ Bassewitz—Holstein 24—6—62 (U. D.). Holst.—Bernst. 7—6, 11—6, 26—6—62 (Arkivet paa Wotersen), 28—6, 29—6—62 (U. D.).

II. Sendelse til Schwerin.

Hovedkilden er Bernstorffs og Holsteins Brevskifte i U. D. Skrivelserne fra Holstein til Bernstorff (Holst.—Bernst.) findes i Pk. »Alm. Afd. Acter vedr. U. A. Holsteins Sendelse til Schwerin 1762—63«, hvoraf enkelte Stykker er trykt i Bernst. Pap. Skrivelserne fra Bernstorff til Holstein (Bernst.—Holst) findes i et til Brug ved Udgivelsen af Urkunden und Materialien sammenheftet Læg, hvoraf Størstedelen er trykt i Gasp. II, S. 81—298. En Del af Bernstorffs Breve er dog ikke medtaget i den trykte Samling. Lægget er fjernet fra de Holsteinske Samlinger og anbragt i U. D. Pk. Mecklenburg X. Hvor Kilden er trykt, anføres i det følgende kun Trykkestedet.

¹⁾ Gasp. II, 539 ff. Vedel: Correspondance ministérielle du comte J. H. E. Bernstorff II, 59.

²⁾ Boll: Geschichte Mecklenburgs II. Schäfer: Geschichte des siebenjährigen Kriegs I—II.

³⁾ Holstein lader i Depecherne fra Krisedagene Meklenborg begunstige Danmark fremfor Rusland trods den tilsyneladende neutrale Holdning.

⁴⁾ Holst.—Bernst. 26—7, 16—8, 30—8, 2—9; Bernst.—Holst. 21—8. Hertug Frederik af Meklenborg—Bernst. 30—8; Hertugen—Frederik 5. 30—8 (ovennævnte Pk. i Alm. Afd.).

⁵⁾ Gasp. II, 83 ff. Polit. Corresp. Friedrichs des Grossen XXII, 236. Bernst.—Holst. 8—10.

⁶⁾ Kun i § 10 staar »künftig gänzlich verschonet«; i § 1 mangler gänzlich; i § 2 henvises til Kabo. 8—5 og tales om »die Evacuation und weitere Verschonung«.

⁷⁾ For Wittstocksagen henvises til: Gasp. II, de ovenanførte Pakker i U. D., Polit. Corresp. Fr.'s des Grossen XXII, 323. Jeg har behandlet denne Sag saa udførligt for at gøre Gasparis Samling forstaaelig.

⁸⁾ Gasp. II, 178 f. Bernst.—Holst. 3—8, 18—9; Holst.—Bernst. 2—9, 8—11, 11—11. Gasp. I, 191 ff., hvor der i Overensstemmelse

med den af Gasp. benyttede Kopi staar 20. Febr. Originalen (Meckl. VIII) har 19. Febr. Vedel: Correspondance ministérielle du comte J. H. E. Bernstorff II, 119.

⁹⁾ Bernst. Pap. II, 232. Polit. Corresp. a. S. 323 f., Note. Beror vist paa Ukendskab til Affæren Horn.

¹⁰⁾ Foruden Pkk. i U. D. tillige Wotersen særlig 6—12.

¹¹⁾ F. Eks. Holst—Bernst. 14—12.

¹²⁾ Holst.—Bernst. 29—6, 10—7—62, 18—1—63.

¹³⁾ Bernst.—Holst. 9—11. Eksempelvis: Holst.—Bernst. 11—10, 21—12 (Wotersen), 24—5—63 (sstds.).

¹⁴⁾ Holst.—Bernst. 6—9.

¹⁵⁾ Holst.—Bernst. 20—9.

¹⁶⁾ Holst.—Bernst. 20—8, 3—9, 13—9, 17—9, 20—9 o. fl. Gasp.

II. 181 ff. Hist. dir. I, 43.

¹⁷⁾ Bernst.—Holst. 5—10.

¹⁸⁾ Gasp. II, 271.

¹⁹⁾ Holst.—Bernst. 30—8.

²⁰⁾ Schultze—Holstein 22—10, Holst.—Bernst. 26—10.

²¹⁾ Holst.—Bernst. 11—10. Jvfr. Gasp. I, 186 ff. At Hvervet ikke var saa let, da Meklenborgerne trak den danske Hær stærkt op, fremgaar af Schmettows Brev til Bernstorff (Bernst. Pap. II, 492 f.).

²²⁾ 6—12 (Wotersen.).

²³⁾ En Undtagelse herfra er maaske Holst.'s skarpe Paavisning overfor Bassewitz af Forskellen mellem juridiske og politiske Sager, i Anl. af at Bassewitz hævder, at han er ligesaa upartisk, som da han var Højesteretspræsident. Holst.—Bernst. 9—12.

²⁴⁾ Bernst.—Holst. 7—12, 23—11.

²⁵⁾ Holst.—Bernst. 25—1—63.

²⁶⁾ Holst.—Bernst. 16—11, 18—11, 29—11, 5—12.

²⁷⁾ Holst.—Bernst. 14—9, 11—2—63 (Wotersen). Bernst. Pap. II, 235.

²⁸⁾ Holst.—Bernst. 4—11.

²⁹⁾ Holst.—Bernst. 29—11, 14—12; 21—12 (Wotersen); Bernst.—Holst. 1—2—63. St.-Germain's Breve i Gasp. II.

III. Generalkrigsdirektoriet.

¹⁾ Af Holsteins og Bernstorffs Brevskifte fra 27—8—62 til Efteraar 63, særlig Bernst.—Holst. 7—4—63 (U. D.) og Svåret herpaa, Holst.—Bernst. 15—4—63 (Bernst. Pap. II, 233 ff.), hvilket sidste først bliver fuldt forstaaeligt ved at betragtes som Svar paa førstnævnte. Bernstorff anfører ikke Holsteins formentlige Mangel paa juridisk Indsigt som Hindring for hans Overtagelse af et Amtmandsembede eller Overpræsidentsstillingen i Altona; her var Vanske-

ligheden den, at adskillige af Pladserne var lovet bort i Forvejen. — A. G. Møltke—Holst. 2—7, 27—8, 8—10—63 (H. B. K.).

²⁾ Bernst.—Holst. udateret (H. B. K.). Bernst. Pap. II, 239 ff. Diedes Instruks med Bemærkninger i Holsteins Papirer. Pk. XVI b.

³⁾ Bernst. Pap. a. S. Holst—Bernst. 8—12—63. P. S. (Wotersen.).

⁴⁾ Saaledes fremstiller Holstein det selv i Hist. dir. I. 71; men meget tyder paa, at Tanken er udgaaet fra Bernstorff. St.-Germain og Gæhler var næppe ivrige for straks at ændre den lige trufne Ordning af Generaldirektoriet, og de lange Forhandlinger om den endelige Ordning peger i samme Retning, ligesaa Holst.—Bernst. 8—12—63 (Bernst. Pap. II, 241 f.).

⁵⁾ Bernst. Pap. a. S. Holst.—St.-Germ. 10—1—64 (H. B. K.).

⁶⁾ Correspondance particulière du comte de St.-Germain avec Duverney. 1789. Indl.

⁷⁾ 26—9—1761. Denne Betænkning saavel som én stor Del af de i det følgende benyttede Kilder findes i »Forslag og Betænkninger i Anl. af Hærens Omdannelse 1763«, 2 Pkk.

⁸⁾ Smlg. Høst: Mærkværdigheder i Frederik 5.'s Levnet og Regjering S. 259: »Saint-Germain . . . var i og for sig selv fuldkommen overbevist om at slaae Russerne, og alle Kyndige tilstaae, at han havde gjort fortræffelige Anstalter« [!].

⁹⁾ St.-Germain—Bernst. 15—7—1762. U. D. Alm. Afd. Holsteins Sendelse o. s. v.

¹⁰⁾ St.-Germain—Bernst. 20—7—1762. A. S.

¹¹⁾ Jvfr. Bernst.—Holst. 16—7—62 (U. D.): »Nos officiers habitués à gémir toujours dans le pays font le même métier lorsqu'ils sont dehors. J'en suis, je l'avoue, indigné«.

¹²⁾ Krogh: Den kgl. Livgarde til Hest, S. 406 f. Naar Krogh udtaler, at disse Forhold »iøvrigt ikke faldt ind under St.-Germain's reformatoriske Bestræbelser«, tager han ganske fejl.

¹³⁾ St.-Germain var saaledes imod at indskrænke Stabs-officerernes Antal ved at have tre i Stedet for to Batailloner i Regimentet.

¹⁴⁾ Et Eksemplar af det prøjsiske Subordinationsreglement findes blandt de her benyttede Papirer.

¹⁵⁾ Den normerede Kaptajnsløn havde hidtil været o. 220 Rdlr., nu blev den 600 (Kongens Haandbog 1763 og Frdg. 3—8—63).

¹⁶⁾ Han paatog sig saaledes ikke at udarbejde de herhen hørende Planer, før Kongen havde meddelt ham, hvor stor en Sum der skulde anvendes.

¹⁷⁾ Mention: Le comte de St.-Germain et ses réformes (1884). Jvfr. Hist. dir. I, 49: Artilleriet. »faisoit un corps au dessous de

tout ce qui existe de pareil en Europe«, rettet til »tout ce qu'on en peut dire«.

¹⁸⁾ Foruden ovennævnte Brev til Bernstorff af 15-7-62 se endvidere Vedel: Corresp. min. du comte I. H. E. Bernstorff II, 231, Note.

¹⁹⁾ St.-Germain's Betænkning om Gardens Omdannelse.

²⁰⁾ Forestilling 20-3-64 om de nationale Tropper (Forest. og Res. protokol).

²¹⁾ »Die geworbene Regimenter werden durch Desertion sich verlaufen und verschwinden, und die national Regimenter werden durch Krankheiten in denen Hospitälern verkommen«. (P. M. af St. Germ. 8-11-65, Pk. uafgjorte Sager).

²²⁾ Jvfr. den prøjsiske Kantonudskrivning, der var økonomisk fordelagtig, fordi man roligere kunde hjemsende de fra Kantonerne udskrevne end de alle Vegne fra hvervede (Koser: Friedrich der Grosse I, 537).

²³⁾ Jvfr. Koser a. S. 542.

²⁴⁾ Ang. København se Pflueg's Optegnelser i Milit. Tidsskr. XXI, S. 400, genoptrykt i »Gemt og glemt« III (1916), S. 84.

²⁵⁾ Fundamentalindretningen aftrykt Gasp. I, 297 ff. — Mens Holm (IV, 2 S 91) mener, at Ordningen er hentet fra Berlin, paa staar Holstein i Hist. dir. (I, 52), at den stammer fra Wien. Navnet er jo tydeligt nok fra Prøjsen, men iøvrigt stemmer vort Direktoratium ganske anderledes overens med det østrigske Hofkriegsrath og dets 3 Departementer end med det prøjsiske General-Ober-Finanz-Kriegs- og Domänen-Direktorium, der af Militærsager kun havde de økonomiske, men desuden alle de andre i Navnet nævnte Sager. (Ang. Hofkriegsrath Oncken 3. IX, S. 103 og Meynert: Gesch. der K. K. Oesterreichischen Armee IV, S. 99). Jvfr. Pflueg's Optegnelser i »Gemt og glemt« III (1916), S. 99.

²⁶⁾ Jvfr. Generalitets- og Kommissariats-Kollegiets Skrivelse 25-10-70 (Kabinetsarkiv). Bernst. Pap. I, 701. Aschehoug i Festskrift til Krieger, S. 13.

²⁷⁾ Correspondance particulière du comte de St.-Germain avec Duverney (1789), I, Indl. S. 117 f.

²⁸⁾ Hist. dir. I. 58. Trykt i Personalh. Tidsskr. 3 R. I.

²⁹⁾ Klevenfeldt i Da. Mag. 5. R. V, S. 150.

³⁰⁾ F. Eks. Suhms hemmelige Efterretninger. Bernst. Pap. II, 682. Holst.—Gæhler 16-10-68 og 28-10-68.

³¹⁾ En meget udførlig, af Bernstorffsk Synsmaade præget Dom findes blandt Wasserschlebes Papirer paa Kgl. Bibl. (ny kgl. Smlg. 715 c. fol.) og er vist Grundlaget for Mention: Le comte de St.-Germain et ses réformes (1884).

³²⁾ Jvfr. Klevenfeldt a. S. S. 228

³³⁾ Holst.—Bernst. 13—9—65 og 27—9—65 (Wotersen). Suhm a. S. Wasserschlebe a. S. Schmettow—Holstein 16—6—64 (H. B. K.). A. P. Bernst.-Holst. 16—10—64 (H. B. K.).

³⁴⁾ Blandt de Forslag, Gæhler fik sat igennem, var, at Glückstadt skulde bevares som Fæstning, og at der skulde være Grenaderkompagnier ved Dragonerne. St.-Germain holdt fast ved, at der ingen Frifolk skulde være i Artilleriet, og at Infanteribataillonens skulde have 6 Kompagnier, ikke 5.

³⁵⁾ Holsteins Papirer XI (Protokoller og Aktstykker vedr. Krigshospitalet).

³⁶⁾ 3. R. I, S. 198. Hist. dir. I. 63 f.

³⁷⁾ P. M. 12—3—62 (ovennævnte Pk. Betænkninger). I en Koncept (sstds.) lyder Slutningen: »et que l'on ne s'occupât que de choses essentielles«.

³⁸⁾ Gasp. II, 276.

³⁹⁾ St.-Germain—Gæhler 31—3—68 (Inkv.). Jvfr. Do. do. 10—2—69 (sstds).

⁴⁰⁾ Brammer: Livgarden 1658—1908, S. 165 f.

⁴¹⁾ Bernst. Pap. II, S. 3—11.

⁴²⁾ For Resolutioner o. l. henvises en Gang for alle til Rosenstand-Goiske: Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve, den danske Krigsmagt til Lands angaaende.

⁴³⁾ Hist. dir. II, 23: »En se fiant sur son esprit et crédit uniquement il [∴ St.-Germain] agitoit à bon plaisir et fit agir les autres dans l'espérance de gagner au militaire une autorité décidé sur le civil . . . aussi nous allions le droit chemin à changer le gouvernement et à le rendre militaire«. Wasserschlebe a. S.: »Il vouloit commander au pais, comme il commandoit à l'armée«. Da. Mag. 5. R. V, S. 150 og S. 221.

⁴⁴⁾ Bernst. Pap. II, S. 6.

⁴⁵⁾ Res. 23—11—63. Assignationskontorets Missiveprot. 1762—65 f. Eks. S. 402 og 442, hvoraf kan sluttes, at disse Udgifter ikke toges af Krigskassens 1,900,000. Efter Hist. dir. I, 69 fik St.-Germain Schultze og Münch anbragt dær, for at han kunde slippe for Modstand fra deres Side i Direktoratet[!].

⁴⁶⁾ Direktoratets Bogholderkontors Brevbog.

⁴⁷⁾ Rk.s Assignationskontor.

⁴⁸⁾ 24—12—64 (Bogholderkontor).

⁴⁹⁾ f. Eks. Rk.—Dir. 8—1 og 5—2—65, Dir.—Rk. 25—1—65 (de nævnte Kontorers Brevbøger). Ikke uden Grund kalder Holstein hele denne Korrespondance »kuriøs« (Hist. dir. II, 31).

⁵⁰⁾ Hist. dir. II, 20 f.

⁵¹⁾ Fridericia: Aktstykker til Oplysning om Stavnsbaandets Historie S. 158.

⁵²⁾ Dette foreslaas i Forestillingen af 20—3—64 om Nationaltroppernes Ordning, saa det næppe har noget paa sig, naar Pflueg i sin Selvskildring (Milit. Tidsskr. XXI, S. 406, »Gemt og glemte« III, S. 90) udtaler, at de tre Regimenter oprettedes for ikke helt at afslaa et til Kongen indsendt Ønske om Hærens Forøgelse til 100,000 Md. [!].

⁵³⁾ Skr. 17—12—63.

⁵⁴⁾ Iøvrigt henvises ang. Enkeltheder til Fridericia a. S., S. 160.

⁵⁵⁾ Zoegas tabellariske Ekstrakt af Folketællingen 1769 (Landbo-kommissionens Forhandlinger II. Anhang Litr. D).

⁵⁶⁾ Henholdsvis 21—3—64 og 7—3—64.

⁵⁷⁾ Bernst.—Holst. udateret (H. B. K.). St.-Germain—Holstein udateret (sstds).

⁵⁸⁾ Hovedbalancen i Direktoriets Hovedbøger. Res. 25—1—64 og 16—5—64.

⁵⁹⁾ Gasp. II, 253 ff

⁶⁰⁾ Holst.—Bernst 8—7—62 (U. D.). Do. do. 8—12—63 (Bernst. Pap. II, S. 241).

⁶¹⁾ Holst.—Bernst. 8—2—64 (Wotersen). Forestilling 24—4—64.

⁶²⁾ Bernst.—Holst. udateret (H. B. K.). Bernst. Pap. I, 464. Jvfr. sstds. II, 354.

⁶³⁾ Anonymt Brev 9—10—64 (H. B. K.).

⁶⁴⁾ Hist. dir. I, 84. Holst.—Bernst. 1—3—64 og 19—3—64 (Wotersen). Anecd. I, 56: »Je n'effectuais rien par mes mémoires que je remettois aux c'tes de Moltke et de Bernstorff pour leur faire voir le ridicule des opérations«.

⁶⁵⁾ Holst.—Bernst. 15—1—[64] (Wotersen). Desuden medgik 19000 Rdlr. til særlige Pensioner (Gasp. I, 330). Se endvidere Holst. Pap. XI, hvor officielle Ruller og Protokoller findes baade for denne Kasse og for Landmilitæretatens Pensions- : Enkekasse, der paa visse Betingelser ogsaa kunde benyttes af andre end Militærpersoner, jvfr. Gasp. I, 316.

⁶⁶⁾ Gasp. I, 336 ff. Pflueg i Milit. Tidsskr. XXI, S. 401 (»Gemt og glemte« III, S. 84—87). Holst.—Bernst. 15—1—[64] (Wotersen): »le singulier est qu'il n'y a pas une page de bien calculé où il n'y a pas des erreurs dans tout le compte de cette année [1762]«.

⁶⁷⁾ Gasp. II, 369 ff. Pflueg a. S., S. 408 (»Gemt og glemte« III, S. 92).

⁶⁸⁾ P. M. af Holstein, forvaret i Direktoratet ved hans Bortrejse (Holst's Pap. XI). Hist. dir. I, 82 ff og II, 18 f. Jvfr. Pflueg i »Gemt og glemte« III, S. 84 f

⁶⁹⁾ Bernst. Pap. II, S. 9.

⁷⁰⁾ Holst.—Bernst. 13—9—65 (Wotersen). Holst. Pap. XI. Hist. dir. II, 13 f Gasp. I, 336 ff. Pflueg Milit. Tidsskr. XXI S. 403

(»Gemt og glemmt« III, S. 86 f.) Bernst. Pap. II, 250. Udateret Brev Holst.—Bernst. med vedlagt halvt ødelagt Meddelelse (Wotersen) om, at B. og H. agter at hjælpe to Stakler, hvoraf den ene (78 Aar gl.) har solgt sin Pension paa 20 Rdlr., den anden har faaet lidt Rejsepenge fra Ladegaard, er rejst til sin Fødeegn, er vendt tilbage og kan formodentlig ikke komme ind paa Ladegaard igen (79 Aar gl.).

⁷¹⁾ Res. 5—7—64, nærmere udført i den den 15—5—65 approberede Forestilling af 4—5—65. Denne sidste paraferedes af Sekretær Schive; hverken Holstein selv eller nogen anden af hans Sekretærer vilde gøre det (Wasserschlebe, ny kgl. Sml. 711 d). Holsteins Vrede derover: Anstalten vilde blive et Slot for Soldaterbørn (Hist. dir. II, 85). Der maa vist sigtes til, at der skulde indrettes særlige Lokaler til syge, saaledes at de med forskellige Sygdomme endogsaa skulle adskilles fra hinanden!

⁷²⁾ Kancelliets Oversekretærs Brevbog 1764 Nr. 563 og 1765 Nr. 323 med Bilag.

⁷³⁾ Skulde alle Pladser være optaget, hedder det, »so würde der Regimentschef dahin sehen, nicht eher Invaliden zu machen, als bis vacante Plätze da sein würden«, hvad der dog bliver noget mere Mening i, naar det erindres, at man-til Invalider henregnede saadanne, der paa Grund af Alder maatte trække sig tilbage. Dette ses tydeligt af Kundgørelsen, hvor det hedder, at man kun kunde faa Invalideforsørgelse efter 24 Aars Tjeneste, med mindre man i Tjenesten havde erhvervet sig »Gebrechen«.

⁷⁴⁾ Gasp. I, 328—35 Holst. Pap. XI.

⁷⁵⁾ Direktoriets Skrivelse til Rentekamret 24—12—64 (Bogholderkontorets Brevbog): »Als das Gen.-Kr.-Dir. errichtet ward, fielen alle Überschläge und Berechnungen da hinaus, dass die Armée nicht unter 2 Millionen 500,000 rd. . . . könnte unterhalten werden«.

⁷⁶⁾ Generalbalancen 1764 viser en Udgift paa 1,860,000 Rdlr. (1765: 1,946,000); men heri er ikke iberegnet Norges Hærudgifter. Sættes disse til 422,000 (se nedenfor), bliver Overskridelsen paa henholdsvis 382,000 og 460,000, og overskrides den norske Sum paa lignende Maade, vil den halve Million let naas.

⁷⁷⁾ Den ovenomtalte P. M i Holst. Pap. XI.

⁷⁸⁾ Jvfr. Anecd. I, 55.

⁷⁹⁾ Her har aabenbart gjort sig Indflydelse gældende fra Gæhler, der i sin Betænkning har udtalt sig mod St.-Germain's S. 42 fremsatte Anskuelser.

⁸⁰⁾ Hist. Tidsskr. 3. R. IV, S. 316 ff. (ny Udg.: Interiører fra Kong Frederik V's Hof, ved Bobé, S. 119).

⁸¹⁾ Bilag til Forest. Nr. 241 for 1764. Efter Wasserschlebe ny kgl. Saml. 715 c fol. afskedigede han ialt 600 Officerer.

⁸²⁾ Res. af 20—6—64 fastslog Stillingen for det af Landkadetkassen underholdte, kun af Officers- og Adels sønner bestaaende Kadetkompagni. Udgifterne formindskedes med o. 3000 Rdlr., ved at Antallet af Kadetter fastsattes til 33 — hidtil var Tallet vist stærkt vekslende, i 1764 saaledes 53 (Kongens Haandbog) — og ved en gennemført Økonomi, der bl. a. gik ud over de civile Lærere, hvis Løn for nogle Lærerposters Vedkommende skulde nedsættes ved indtrædende Ledigbliven og for de »under Paaskud af Upasselighed« forsømte Timer unddrages dem!

⁸³⁾ Wasserschlebe a. S.

⁸⁴⁾ F. Eks. Kancelliets Oversekretærs Brevbog 2—6—64 og 10—11—64. Bruun: Kjøbenhavn III, 234 f.

⁸⁵⁾ Forest. 10—11, Res. 21—11—64

⁸⁶⁾ F. Eks. Hist. dir. I. Slutn. Gasp. III, 512. At det gentagne Gange (1—9 og 1—12—64) indskærpes Regimenterne med meget hvasse Ord, at de maa passe paa Mandskabet, viser, at Overgangstiden virkelig medførte store Vanskeligheder.

⁸⁷⁾ Gasp. I, 308 ff. Hauchs Betænkning af 20—5—64, hans Vægning ved Underskrift 4—8—64. Hovedpunkterne i Hauchs Betænkning: 1) I alle Evropas Stater er fuld Jurisdiktion anset for et herligt Prærogativ i Krigsetaten; 2) de mange Formaliteter i Civiletaten trækker Sagerne for længe ud; 3) det daarlige Forhold mellem Civil- og Militæretaten vil tiltage; 4) Dommerne i Danmark kan ikke alle Tysk; 5) Civilmyndighederne kan ikke overkomme det; 6) Forvirring vil fremkomme ved, at man i Danmark vil dømme efter dansk Ret, i Holsten efter tysk. (Depechekontorets uafgjorte Sager).

⁸⁸⁾ Holm. IV, 2. S. 89 f.

⁸⁹⁾ 15—12—64 (Holst. Pap. XI). Jvfr. Pflueg i Minerva 1797, III, S. 158.

⁹⁰⁾ Hist. dir. II, 15. Omvendt med den i Bernst. Pap. II, 242 omtalte Slave, Jonas Andersen, der efter en ny Ordning havde faaet Lov at gaa omkring som Arbejder, men maatte lade sin Fortjeneste gaa i en nyoprettet Slavekasse. Han stjal 20 Rdlr., men skønt Loven forbød at hænge en Slave for Tyveri, med mindre han var brudt ud af Fængslet, hvilket jo ikke kunde siges om denne, blev han dog hængt. Her var Holstein ivrig for Benaadning.

⁹¹⁾ Bernst. Pap. II, S. 355.

⁹²⁾ St.-Germain—Holst. 9—10—64 (H. B. K.).

⁹³⁾ St.-Germain—Gähler 1—6—71 (Inkv.).

⁹⁴⁾ A. P. Bernstorff—Holst. 16—10—64 (H. B. K.).

⁹⁵⁾ Hist. dir. II, 57 f.

⁹⁶⁾ Hist. dir. II, 58. Bernst. Pap. a. S. Pflueg i Minerva 1797 III, S. 196. Wasserschlebe ny kgl. Smlg. 711 d. fol., hvori W. bl. a. omtaler det praktisk uheldige deri, idet et hollandsk Blad

havde meddelt, at man fra et Skib havde set, at Kronborg var erobret af Svenskerne. Res. 10—4—65 indfører den blaa Uniform for den øvrige danske og den norske Hær. Friis's Bemærkning i Bernst. Pap. II, Henv. 22 om, at der intet blev af denne Plan, er altsaa ikke rigtig. — I Trykkefrihedsskriftet »Det gevandanske Dyr«, hvori St.-Germain fremstilles som Ulv, skambider Ulven store, smukke Heste og bliver rasende ved at se røde Klæder.

⁹⁷⁾ Hist. dir. II, 40. Overauditor Schmidts Erklæring 28—7—65. Kopi (Wotersen).

⁹⁸⁾ Anecd. I, 56.

⁹⁹⁾ Res. 3—4—65.

¹⁰⁰⁾ Res. 10—4—65.

¹⁰¹⁾ Hist. dir. II, 38.

¹⁰²⁾ Bernst. Pap. I, 319.

¹⁰³⁾ Hist. dir. II, 80 f.

¹⁰⁴⁾ Bernst. Pap. I, a. S. Et varmt personligt Venskab som det, der if. Pflueg (»Gemt og glemte« III, S. 91) fandtes mellem St.-Germ. og Finck, kan godt forenes med denne Opfattelse.

¹⁰⁵⁾ Res. 8—5—65 og Forestillingen dertil, Hist. dir. II, 84 f.

¹⁰⁶⁾ Forest.- og Res-protokol 1765, Bd. IV, Nr. 829 og 830: Res. af 28—5 og 13—11—65. Hist. dir. II, 82. Depechekontorets uafgjorte Sager.

¹⁰⁷⁾ Brammer a. S. S. 166 f. Oversekretærens Brevbog 21—9—65.

¹⁰⁸⁾ Inkv.

¹⁰⁹⁾ Ahlefeldt—Holstein 9—11—65 (H. B. K.). Depechekontorets uafgjorte Sager.

¹¹⁰⁾ 1 Sechsling σ : 6 Penge = $\frac{1}{2}$ Sk. Lübsk = 1 Sk. Dansk.

¹¹¹⁾ 5—9—64.

¹¹²⁾ Oversekretærens Brevbog 9—11—65.

¹¹³⁾ Sstds 21—1—65.

¹¹⁴⁾ Oversekretærens Brevbog 26—1 og 5—2—65.

¹¹⁵⁾ Kongens Sygdom: Museum 1890, S. 496. Anecd. I, 73 nævner Bernstorff som Forfatter af Kongens Brev til St.-Germain.

¹¹⁶⁾ Generalkrigsdirektoriets Ekspeditioner 1766, for Uniformerne Juni Nr. 71 og August Nr. 97, for Fodfolksplanen Maj Nr. 111. Kompagniunderholdet Hist. dir. II, Slutng.

¹¹⁷⁾ Bernst. Pap. II, S. 252 ff. Holstein—Gæhler 6—12—66 (Inkv.). Hist. dir. III, S. 1. Om Kommissariatets S sammensætning jvfr. Holst.—Gæhler 28—10 og 4—11—66 (Inkv.).

¹¹⁸⁾ Hist. dir. I, 84. Udateret Bernst.—Holst. (H. B. K.), hvis omtrentlige Tid fremgaar af dær omhandlede Grundkøb. Teksten S. 69 (Note 97).

¹¹⁹⁾ Breve i U. D., Foraaret 63, navnlig Bernst.—Holst. 19—4—63.

¹²⁰⁾ Breve fra Bernstorfferne, St.-Germain og C. H. Moltke til Holstein Efteraar 64 (H. B. K.), Holst.—Bernst. (Wotersen), Holst.—Gæhler 5—10—64 (Inkv.), Bernst. Pap. II, 243.

¹²¹⁾ Dog findes i Brev til Gæhler 9—10—65 Udtryk for en lignende Nedtrykthed som den Aaret i Forvejen — hvad der dog ikke hindrer ham i indgaaende at drøfte økonomiske og politiske Spørgsmaal i samme Brev.

¹²²⁾ Bernst.—Holst. 25—9—65 (H. B. K.), Holst.—Bernst. 13—9—65 (Wotersen), udateret Kopi (sstds. og i Koncept H. B. K.), Bernst. Pap. II, 243—51.

¹²³⁾ Holst.—Gæhler 5—10—64 (Inkv.). Det drejede sig om en Post i Petersborg.

¹²⁴⁾ Høst: Mærkværdigheder i Frederik 5.s Levnet og Regering, S. 277 f.

¹²⁵⁾ Allerede 9—10—65 nævner han i Brev til Gæhler (Inkv.) Muligheden af et Ophold i Berlin. Bernst. Pap. II, 250 f. Holst.—Bernst. 22—10—65 (Wotersen).

¹²⁶⁾ »auf einige Zeit«, Res. 31—7—65.

¹²⁷⁾ Bernst. Pap. II, 252. Ikke som af Friis i Noter hertil anført Prins Heinrich. »Prinz von Preussen« er officiel Titel paa Tronfølgeren i en Sidelinie. Jvfr. nedenfor Note 137.

¹²⁸⁾ Mærkværdigt er det, at A. P. Bernstorff i sit Brev til Holst. af 14—1 (H. B. K.) beder denne bringe Budskabet til v. Diede, Statens officielle Repræsentant.

¹²⁹⁾ Opholdet i Berlin: Bernst. Pap. a. S. Breve til Gæhler (Inkv.). Koncept (38, H. B. K.).

¹³⁰⁾ Holst.—Bernst. 14—3 og 9—4—66 (Wotersen).

¹³¹⁾ Holst.—Gæhler 22—8—66 (Inkv.): »Le sage ne devoit songer qu' à ses propres affaires sans s'embarrasser de celles des princes et les fair marcher comme elles peuvent par le peu d'années qu'on a à vivre. Que nous fait il qu'un état s'élève, que l'autre se perd, le quel des deux se conduit sagement ou follement?«

¹³²⁾ Registratur über die kgl. Ordres und Resolutionen an das kgl. Gen.-Kr.-Dir. 1766 Nrr. 541, 542, 585. Holst.—Gæhler (Inkv.) 10—10—66.

¹³³⁾ Koncept (35, 36, H. B. K.).

¹³⁴⁾ Bernst. Pap. II, 252 ff. Jvfr. Hist. dir. III, S. 1: »Je désirois guère me jeter dans la carrière des affaires étrangères, mais j'aimois bien moins retourner à tout ce qui appartenoit au militaire«. Holst.—Gæhler 28—10 og 4—11—66 (Inkv.).

¹³⁵⁾ Breve til Gæhler (Inkv.). Vedel: Correspondance ministérielle du comte Bernstorff II, S. 303. Koncept (24, H. B. K.).

¹³⁶⁾ Barthélemy: Histoire des relations de la France et le Dannemarc 1751—70, S. 267 f. Hist. dir. II apostille: Missionen til Berlin blev til intet, »il en fut exempté 24 heures avant de partir«. Sstds. III, S. 1: »Ce n'étoit pas moi qui avoit operé ou occasionné ce changement, mais des amis à qui ma présence et celle de ma femme [udh. af mig] dans le pays étoit agréable plutôt que notre départ et qui avoit mis le roi et ce qui l'entouroit dans leurs intérêts«.

¹³⁷⁾ Holst.—Gæhler 25—1—66 (Inkv.). Wasserschlebe, ny kgl. Sml. 711 b. fol. Ark 26 Sltng., Randnote: C'étoit l'hiver de 1766 que le C. de Holstein et sa femme passèrent à Berlin. On p[r]é tend non sans grande vraisemblance, que le Roi de Prusse leur a fait insinuer de partir, le Prince de Prusse ayaut trouvé à Mad. plus de charmes que son oncle ne le souhaitoit«.

¹³⁸⁾ Holst.—Gæhler 1—8 og 18—11—66 (Inkv.). Om pludselige Afskedigelser jvfr. Goertz i Marts 67 (Biogr. Lex.). Han var kun i Direktoratet i 24 Timer (Hist. dir. III, 4).

¹³⁹⁾ Bernst Pap. II, 255. Anecd. I, 78: »sans en [c] Afskeden] consulter avec le c'te de Bernstorff ou avec un de ses autres ministres«. Kopi af anonymt Brev til Gram (H. B. K.). Hist. dir. III, S. 1 har dog »Le roi me fit demander à parler« for at lade ham vide, at han skulde blive og være 1. Deputeret i Kommissariatet. Konzept (24, H. B. K.).

¹⁴⁰⁾ Hist. dir. III, S. 2: Bestallingen blev ikke ekspederet, og Holstein »restoit le jouet des intrigues«.

¹⁴¹⁾ Saldern—Holstein 30—12—[66] (H. B. K.).

¹⁴²⁾ Koncepter (25—29, H. B. K.).

¹⁴³⁾ Holst.—Gæhler 27—1—67 (Inkv.). Hist. dir. III, S. 2: Han opnaaede Pladsen gennem Prinsen af Hessen og Sperling.

¹⁴⁴⁾ Holst.—Gæhler 7—2—67 (Ink.), jvfr. sstds. 24—3: »Si ce n'étoit pour Petitgen vous ne me verriés pas les hivers dans la capitale, mais à son âge et faite comme elle l'est il seroit injuste qu'elle pense sur le monde comme moi et s'enferme avec moi, et de l'exiger d'elle«. Allerede 1767 rejste han (28—3) til Kroningen, var tilbage midt i Maj; afrejste 1—12—67 igen til København og blev vist det meste af 4 Maanedr dær. I 68—69 var han ikke i København paa Grund af Kongens Rejse, heller ikke i 69—70, fordi hans Kone ventede sin Nedkomst — blind Allarm (Gæhlerske Breve i Inkv.).

¹⁴⁵⁾ Barthélemy a. S. Grevinden skriver 17. Februar — inden Afrejsen — til Fru Gæhler (Inkv.): »Dieu scait, que le role d'intrigante m'ennuyoit depuis longtems, il ne correspond point à mon caractere, mais la nessesité, l'esperance et l'occasion nous font tenter bien des choses, dont heureusement, n'ayant point de reproches a me faire, je n'ai auqu'un regret«.

¹⁴⁶⁾ Holst.—Gæhler 7—2—67. $\frac{\text{Forest. 2}}{\text{Res. 10}}$ —2—67.

IV. Tønder Amt.

¹⁾ Pontoppidan: Danske Atlas VII. Gasp. III, 3 ff.

²⁾ Georg Hansen: Agrarhistorische Abhandlungen II, 440 ff. Hist. Tidsskr. 8. R. I, 164. Ty. Komm. 1768. Nr. 510.

³⁾ Holst.—Bernst. 16—3, 15—5—67, 1—4—68 (Wotersen). Holst.—Gæhler (Inkv.) 20—5—68. Ty. Rk. 1767, Nr. 92.

⁴⁾ Bernst. Pap. II, 256.

⁵⁾ Koncept (33, H. B. K.). Jvfr. Koncept (22. Sstds.), hvor-
efter Amtmændene almindeligvis betragter deres Embede som en
Sinecure — iøvrigt vistnok ganske med Urette for flere af hans
nærmeste Embedsfællers Vedkommende.

^{5^a)} Jvfr. Anecd. I, 121: »Stemann l'homme du pays le plus
attendu [c: entendu], le plus actif, le plus attaché au travail, le
plus entreprenant qui se connoissoit parfaitement aux affaires et
qui avoit un esprit entièrement tourné à cela, qui fut chargé de
l'arrangement de cette chancellerie dans les principes de Mr. Struensee
et qui s'en acquitta au mieux«. Jvfr. Holst.—Gæhler 15—10—70
(Inkv.).

⁶⁾ Koncept (22, H. B. K.). Jvfr. Holst.—Gæhler (Inkv.) 15—
11—67 og 17—5—68: »La régence de Gottorf est le département
qui fait le moins ma passion, elle ne voit guère les choses dans
le grand et juge souvent sur des goûts particuliers«. Sstds.
26—5—69: . . . »la régence a trouvé pour agréable de réformer
un couple de mes décrets, j'ay porté les affaires au conseil qui
a réformé leurs sentences et confirmé les miennes«.

⁷⁾ Holst.—Gæhler 15—7—68 (Inkv.). Bernst. Pap. II, 258.
Holst.—Gæhler 7—2—67 (Inkv.).

⁸⁾ Danske Atlas VII, S. 11 ff. I. F. Hansen: Vollständigere
Staatsbeschreibung des Herzogthums Schleswig (Flensborg, 1770),
S. 387 o. a. Schlesw.—holst. Provinzial-Berichte 1787, S. 437.

⁹⁾ Sl. A. XVIII, 1279. Bernst. Pap. II, 256.

¹⁰⁾ Medens den efter Wimpfen: Geschichte und Zustände des
Herzogthums Schleswig oder Südjütland (Flensborg 1839), S. 309 f.
netop bidrog stærkt til at hemme Proceslysten, fordi det i For-
bindelse hermed tilkom Amtmanden at afholde et første Forhør.
Jvfr. Holm VI, 2, S. 477 f.

¹¹⁾ Allen: Det danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig
eller Sønderjylland I, S. 226 f. I Haderslev skal der have været
mindst 5 Advokater, i Tønder 8, i Flensborg 4, i Bredsted 3 (Gasp.
I, 496).

¹²⁾ Koncept (23, H. B. K.). Skrivelse 28—10—68 i Sl. A XVIII, 1781 og Kpb. Jvfr. Holsteins Fattigforslag 19—4—68 Sltng. Sl. A. XVIII, 1908 og Kpb.

¹³⁾ Chron. Samml.

¹⁴⁾ Sl. A. XVIII, 1765. Res. af 30—9—68.

¹⁵⁾ Sl. Conseilsprotokol 1769, A. 92 og Sl. A. XVIII, 1781. Kpb.

¹⁶⁾ Til dette Cirkulære kan en af Holst til Bernst. efter Ordre indsendt P. M. om Retsforholdene have bidraget (Gasp. I, 499 ff.).

¹⁷⁾ Sl. A. XVIII, 1766. Holst.'s Forslag af 21—3—69 ogsaa i Kpb. Dette Forslag har imidlertid kun kunnet gælde civile Sager, da de kriminelle overhovedet ikke appelleredes (Danske Atlas VII, S. 14. I. F. Hansen anf. Skr. S. 290 b), og da Amtmanden i »deu summariske Criminalproces« allerede var Dommer (Wimpfen i Neue Staatsbürgerliche Magazin III, S. 188).

¹⁸⁾ Gasp. II, 437, 442.

¹⁹⁾ Holst.—Bernst. 23—2—70 (Wotersen).

²⁰⁾ Bernst. Pap. II, 268. Jvfr. Holst.—Gähler 16—11—70 (Inkv.).

²¹⁾ Sl. A. XVIII, 1279 og C. VI, 1, 368. Bernst. Pap. II, 261. At Holstein fra Begyndelsen blæste Sagen op til meget mere, end der var Grund til, ses af Holst—Gähler 29—11—68 (Inkv.).

²²⁾ Sl. A. XVIII, 631: Holsteins Forslag 31—10—69. P. M. sluttende sig til foregaaende. Gottorp Overkonsistoriums Betænkning 8—2—70. Adam Struensee 24—1—70. Overkonsistorialraad Meier 28—1—70. Nähere Anordnung betr. das Schulwesen in der Probstei Tondern 11—6—70. Bernst.—Holst. 12—6—70 (de to sidste i Original i Sl. C. VI, 2. Nr. 685). Holst.—Bernst. 25—6—70 (denne sidste Skrivelse og Forslagene 31—10—69 tillige i Kpb.). Reskr 16—3—61 i Chron. Samml. Conseilsprotokol 1770. C. 133.

²³⁾ Jvfr. Allen a. S. S. 252.

²⁴⁾ Falck: Archiv für Geschichte, Statistik . . . der Herzogthümer. (1844) S. 338 ff. P. Paulsen: Versuch einer Schulstatistik des Herzogthums Schleswig (1845). S. 17. H. N. A. Jensen: Versuch einer kirchlichen Statistik des Herzogthums Schleswig (1840). S. 372.

^{24a)} »Ueberall sind . . . Juraten, als Vormünder der Kirchen gleichsam«. I smaa Menigheder; f. Eks. i det Tønderske, »fungiren neben einander zwei Juraten, ein Kirchen Jurat und ein Armen Jurat (H. N. A. Jensen a. S. S. 46 f.).

²⁵⁾ Ja, han foreslog endogsaa Anvendelse af selve Kirkekapitalerne til Oprettelse af nye Biskoler.

²⁶⁾ Gasp. II, 465 og 470.

²⁷⁾ Allen, a. S. I. Afsnit XVII og XVIII.

²⁸⁾ Bernst. Pap. II, 268.

²⁹⁾ Sl. A. XVIII, 1870.

³⁰⁾ Schl.—holst.—lauenb. Provinzialberichte 1817. S. 257 f. Smlg. Rendtorff: Die schlesw.—holst. Schulordnungen (1902). S. 308 ff.

³¹⁾ Allerede paa Collegium Carolinum kan han have faaet den første Vejledning i disse Spørgsmaal, idet Jerusalem i de Aar sylede dermed og kort forinden havde skrevet en Indledning til et fra Engelsk oversat Skrift derom. Jerusalem: Nachgelassene Schriften II.

³²⁾ Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 3. Aufl., Art. Armenwesen.

³³⁾ Sl. A. XVIII. 1908: Holsteins 1. Forslag 19—4—68 (Kpb.). Res. 22—12—68. Holsteins 2. Forslag 7—3—69. Hans 3. Forslag 21—4—69 (Kpb.). Amtmændenes Erklæringer. Gottorp Overrets Erklæring 12—12—69. Res. 11—1—70. Reskr. 27—1—70. Frdg. s. D. (Chron. Samml.). Bernst.—Holst. s. D. Holsteins 4. Forslag 23—2—70 (Kpb.). Rundskrivelse til Præsterne og Meddelelse derom til Bernst. 2—3—70. Res. 29—3—70. Bernst.—Holst. 31—3—70. De indsendte Tabeller m. m. (Kpb.). Holsteins P. M. 6—1—71. Kancelliskr. 26—1—71. Conseilsprot. 1768 B. 314, 1769 C. 73, 1770 C. 16 og 100.

³⁴⁾ Saaledes som det ved Res. 22—6—67 var bestemt for Kolonisterne i Tinglev Sogn.

³⁵⁾ »Die Armen, welche auf diese Art allenthalben in elenden und bedrängten Umständen sind, erwecken bei mir ein wahres Mitleiden«. Jvfr. Koncept (19, H. B. K.).

³⁶⁾ Kun et lille Lejlighedsforslag om Gyldigheden af en Amtmandskendelse i Fattigforplejningsager (hvor Amtmanden hidtil kun havde kunnet handle i Forbindelse med Provsten) blev optaget til nærmere Prøvelse og gennemført ved Frdg. 27—1—70. Jvfr. Koncept (19, H. B. H.).

^{36a)} Forslagets Udtryk »im Lande« kan sikkert kun være Betegnelse for Hertugdømmet.

³⁷⁾ I Tønder og ogsaa andre Steder bliver de »sonst an sich so nützbare Vorschriften der Armen-Verordnung gantzlich aus der Acht gelassen«.

³⁸⁾ Selv Uddeling af Arbejds materiale ser vi af en Udtalelse af Amtmand Vedel var indført, om end ikke meget udbredt.

³⁹⁾ Sagerne »finden in den bereits ergangenen Verordnungen ihre völlige Erledigung«.

⁴⁰⁾ Jvfr. Bernst. Pap. II, 266 f.

⁴¹⁾ H. N. A. Jensen: Versuch o. s. v. S. 66.

⁴²⁾ Forslag af 10—2—69. Ty. Komm. Nr. 111 og Kpb.

⁴³⁾ Skr. 10—10—69. Ty. Komm. Nr. 598 og Kpb.

⁴⁴⁾ Ty. Komm. 1769 Nr. 455, 545, 621. 1770 Nr. 315, 351.

⁴⁵⁾ Bernst. Pap. II, 259. Skr. til Statholderskabet 21—3—69

(Kpb.): [Om Kniplingsindustrien] »habe ich noch zum Zeit nicht solche hinlängliche Nachrichten einziehen können, wie ich für nöthig zu sein erachte«. Fr. Jürgensen West: Den tønderiske Kniplingsindustri Blomstringstid, Sønderj. Aarb. 1901, S. 104—141.

⁴⁶⁾ Skr. til Statholderskabet 21—3—69 (Kpb.). Sønderj. Aarb. 1901, S. 110. Ty. Komm. 1772—73, Nr. 136.

⁴⁷⁾ Bernst. Pap. II, 258.

⁴⁸⁾ Sl. C. VI, 1, Nr. 400. Ty. Komm. 1768, Nr. 510. 1769, Nr. 114, 458. 1770, Nr. 3. 1771, Nr. 14. Ty. Rk. 1767, Nr. 83. 1770, Nr. 92. Gasp. II, 428, 473.

⁴⁹⁾ Sl. C. VI, 1, Nr. 393. Ty. Komm. 1770, Nr. 350.

⁵⁰⁾ En meget livlig Skildring af disse Øer og deres Befolkning i Brev til Gæhler 21—7—67 (Inkv.).

⁵¹⁾ Sl. C. VI, 1, Nr. 392. Schleswigsche Provinzial-Berichte 1824. IV, S. 89. Häberlin: Beiträge zu einer Chronik des Fleckens Wyk (1906) S. 10 og Anhang S. 22 ff., hvorefter et lignende Kompagni allerede var paatænkt 1743. Gasp. II, 385 ff., 402 f. Ty. Komm. 1768, Nr. 99, 247, 393, 440, 460, 503, 557, 558, 601. 1769 Nr. 112, 176. Bernst. Pap. II, 262.

⁵²⁾ Holm IV, 1. S. 354, hvor den sidst omtalte Paragraf mærkeligt nok slet ikke er nævnt. Om Forarbejderne til Frdg: Kommercekollegiets Forestillings- og Resolutionsprotokol. Smlg. Beretningen om Fællesskabets Ophævelse i Travendal Amt i Gasp. I, 388.

⁵³⁾ Kommercekollegiets Forestillingsprotokol og dets tyske Kontors Sager vedk. Landvæsenet. Gasp. I, 377 ff.

⁵⁴⁾ Kommissorium af 28. Marts i Tyske Kancellis Ekstrakter for Marts 68. Frdg. og Instruks af 16—5 (ikke som i Kvartudg. af Frdg. angivet 14—5) i Ty. Rk. Indskrænkning i dens Virksomhed: U. D. Pk. Kongens Rejse 1768 vedr. Gasp. II, 443.

⁵⁵⁾ Sl. C. VI, 1, Nr. 50, 195 og 212. Kpb. Gasp. I, 394 ff.

⁵⁶⁾ Til Landkommissionen 5—6—68 (Kpb.). I en omtrent samtidig Skrivelse til en Herredsfoged udtaler han sig om Forsøg med Graner. A. P. Bernstorffs Skrivelse i Kommercekollegiet (se Note 53).

⁵⁷⁾ Meiborg: Slesvigske Bøndergaarde S. 150.

⁵⁸⁾ De mange Beretninger til Landkommissionen i Sl. C. VI, 1, Nr. 212. H. føler sig overbevist om, at »si la chambre veut me suivre, j'en viendrais à bout« (til Gæhler 8—9—67. Inkv.).

⁵⁹⁾ Gasp. II, 410. Jvfr. Holst.—Gæhler 21—10—68 (Inkv.): Landkomm. »c'est le département du royaume que je crois le plus nécessaire et dont les principes s'accordent et sont comme bâtis sur les miens, entièrement conformes à mes vues et aux sentiments que j'ai avoué être les miens dans les différentes mémoires«. Jvfr. Teksten S. 111.

⁶⁰⁾ Sl. A. XVIII. 1769 og 5864. C. VI, 1. Nr. 212. Conseilsprot. 1768 C. 49.

⁶¹⁾ Ogsaa Gottorpretten, der ikke straks billigede hans Afvisning af remed. suppl., faar det at føle. Til Landkomm. 5—6—68 (Kpb.): »Jedoch was würde alles dieses helfen, wenn das erste Gericht im Lande, statt die Separationes der Dorfschaften befördern zu helfen, Thor und Thüre öffnet, die allerhöchsten Verordnungen zu durchlöchern, und unruhigen Köpfen eher als denen Beamten zu trauen, berechtiget zu sein glaubet«. — De særlige Vanskeligheder, Jorder fra forskellige Jurisdiktioner kunde volde, var Holstein tidlig klar over, »mais il faut opposer difficulté à difficulté pour remporter la victoire« (til Gæhler 28—8—67. Inkv.).

⁶²⁾ »Ist nicht das ganze General-Land-Wesens-Collegium mit der Schleswig-Holsteinischen Land-Commission ein Stein des Anstosses? Warum? es möchte etwas neues, etwas über den Schlentrian dadurch eingeföhret werden. — Was soll man denn machen! da föhret der geradeste Weg fast immer vom Ziel« (Stemann til Holstein, Gasp. III, 459).

⁶³⁾ Gasp. II, 411, 440, 443, 446, 453, 455, 463, 469. I en Pakke i Rigsarkivet »betr. eine neue Einkoppelungsverordnung« findes i Afskrift Frederik 2.'s Udskiftningsforordning af 21—10—1769.

⁶⁴⁾ Bernst. Pap. II, 267.

⁶⁵⁾ Ligesom Kongerigets Frdg. heller ikke kender denne Frdg.'s Bestemmelse til Gunst for Udflytning (§ 9).

⁶⁶⁾ Skrivelse fra Gen.-landv. Koll. til Rentekamret af 30—1—70 i ovennævnte Pakke betr. eine neue Einkoppelungsverordnung, hvori alle herhen hørende Kilder findes, og hvoraf fremgaar, at de her omtalte Bestemmelser stammer fra Tønder Amt.

⁶⁷⁾ Antallet, der f. Eks. omtales af ham i Koncept (11, H. B. K.) og i Gasp. I, XXII, stemmer ganske med de officielle Beretninger. — Bernst. Pap. II, 267. Gasp. II, 455. Sl. C. VI, 1. Nr. 212, hvori ogsaa en Skr. fra Landv.-Koll. til Holst. med den varmeste Anerkendelse af hans Virksomhed. Om Anerkendelse vidner det ogsaa, at H. i Efteraaret 70 fik Tilbud om Plads i Landkomm., hvad han dog afslog, vistnok for ikke at komme paa Kant med sine trevne Embedsfæller (til Gæhler 13—7 og 30—11—1770).

^{67^a)} Jvfr. Danske Lov 3—13—13.

⁶⁸⁾ Sl. A. XVIII, 5862. G. Hanssen: Agrarhistorische Abhandlung I, 362. Gasp. II, 475.

⁶⁹⁾ Saa at »enhver vidste, han arbejdede for sig og sine« (til Landkomm. 5—6—68, Kpb.). G. Hanssen, a. S. I, 239, II, 342, 406.

⁷⁰⁾ Økonomikollegiets Forhandlgr. (Bilag i Kpb.).

⁷¹⁾ Holst.—Landkomm. 5—6—68 og 18—5—70 (begge i Kpb.).

Ty. Rk. 1772. Nr. 53. Bernst. Pap. II, 266. G. Hanssen, a. S. I, 288 f.

⁷²⁾ Om Föhrforfatningen og Holst.'s Kamp imod den: Sl. A. XVIII, 1784. Conseilsprot. 1770 B. 44, 322, 1771 B. 63. Holst.—Gæhler 21—7—67 (Inkv.): »La liberté est leur idole, on ne peut y heurter sans leur inspirer l'envie de retourner en Hollande«.

⁷³⁾ Bernst. Pap. II, 270. I Brev til Gæhler 16—11—70 er Summen vokset til en Million (Inkv.)!

⁷⁴⁾ Gasp. II, 429 og 449. Foruden de i 71 nævnte Kilder henvises til Sl. C. VI, 1. Nr. 212.

⁷⁵⁾ Dette sidste var nu ikke Tilfældet her.

⁷⁶⁾ »Plus un peuple jouit de liberté, plus les abus s'accroissent, j'en vois l'exemple au die octroirten Köge« (Holst.—Gæhler 15—11—67. Inkv.).

⁷⁷⁾ Nærmere herom hos Warnstedt i Staatsbürgerl. Mag. V og Peters i Schl.-holst.-lauenb. Prov.-Berichte 1825. S. 648.

⁷⁸⁾ Res. 12—5—72 Ty. Rk. Nr. 53. Holstein havde før denne Strid udarbejdet et Forslag om Vesterlandföhrs Indlæggelse under Tønder Amt — Gasp. II, 389 ff. — men det blev ikke til noget (jvfr. Erslev: Augustenborgernes Arvekrav S. 136).

⁷⁹⁾ Ty. Rk. 1768. Nr. 90.

⁸⁰⁾ Bernst. Pap. II, 257.

⁸¹⁾ Sl. A. XVIII, 5890 og C. VI, 1. Nr. 188. Holst.'s Skr. til Regeringen 12—7—68 i Kpb. Kommissionens Forslag i U. D. Kongens Rejse 1768 vedrørende. Pk. 18. Holst.—Gæhler 17—5 og 20—5—68 (Inkv.). Sering: Erbrecht und Agrarverfassung in Schleswig—Holstein (1908). S. 328, 331 f., 333. Om Holst.'s Iver for at faa Bønderne til ved Testamente at lade Gaardene dele mellem Arvingerne, se Sl. A. XVIII, 5864. Gasp. I, 491 f.

⁸²⁾ Sl. A. XVIII, 6499. Gasp. II, 409, 416, 419. Holst.—Gæhler 16—10, 13—12, 16—12—68 (Inkv.).

⁸³⁾ Holst.—Gæhler 2—2—70 (Inkv.).

⁸⁴⁾ Ty. Rk. 1769. Nr. 82.

⁸⁵⁾ Skr. til Kommercekoll. 24—11—69. Gasp. II, 464, 468, 474, 484, 488.

⁸⁶⁾ f. Eks. til Gæhler 19—8—68 (Inkv.).

⁸⁷⁾ Afhdlg. trykt Gasp. III, 1—192. Om den se den af Holstein inspirerede Fortale til Gasp. I. S. XXI ff. samt Gasp. II, 431, 453, 481. En Fortale, sendt til Bernstorff og Schimmelmann (Bernst. Pap. II, 265), har ikke været til at finde.

⁸⁸⁾ Gasp. III. S. VI og 7.

⁸⁹⁾ Bernst. Pap. I, 599, oversat i Tilskueren 1900. S. 885. Iøvrigt hviler hele dette Afsnit paa den Gæhlerske Brevsamling (Inkv.), hvoraf kan fremhæves: 1767, 28—7, 14—8, 21—8, 11—9,

24—11: 1768, 20—5, 27—5, 9—12, 30—12; 1769, 31—1, 25—4; 1770, 30—1, 23—3, 17—10, 13—11, 23—11.

⁹⁰⁾ til Gæhler 6—3—70. Adels Aarvog 1913 og Uradeliches Taschenbuch 1907 har fejlagtig 1761.

⁹¹⁾ Bernst. Pap. I, 601, overs. i Tilskueren 1900. S. 886.

^{91^a)} F. Eks. til Gæhler 30—11—70.

⁹²⁾ til Gæhler 30—12—68.

⁹³⁾ Bernst. Pap. II, 269 f. If. 3—7—70 til Gæhler har der i København været Rygter om, at Holst. skulde være Medlem af Kommissionen til Mageskiftets Udførelse, hvad han selv benægter Rigtigheden af.

⁹⁴⁾ til Gæhler 30—11—70 og Wasserschlebe, ny kgl. Smlg. 711 b. fol.

V. Struenseetiden 1770—72.

¹⁾ Høst: Struensee og hans Ministerium III, S. 11. Grundtvig: Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1873—76. S. 74.

^{1^a)} Holst.—Gæhler 15—10 og 23—11—70. Bernst. Pap. I, 652—55. Jvfr. Holsteins egen Udtalelse ovenfor S. 128.

²⁾ Bernst. Pap. I, 663, 680, 684 og Henv. 51.

³⁾ Sstds. 684, 686, 695, 697, 702; III, 119, 124.

⁴⁾ f. Eks. af Wasserschlebe, ny kgl. Smlg. 711 b. fol.

⁵⁾ Koncept (78. H. B. K.) At Kochs Udtalelse i Hist. Tidsskr. 7. R. III, 605, at H. fik 3000 Rdlr. som Overpræsident, ikke er rigtig, fremgaar af Finanskollegiets Forestillingsekstraktprotokol 7—6—71, hvorefter H. ved Resolution faar 1000 Rdlr. »pro persona, dafür aber keine gages als Oberpräsident«, medens de 3000 Rdlr. er den normale Gage for Finansdeputerede. Før den Tid havde han levet af sin Amtmandsgage.

⁶⁾ Holst.—Bernst. 19—10—64 (Wotersen).

⁷⁾ Der henvises særlig til Holm og Carl Bruun: Kjøbenhavn III.

⁸⁾ Brev fra v. d. Lühe til Magistraten af 25—3: »Det har behaget Hs. Maj. i Dag . . . at entledige mig« (Raadstuearkivet).

⁹⁾ Collect. IV, 287. P. M. fra Holstein 30—3—71. 1. Dep.s Missive 1772, Nr. 584. Først ved kgl. Res. 7—10—73 tilpligtedes den ny Overpræsident, Braem, at udbetale v. d. L. 2400 Rdlr. (Missive 1773, Nr. 578).

¹⁰⁾ Skrivelse fra de 32 (ved Brygger Didrik Beckman) til Braem 1772, 15—2 (Raadstuearkivet). Naar Holstein i Anecd. I, 130 siger, at Omvæltningen skete med »applaudissement de tout le public«, strider det bl. a. mod skriftlige Udtalelser af Etatsraad Jacob Henrik Schou (1745—1840). Collect. II, 310. Jvfr. Gasp. I, 537.

¹¹⁾ Bruun: Kjøbenhavn II, 168. Anecd. I, 126 og 128, hvor han tillægger Struensee Skylden for Masseafskedigelsen, jvfr. en — iøvrigt upaalidelig — Koncept (11. H. B. K.), medens han i sin Forsvarsskr. 31—1—72 (Kanc. Kab.) ikke fralægger sig dette. — Bruun a. S. III, 283.

¹²⁾ [H. Trier:] Revolutionen i Raadstuen April 1771 (1905), S. 5.

¹³⁾ Sstds. S. 35 med de 32 Mænds Protokol som Kilde. Gasp. I, 448 har 20 Punkter, Str. Pap. er Kilden.

¹⁴⁾ Kabo. 11—12—71 (Kanc. Kab.) med Fremstilling af Sagens Forhistorie. Kabo. 13—12—71 (Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1873). Naar Bruun a. S. S. 285 siger, at Finanskollegiet havde Overtilsynet med hele Styrelsen, er det ikke rigtigt; Overførelsen til dette Kollegium, foretagen ved sidstnævnte Kabo., gælder kun det under den forrige Magistrat skete. Se nærmere nedenfor. Jvfr. P. M. fra Magistraten 10—4—71 (Kanc. Kab.).

¹⁵⁾ Gasp. I, 446. Anecd. I, 133. Str. Pap.: »Die Autorité des Ober-Präsidenten ist so viel möglich zu verhöhen — dahero Ihm in Stadt-Angelegenheiten die directe Vorstellung ad Regem zu concediren ist«. I et Læg bl. Str. Pap. findes c. 25 direkte Forestillinger fra Magistraten til Kongen. Kabo. 1—12—71 lemper det almindelige Forbud mod Korrespondance mellem Kollegierne saaledes, at Magistraten (efter Fk.s Indstilling) maatte korrespondere med »de andre Collegier« (Udtryk hentet fra Magistratens Fortegnelse over samtlige Kabo.), hvilken Tilladelse vilde være meningsløs, hvis Magistraten henhørte under noget Kollegium, Fk.s Resolutionsekstraktprot. 28—11.

¹⁶⁾ Skr. 10—7—71 fra Magistraten med Anmodning om ikke — som Rygtet vilde — at blive lagt ind under danske Kammer (Str. Pap.).

¹⁷⁾ Vedtægten gengivet Bruun a. S. S. 283.

¹⁸⁾ Anecd. I, 128, hvilket bestyrkes ved, at deres Mangel paa Stemmeret hverken omtales i Plakat af 3—4 (aftr. Gasp. I, 577) eller i den følgende Overpræsident Braems Klageskrift mod det Holsteinske Styre (aftr. Revolutionen i Raadstuen S. 9 ff.). Naar Bruun (S. 280) og Holm (IV, 2. S. 123) mener, at de ikke havde Stemmeret, stammer det fra et Forslag (Gasp. I, 446), der rigtig nok blev fuldt ud tiltraadt af Kabo. 2—4. Efter Gasp. I, S. XXIX har de »Sitz und Stimme«.

¹⁹⁾ Anecd. I, 128 f. Braem a. S. S. 17. Jul. Petersen: C. I. Berger, Hist. Tidsskr. 6 R. III, 403. Bernst. Pap. I, 714.

²⁰⁾ Anecd. I, 131 f. Koncepter (6, 8. H. B. K.). »Instruktion« o. s. v. i Luxdorfs Samling Bd. 8. Ros over Styrelsen findes f. Eks. i »Grev Struensee, . . . hans Levnets-Beskrivelse og Skiebne« S. 58 (Luxd. Samlg. II, Bd. 3). Etatsraad Schou a. S. Suhms Memoirer i Afskrift i Collect. VII, 193 a.

²¹⁾ Følgeskrivelse 31—1—72 med Indsendelsen af samtlige Kabo. til Kancelliet.

²²⁾ Holsteinske Papirer i Rigsarkivet. Suhm a. S.

²³⁾ f. Eks Bernst. Pap. I, 746.

²⁴⁾ Bruun a. S. S. 191. Str. Pap.

²⁵⁾ Skr. fra Politimesteren 24—12—71 og Svar i Magistratens Kopibog 30—12—71. Raadstuearkiv.

²⁶⁾ Braem a. S. Anecd. I, 134. Bruun a. S., S. 285 ff. Kancelliets 1. Departementets aabne Breve Pk. 102.

²⁷⁾ Gasp. I, 451—60. Bruun a. S., S. 274 f. Res. 25—5. Kabo. 21—7 (1. Dep.s Missiver 1772 Nr. 584. Fk.s Samling af Kabo. Fortegnelse over Kabo. til Magistraten i Kancelliarkiv).

²⁸⁾ Baade »Anordning« og »Betænkninger« i Luxdorps Samling Bd. 8. — Koncept (8. H. B. K.).

²⁹⁾ Wasserschlebe, ny kgl. Sml. 711 b. fol. Ark. 26 f. Brev paa Dansk fra Holstein til Rentekammerkasserer Agerskov 15—1—67 (H. B. K.).

³⁰⁾ Holm har (IV 2. Henv. S. 14) tillagt ham den Ytring, at dansk Litteratur og Sprog burde fremmes. Jeg mindes ikke andre Steder at have fundet Antydninger i den Retning end i Begyndelsen af den i Foraaret 1772 udkomne Afhandling: »Det forvandlede Danmark«, som Holm efterhaanden er kommen til fuld Overbevisning om er skrevet af Holstein (Nogle Hovedtræk af Trykkefrihedstidens Historie S. 113 f. Note og V. 150). Men denne Afhandling er slet ikke af Holstein (se nedenfor Note 82). Naar Holm har fremdraget Holsteins Bebrejdelse mod Struensee (Anecd. II, 39), fordi denne ikke lærte Dansk, som Vidnesbyrd om hans egen Forstaaelse og Interesse, er det næppe heller rigtigt, idet Holstein bebrejder Struensee hans Dovenskab, fordi han ikke gad tage Hensyn til den »Fejl« hos det danske Folk — saaledes maa Stedet formentlig opfattes — at betragte den udelukkende Brug af Tysk som en Ydmygelse og Tegn paa Foragt. Brev fra Fædder 3—4—1771 i Raadstuearkivet.

³¹⁾ Wasserschlebe, ny kgl. Smlg. 711 b. fol.

³²⁾ Instruksen Punkt 4 (Gasp. I, 443). Anecd. I, 123.

³³⁾ G. P. Petersen: P. Matthiessen S. 51 f. Zeitschr. der Gesellsch. für Schl.—Holst. Geschichte Bd. 34 (1904). S. 142. Häberlin: Beiträge zu einer Chronik des Fleckens Wyk (1906) S. 13 f. Anecd. I, 138. Ovenfor S. 17 og 122 f.

³⁴⁾ Linvald: Kjøbenhavns Brandforsikring 1731—1911 (1913) S. 84 f. og de dær anførte Kilder.

³⁵⁾ Kanc. Kab. Gredsted: Frederiks Hospital (1907) S. 131. Hist. Tidsskr. 6 R. III, S. 389, hvor Jul. Petersen tillægger Struensee og Berger hele Æren og Ansvar for Ændringerne.

^{35a)} Jf. Fundatsens Art. XXIX var særlig Stiftets Økonomi betroet de to Provisorer.

³⁶⁾ Chr. B. Reventlow: En dansk Statsmands Hjem omkr. Aar 1800 I, S. 30 f.

³⁷⁾ De Holsteinske Samlingers Papirer om Vallø. Gasp. I, 407. Wad: Mindeskrift i Anl. af Halvandethundredaarsdagen for Oprettelsen af det adelige Stift Valle (1888). Kabo. til Kancelliet 20—11—71 (Kanc. Kab.). Holst.s Skr. og Forest. 6—1—72 (Str. Pap.).

³⁸⁾ Anecd. I, 135.

³⁹⁾ Anecd. I, 136, II, 122. Gasp. I, S. XXIII ff. Rentekamrets Resolutionsprotokol 25—1—71. Rk. har svaret med en Forestilling af 4. Marts, der if. en Tilføjelse i Ekstraktprotokollen var foreblevet hos Kongen. Gæhlers Kopibog (Inkv.). Pk. Mellemværende med Skatkamret (Inkv.). Halem: Andenken an Oeder S 96. Koser: Friedrich der Grosse I, 350 ff.

⁴⁰⁾ Kabo. 13—12—70: » . . . Meine Departements und Collegia müssen nicht das ganze Detail der Geschäfte an sich ziehen; ihnen gehöret nur die generale Aufsicht. Die Führung und Entscheidung derjenigen Angelegenheiten, die durch Gesetze und Verordnungen bestimmt sind, ist das Geschäft derer, denen die Oberaufsicht in denen verschiedenen Districten anbetrauet ist, und denen müssen sie solche überlassen . . . « — Den indførte Ordning medførte, at man opfattede Kamrene blot som Departementer, altsaa som Fk.s Kontorer (Heinrich Carl Meinigs Indberetninger til Hansesæderne, Da. Mag. 5. R. III, 312). Dette er ikke rigtigt; Kamrets Kommitterede med den Finansdeputerede i Spidsen forhandlede og afgjorde Sagerne paa Kollegievis, selvom ogsaa den sidste vel nok har haft overvejende Indflydelse paa Beslutningerne.

⁴¹⁾ Reglementerne for Fk. og Kamrene aftrykte i Gasp. I, 266—70.

⁴²⁾ Haabet om Præsidentstillingen næredes ved, at han blev 1. og ikke 4. Deputeret, og ved at Kabo. om Fk.s Oprettelse oplæstes for de øvrige Medlemmer hos Holstein (Wasserschlebe, ny kgl. Smlg. 711 b. fol. Ark 27. Halem, a. S. S. 95 f.). Om Afskaffelse af Præsidentstillinger se Holm IV, 2. S. 85.

⁴³⁾ Holstein havde ønsket den indrettet som Hertugdømmernes Landkommission (Gasp I, 275 ff.), hvad han altsaa ikke opnaede.

⁴⁴⁾ Oeder var ligesom i Betænkningen om Kamrene den, der gik mest systematisk til Værks: Der burde f. Eks. i Norge i hver Stiftshovedstad indrettes en Kommercekommission, bestaaende af Købmænd og Landmænd fra Stiftet; i Kristiania indrettes et Kommercekollegium, bestaaende af Repræsentanter fra Kommissionerne, og et Generalkommercekollegium for hele Riget i København (Mellemv. med Skatk.-Inkv.).

⁴⁵⁾ Holsteins Ønske om, at Kommercevæsenet, uafhængigt af Kamrene, skulde komme helt under ham, ses af hans P. M. 29—

6—71, der ligesom en Del af de andre i Inkv. a. S. opbevarede Betænkninger findes aftrykt i Gasp. I, 463 ff. Se endvidere Grundtvig: Meddelelser fra Rentekammerarkivet 1873, S. 74—110.

^{45a)} Struensees Forslag til Reglement Inkv. E. 2. Forest. 24—6 Gasp. I. 467 ff. Forest. 2—7 bl. Fk.s Forestillinger 1771.

⁴⁶⁾ Grundtvig a. S. S. 109 f. Særvotum af Oeder 4—7 (Fk.s Forestillinger 1771), gaaende ud paa, at ikke blot Fk., men ligesaa godt Kancelli og Krigskollegium skal have Forslagene til Prøvelse, alt efter Forslagenes Indhold.

⁴⁷⁾ Gasp. I, 272. Grundtvig a. S. S. 95 f.

⁴⁸⁾ Grundtvig a. S. S. 86, 94, 96.

⁴⁹⁾ Gasp. I, 272 nederst.

⁵⁰⁾ Gasp. I, 274.

⁵¹⁾ Anecd. I, 137.

⁵²⁾ Gasp. I, 475—90.

⁵³⁾ Af Breve til Gæhler (Inkv.) kan fremhæves 19—8—68, 27—9—68. 25—5—70: ». . . si on les connoissoit [les ressources], le roi seroit un des princes le plus riche de l'Europe en peu d'années . . .« 17—8—70: ». . . nous sommes à cet égard plus aveugle qu'un enfant qui vient de naître, le roi n'a pas la moitié de ce qu'il peut avoir de ses états . . .« 20—8—70: ». . . Quand personne dans le royaume ne pourra plus trouver des ressources et de l'argent au roi, qu' ils seront au bout de leur latin, ce sera moi petit bailly de province qui me charge, si l'on veut me laisser faire et opérer sous leurs yeux, de les tirer d'embarras aussi sûrement, mon très cher ami, que je suis tout à vous . . .« 9—11—70: ». . . celui qui soutient cette thèse doit s'attendre à passer pour fou à lier jusque à ce qu'il en a fait preuve«. (Inkv.). Anecd. III, 120.

⁵⁴⁾ Anecd. II, 122.

⁵⁵⁾ C. A. Struensees Brev til Kabinetministeren 9—9—71 (Inkv. E. 1. 77).

⁵⁶⁾ F. Eks. Brev til Gæhler 6—7—70 (Inkv.), hvor han omtaler det kostbare Anlæg af en botanisk Have ved Amalienborg og dens kort efter besluttede Nedlæggelse (Jvfr. Holger Hansen: Den botaniske Have ved Amalienborg i Hist. Medd. om København III, S. 523 ff.).

⁵⁷⁾ Meinig, Da. Mag. a. S.

⁵⁸⁾ ». . . leur [s: de tre andre Finansdeputeredes] manière d'agir, de juger et d'opérer, trop différente de la mienne et trop peu combinable pour les approcher« (Gasp. I, 281).

⁵⁹⁾ Da. Mag. a. S. Holsteins P. M. 30—7 (trykt Gasp. I, 271 ff.) med dateret Følgeskrivelse i »Mellemværendet med Skatkamret« (Inkv.) — dog kun paa eet Ark. Luxdorphs Kalender 2—8—71. Skr. 17—8 i Gasp. I, 280.

⁶⁰⁾ Holsteins sidste Underskrift under original Forestilling 29—8, under en Plakat 3—9. C. A. Struensees Brev, se Note 55. Bernst. Pap. I, f. Eks, 746, 765. Anecd. I, 142. 1. Departements Forretninger fordeltes ved Kabo. 22—9 mellem de andre Departementer.

⁶¹⁾ Foruden de Note 3 nævnte Steder i Bernst. Pap. tillige sstds. I, 693, 721, 736, 749, 751, 798. Collect. II, 309.

⁶²⁾ Brevskiftet ml. Struensee og Brandt. Høst: Struensee og hans Ministerium I, S. 363. Anecd. I, 149. Carl af Hessen: Optegnelser, Oversættelse S. 69. Hist. Tidsskr. 6. R. V, S. 106.

⁶³⁾ F. Eks. Koncepter (6 og 13. H. B. K.). Bernst. Pap. I, 652. Om Ægteparret Holsteins Betydning for Forholdet ml. Struensee og Brandt se ogsaa Meinig a. S. S. 316.

⁶⁴⁾ Bernst. Pap. I, 766.

⁶⁵⁾ Anecd. II, 59. Brevskiftet mellem Struensee og Brandt.

⁶⁶⁾ Bernst. Pap. I, 766.

⁶⁷⁾ Anecd. I, 148.

⁶⁸⁾ Anecd. I, 145.

⁶⁹⁾ Anecd. II, 44.

⁷⁰⁾ Koncepterne Note 63.

⁷¹⁾ En lignende Iagttagelse har Suhm gjort (Collect. VII, 194). Bl. de Steder i Anecd., hvor Struensee skildres, kan fremhæves den straalende Lovtale over ham I, 115, samt I, 142 ff, 149, 155 ff., II, 38 ff.

⁷²⁾ Anecd. I, 116 og 156. Ogsaa Holm omtaler (IV, 2, S. 226) Struensees Forkærlighed for det militære og ser et Udslag deraf i, at selv saa lavt rangerende Officerer som Oberster blev bedt til Kongens Taffel; men i den af Holm nævnte Kilde (Wasserschlebe, ny kgl. Smlg. 711 b. fol. 18, 4) omtales, at ogsaa Etatsraeder og lige-stillede fik Adgang, saa det er de i Rang lavere staaende baade i Militær- og Civiletaten, der blev foretrukket for de højere stillede, ikke de militære for de civile.

⁷³⁾ Anecd. I, 115 f., 122. Gasp. I, XIX og 282. Jvfr. Anecd. III, 46.

⁷⁴⁾ Om hans Adelsfølelser jvfr. S. 32. Anecd. II, 78 f., vistnok skrevet i Vinteren 75—76, smlg. Tidsangivelsen Anecd. II, 118.

⁷⁵⁾ Anecd. II, 2—5, 44.

⁷⁶⁾ Bernst. Pap. I, 797.

⁷⁷⁾ En Bekræftelse herpaa er den stærke Betoning af, at denne Bestemmelse var Struensees og kun hans, i Holsteins Skrivelse til Kancelliet 31—1—72 (Kanc. Kab.).

⁷⁸⁾ S. 156 og Bernst. Pap. I, 801 f.

⁷⁹⁾ Anecd. II, 27. Koncept (13. H. B. K.).

⁸⁰⁾ Jvfr. Holm V, S. 100 ff.

⁸¹⁾ Bernst. Pap. I, 801. Anecd. II, 31 f. Kopi (13. H. B. K.).

Om Holstein har Ret i, at Grunden til hans Afsked var en ugrundet Tro paa, at hans Hustru havde skrevet et Brev til Caroline Mathilde, faar staa hen; sikkert er det, at man frygtede Forbindelse med hende allerede paa den Tid. Koncept (60 H. B. K.). Holm, V, S. 36.

⁸²⁾ [H. Trier:] Revolutionen i Raadstuen S. 9 ff. Jeg kan ikke slutte mig til Holms Mening (Holm V, 150 og 152), at hans Afsked var en Følge af, at han havde skrevet »Det forvandlede Danmark eller upartiske Tanker over de nyere Forandringer« (1772), alene af den Grund, at Skriftet slet ikke er af ham. Luxdorph har i sin Samling af Trykkesfrihedsskrifter anført som Forfatter Heldvad, utvivlsomt den Heldvad, der ved Danske Kancellis Omordning i April 1771 blev ansat som Underkancellist i 4. Departement (Sj. Reg. 1771 Nr. 242). Luxdorph havde saaledes let ved at vide Besked og har da heller ikke som ofte ellers sat noget Spørgsmaalstegn ved. Og Indholdet viser ogsaa, at det ikke kan være skrevet af Holstein. For det første strider Stykket om det glædelige i, at dansk Sprog blev sat i Højsædet, i den Grad mod Holsteins Opfattelse af dette Spørgsmaal, at man ikke godt paa dette Tidspunkt, hvor han endnu var Amtmand, kan tænke sig nogen Grund for ham til en saa falsk Smiger. Men dernæst gør de to følgende Stykker, om Kancelliet og Finanskollegiet, det indlysende, at kun en af Kontorpersonalet kan have skrevet det Stykket om Københavns Styrelse og enkelte Punkter om Plejeanstalten falder sammen med Holsteins Meninger, og dette kan have ført til, at denne i sin rigelig tilmaalte Fritid har oversat det og ladet det indlemme som et Forsvar for sin Kommunalpolitik i Gasp. (I, 517).

⁸³⁾ Collect. VII, 281.

VI. Holstein efter 1772.

¹⁾ Schumacher: Genrebilder o. s. v. (I, ²⁶⁾), S. 140, 146 f., 153. G. P. Petersen: Erinnerungen o. s. v. (I, ²⁸⁾), S. 76 f. Polit. Journal 1789, S. 114 ff.

²⁾ Tyske Kancellis Forest. 8—9—73 med Res. Do. 22—9 med Res. og med Holst.s P. M. 17—9 som Bilag. Ty. Rk. 7—9—73. A. P. Bernst.—Holst. 21—9 og 1—10—73 (H. B. K. Hvor godt Bernst. kendte Holst. fremgaar af, at han skriver, at hvis det var Titelen Landfoged, Holst. var ked af, kunde han maaske komme til at hedde Oberhauptmann el. l). H. A. Ahlefeldt—Holst. 28—9—73 (sstds. Slige Sager behandles kun i Statsraadet). Koncept (8. sstds.). Hist. dir. III, 23. Anecd. II, 70. Ogsaa Sturtz og Jægermester Bülow blev man af med ved at sende dem til Oldenburg.

³⁾ Holm V, S. 182 ff.

4) F. Eks. Bernst.—Holst. 30—10—73 (H. B. K.). Do do. 26—12—78 (sstds). I Koncept (74 sstds.) anfører H. som Aarsag til, at han ikke søger Embede, at han af Hensyn til sin Søns Opdragelse nødigt vil bo i Provinserne (Altona indtog ved sit Nabo- skab til Hamborg en Særstilling i den Henseende), og at han nødigt vil til at begynde forfra som en ung Mand.

5) Schulz: Briefwechsel des Herzogs Friedrich Christian mit König Friedrich VI (1908), S. 12.

6) Bernst.—Holst. 2—10, 16—10—64, 29—6—73; Grosserer Bilsted—Holstein 15—3—74. C. F. Gæhler—Holstein fra 1775 (alt i H. B. K.). Koncept (57, 70 sstds). Bankens Protokol over Indfrielsen af Aktierne.

7) Fradrag: $2\frac{1}{3}$ ‰ i St. for stemplede Kvitteringer (25—1—1719). 10 ‰ ved Embedsprocentskatten (14—5—68 og 12—6—70). Rangskat for 2. Kl. (Mandix: Om det danske Kammervæsen S. 279—84).

8) Bernst.—Holst. 30—3, 29—6, 3—8—73, 6—6—75, Havnekommissionen—Holst. 5—6—65, Koncept (10, 80, alt i H. B. K.). Ty. Rk. 7—9—73. Hans Søn, Kammerherre og Major Christian Ditlev Holstein til Basthorst, fødtes 3—9—75.

9) Bernst.—Holst. 2—10—77. Se om disse Forhold Bernstorffs øvrige Breve til Holstein fra denne Tid og Holsteins Koncepter (alt i H. B. K.). Jvfr. om Bernst's Stilling til Hoffet hans Brev til Holst 3—1—75: »J'ai besoin de tous les vœux de mes amis, pour me fortifier dans la carrière pénible et laborieuse où je me trouve engagé«. Ligesaa et Brev (16—11—73), hvori han spørger Holstein om Baron de Krohne, som skal være Forf. til et Skrift om Caroline Mathilde. Alle slige Bøger mishager, »parce que cela met une chose en question qui après tout ce qui s'est passé ici, ne souffre plus d'estre révoqué en doute«. B. spørger dog kun af Nysgerrighed, da han langt fra ønsker »de pousser les pauvres auteurs, qui n'écrivent que pour gagner de l'argent, à bout«. Ham selv kan det kun glæde, hvis C. M. er vendt tilbage til Dyden. — En svag Hentydning hos Holm (V, 241) til, at Holstein skulde have haft Del i Planerne om Caroline Mathildes Tilbagevenden, har jeg ingen Bekræftelse fundet paa.

10) Jvfr. S. 161. Holst.—Gæhler 11—2—66 (Inkv.): ». . . je ne connois à ma façon de penser dans la vie rien de si ridicule que les ordres et les titres, ce sont cependant . . .«

11) Koncepter og Bernst.—Holst. 1—1—74, 7—1—77, 13—7—79 (H. B. K.). Af nyudnævnte Geheimeraader kan nævnes den ti Aar yngre Diplomat Numsen (udnævnt i 1779), Carstens fra det tyske Kancelli og Stemann (begge i 1780), Schultze (i 1781).

12) II, 191. Kronprinsen burde sende hende til Holsten (III, 26).

13) Holst.—Gæhler 24—10—70 (Inkv.). Anecd. II, 89. Allerede

I, 63 ff., hvor hans Ungdom omtales, skildres han som en Keltring; men disse Afsnit kan netop være skrevet omtrent 1773. I Breve fra tidligere Tid synes H.s Følelser mod ham langt fra at have været saa fjendske. Holst.—Gähler 15—11—65 (Inkv.). Jvfr. Schimmelmänn—Holstein 6—11—61 (H. B. K.): » . . . Ich bitte mir die Continuation Dero angefangene Freundschaft aus«.

¹⁴⁾ F. Eks. Anecd. II, 126, 149.

¹⁵⁾ Aage Friis: Andreas Peter Bernstorff og Ove Høegh Guldberg (1899), S. 110 f.

¹⁶⁾ Anecd. I. 67 f., II, 39, III, 46. Hist. dir. I, Begyndelsen.

¹⁷⁾ Holst.—Gähler 16—10 og 28—10—68. If. Anecd. II, 73 var Grunden til, at han ikke vilde i oldenborgsk Tjeneste den, »que mon dessin n'étoit pas de servir un petit prince allemand étranger«, altsaa nærmest en Ærgerrighedssag.

¹⁸⁾ Anecd. III, 66.

¹⁹⁾ Særlig Anecd III, 82 f.

²⁰⁾ Anecd. III, 74.

Til Slægttavlen.

Danmarks Adels Aarbog 1885 og 1913. Uradeliches Taschenbuch 1903 og 1907. U. A. Holsteins Ægteskabskontrakt Maj 1763 (Tillæg til Sj. Registre 1764, 580). Holst.—Gähler 6—3—70 (Inkv.). Velvillige Oplysninger af Hr. Oberstløjtnant F. C. v. Holstein.

FORTEGNELSE OVER PERSONNAVNE.

Denne Fortegnelse omfatter alle i Teksten og enkelte i Noterne omtalte Personers Navne. U. A. Holsteins Navn er dog udeladt.

- A**
Adler, Generalsuperintendent. 97
Adolf Frederik, Konge af Sverrig. 13.
Ahléfeldt, C. V., Overkrigssekretær. 52. 54. 76.
Ahlefeldt, Hans Adolph, Officer. 69.
Alexander den Store, Konge af Makedonien. 41. 55.
Andersen, Jonas, Slave. 189.
Argenson, fransk Minister. 13.
Arnstedt, E. L., Officer. 69 ff. 75. 79.
Aspern, Jacob Wilhelm, Kæmner i Altona. 16 f. 166.
- B**
Bassewitz, Carl Frederik, meklenborgsk Minister. 20.
Bassewitz, Henning Adam. 180.
Bassewitz, Henning Frederik, Minister. 20.
Behr, Amtmand i Løgumkloster Amt. 113 f.
Belle-Isle, Madame. 13.
Belling, prøjsisk Officer. 24. 27 f.
Berger, C. J., Professor, Livmedikus. 134.
Bernstorff, A. P., Statsminister. 60. 70. 110. 167 ff. 170. 172. 191.
Bernstorff, Charitas Emilie f. Buchwald. 12.
Bernstorff, J. H. E., Statsminister, 4 f. 12 f. 20 f. 23—25. 27—38. 58. 60. 63. 66. 76. 77. 79—81. 84. 88. 89. 94—96. 97. 100—102. 117. 128. 130. 131. 134. 157. 190.
Biehl, Charlotte Dorothea, Forfatterinde. 2. 12. 65.
- Bielke**, Henrik, Hofmand, Amtmand. 165.
Blosset, fransk Diplomat. 80 f.
Boht, meklenborgsk Minister. 30.
Borcke, prøjsisk Diplomat. 27.
Bornemann, Vilhelm, Politimester. 135 f.
Boye, Etatsraad, Medl. af den slesv.-holst. Landkommission. 115.
Braem, G. A., Overpræsident i København. 163. 165. 199.
Brandt, Enevold, Hofmand. 17. 105. 156—59. 162 f.
Bredahl, Krigskasserevisor. 70.
Bruun, Carl, hist. Forfatter. 200.
Bruun, Oluf, Byfoged. 56 f.
Buchwald, Frederik, til Borstel og Trøjborg. 20.
Buchwald, Kuno, til Johansdorff. 8.
Buchwald, Schack, til Fresenborg og Johansdorff. 20 f. 34. 128.
Bülöw, Anna Sophie, f. Danneskjöld-Laurvigen. 162.
Bülöw, F. L. E., Baron, Staldmester. 162. 205.
- C**
Carl, Landgreve af Hessen. 48. 79 ff. 192.
Carl I., Hertug af Bruunsvig. 10. 14.
Carl Frederik, Hertug af Holsten-Gottorp. 20.
Caroline Mathilde, Dronning. 1. 82. 131 f. 143. 146. 156. 157. 162 f. 169. 205 f.
Carstens, A. G., Kollegieembedsmand. 206.

- Carstens, J.F., Præst i Stedesand i Tønder Amt. 103.
- Christian 6, Konge af Danmark. 4.
- Christian 7, Konge af Danmark. 4. 74 f. 81 f. 128. 131. 146. 158 f. 162. 167.
- Classen, P.H., Kollegieembedsmand. 149 f.
- Daun**, østrigsk Feltherre. 14. 37. 42.
- Diede, Diplomat. 36. 79. 191.
- Elisabeth**, Kejserinde af Rusland. 159.
- Elisabeth Christine, Prinsesse af Prøjsen. 163.
- Estrées, fransk Officer. 14.
- Fabritius**, Konferensraadinde. 162.
- Falkenskjold, S. O., Officer, 162.
- Fedderson, Christian Sibbern, Digegrevens Medhjælper. 123.
- Fedderson, Fedder, Digegreve. 90. 106. 120. 123.
- Fersen, svensk Officer. 14.
- Finck, F. A., Officer. 69 ff.
- Fincke, Brygger, Formand for de 32 Mænds Forsamling. 133.
- Francke, A. H., Pædagog. 10.
- Franklin, amerikansk Statsmand. 166.
- Frederik, Arveprins. 167.
- Frederik, Kronprins. 1. 173.
- Frederik 4., Konge af Danmark. 4. 55.
- Frederik 5., Konge af Danmark. 4. 12. 21. 23—26. 28 f. 38 f. 47. 62. 68. 70.—72. 74 f. 78.
- Frederik 2., Konge af Prøjsen. 23—25. 27—29. 36 f. 41. 64. 74. 77. 104. 116. 161. 163. 192.
- Frederik den Fromme, Hertug af Meklenborg-Schwerin. 20. 22—25. 27—30. 33.
- Frederik Wilhelm 1., Konge af Prøjsen. 19.
- Frederik Wilhelm, Kronprins af Prøjsen. 78. 80. 163.
- Friis, Aage, Prof., hist. Forfatter. 190 f.
- Fædder, Borgmester. 139.
- Gaspari**, Adam Christian, Forfatter. 2. 3.
- Gram, Carl Christian, Overjægermester. 81.
- Guldberg, Ove Høegh, Statsmand. 169.
- Gustav 3., Konge af Sverrig. 79 f.
- Gyldenløve, Ulrik Frederik, Statholder. 8.
- Gæhler, Christine Sophie, f. Ahlefeldt. 156. 162.
- Gæhler, Peter Elias, Officer. 5. 12. 37. 48. 49—52. 53. 56. 59. 60. 62. 63. 66. 68—72. 74. 76. 78. 79. 81. 127. 129. 131. 147. 153. 161. 166. 171.
- Gæhler, Sigismund Vilhelm, Overpræsident i Altona. 166.
- Harboe**, Biskop. 73.
- Hauch, Andreas, Officer. 38 f. 47 f. 52 f. 59. 64. 67 f. 69 ff.
- Havrincour, Marquis, fransk Diplomat. 13.
- Heldvad, Underkancellist. 205.
- Holberg, Ludvig. 16.
- Holm, Edvard, Historiker. 9. 185. 196. 201. 204 f.
- Holstein, Amalie Sophie f. Buchwald. 1. 34. 76 f. 79. 80. 82. 105. 127 f. 131. 156 ff. 162 f. 164. 174.
- Holstein, Cathrine Elisabeth f. Holstein. 8.
- Holstein, Charitas Emilie f. Lente. 8.
- Holstein, Christian Ditlev, Greve, Amtmand i Flensborg. 8. 11. 14 f. 35.
- Holstein, Christian Ditlev (1775—1855), Greve. 3. 174. 206.
- Holstein, Christine Sophie f. Reventlow, Storkanslerinde. 12.
- Holstein, Frederik Vilhelm, Amtmand. 81. 108.
- Holstein, Hans Joachim, Greve, Officer. 8.
- Holstein, Johan Ludvig, Lensgreve, Statsminister. 7.
- Holstein, Ulrik Adolf, Lensgreve, Storkansler. 2. 7.
- Horn, Frederik, Politimester, Justitiarius i Hof- og Stadsretten. 136.
- Horn, præjsisk Officer. 27 f.
- Hume, engelsk Forfatter. 18.
- Jardin**, fransk Arkitekt. 84.
- Jerusalem, J. F. W., Pædagog. 10. 17. 195.

- Johannes, Døberen. 75.
 Juel, Carl, Diplomat. 13.
 Juel, Gregers, Rentekammerchef. 167.
 Juliane Marie, Enkedronning. 164.
 170. 173.
- K**
 Katharina 2., russisk Kejserinde. 22. 159.
 Kleist, prøjsisk Krigskommissær. 25—28.
 Klevenfeldt, Genealog, Brevskriver. 54.
 Koch, L., historisk Forfatter. 199.
 Krogh, C. C., militærhist. Forfatter. 184.
 Krohne, J. W. F., Baron, Forfatter. 206.
 Köller-Banner, Oberst. 163.
- L**
 Langebek, Jacob, Geheimearkivar. 16.
 Lawaetz, Heinrich Wilhelm, Forfatter.
 1 f. 166.
 Lengnick, J. L., Generalauditor i Norge. 71
 Locke, engelsk Forfatter. 18.
 Lorentzen, Herredsfoged i Tønder Amt 110
 Louise Sophie Frederikke, Prinsesse af
 Glücksborg, Abbedisse for Vallø Stift.
 143—46.
 Ludvig 15., Konge af Frankrig. 38.
 Lunding, Syndikus. 134. 139.
 Luxdorph, Bolle Willum, Kancellide-
 puteret. 155. 164. 205.
 v. d. Lühe, Margrethe f. Holck, Over-
 hofmesterinde. 156.
 v. d. Lühe, V. A., Overpræsident i Kø-
 benhavn. 132 f. 141. 156.
- M**
 Matthiessen, M., Landfoged paa Sild. 119
 Matthiessen, Peter, Landfoged paa Føhr.
 17, 107, 119 f. 122. 140. 166.
 Moltke, Adam Gottlob, Lensgreve. 35.
 37. 68 f. 76. 115.
 Moltke, Adam Gottlob Ditlev, Greve. 3.
 Moltke, Caspar Herman, Officer. 48. 69.
 Montesquieu, fransk Forfatter. 35.
 Moritz af Sachsen, Marskal. 49.
 Müller, Herredsfoged i Tønder Amt. 124.
 Münch, Kommissariatsejbedsmand. 48.
- N**
 Nebelung, Apoteker i Altona. 17.
 Numsen, C. F., Diplomat. 206.
- O**
 Osten, A. G. v. d., Udenrigsminister. 164
- P**
 Peter 3., russisk Czar. 21 f. 170.
 Peters, Nickels, Raadmand paa Føhr.
 122 f.
 Petersen, Baltaser, Provst i Tønder
 Amt. 91 ff. 96.
 Petersen, Nicolai, Sergent. 98.
 Pflueg, Christian Carl, Officer. 63. 187.
 Pirckensee, Amtmand paa Als. 113.
 Plessen, Bernhard Hartwig, Amtmand
 i Gottorp Amt. 109. 112.
 Plessen, Sophie Margreta f. Buchwald. 34.
- Q**
 Qualen, Overpræsident i Altona. 36. 78.
- R**
 Rantzau-Ascheberg, Schack Carl, Greve.
 17. 131. 161. 163 ff.
 Reventlow, Ditlev, Greve, Gehejmerraad.
 55. 82.
 Reverdil, Kabinetssekretær. 15. 157.
 Rohr, tysk statsvidenskabelig Forfat-
 ter. 19.
 Ross, Krigskasserevisor. 70.
 Rothe, Tyge, Borgmester, Finansdepu-
 teret. 140. 152. 155. 163.
- S**
 Saint-Germain, Claude Louis, Greve,
 Officer. 14. 17. 21. 31. 34. 37—39.
 40—48. 49—51. 52—76. 125. 134.
 Saldern, holstensk Diplomat. 81. 127.
 Schimmelmann, Caroline Tugendreich
 f. Friedeborn, Grevinde. 156. 162.
 Schimmelmann, Heinrich Carl, Finans-
 mand. 20. 80. 169 ff.
 Schirach, Etatsraad. 166.
 Schive, Sekretær i Gen.-Krigsdirekto-
 toriet. 188.
 Schmettow, H. V., Officer. 70.
 Schmidt, J. E., Generalauditor. 69. 76 ff. 79.
 Schultze, H. J., Kommissariatsejbeds-
 mand. 25. 27. 31 f. 48. 206.
 Sophie Magdalene, Dronning. 132. 142. 144.
 Sperling, J. U., Kammerherre. 192.
 Stemann, Christian Ludvig, Kollegie-
 ejbedsmand. 4. 84. 88. 93. 106. 113.
 115. 117. 118. 120. 125 ff. 206.

- Stolberg, Friedrich Leopold, tysk Digter. 172.
- Struensee, Adam, Generalsuperintendent. 90.
- Struensee, C. A., Finansdeputeret. 147 f. 150 ff. 155.
- Struensee, J. F., Statsmand. 17. 18. 48. 67, 75. 103. 105. 130. 131. 134—136. 138. 140. 142. 146. 147. 149. 150. 154—58. 160—62. 163, 164. 169. 172.
- Sturtz, H. P., Kollegieembedsmand. 149 f. 205.
- Suhm, P. F., historisk Forfatter. 135. 165.
- Søhlenthal, Administrator. 17.
- Usedom, meklenborgsk Diplomat. 28.
- Washington, Amerikanernes Fører. 166
- Wasserschlebe, Joachim, Deputeret. 66. 179
- Vedel, Amtmand i Aabenraa. 99.
- Winckler, Frue. 21. 34.
- Wleugel, Kaptajnløjtnant. 107.
- Wodroff, C. D., Kommissariatseembedsmand. 48. 69. 125.
- Wolff, Christian, Filosof. 10. 17—19.
- Voronzoff, russisk Kansler. 76.
- Ysenburg, Gustav Frederik, Officer. 9.
- Oeder, Georg Christian, Forfatter, Finansdeputeret. 120. 142. 147 f. 152. 163 f. 167. 202 f.

